

Јеврејски историјски музеј
Савеза јеврејских општина Србије

Jewish Historical Museum
Federation of Jewish Communities of Serbia

Проф. др Кринка Видаковић Петров •
Prof. Krinka Vidaković Petrov, PhD
МА Драган Крсмановић • Dragan Krsmanović, MA
Војислава Радовановић • Vojislava Radovanović

**ЈЕВРЕЈИ СРБИЈЕ – ОФИЦИРИ
ВОЈСКЕ КРАЉЕВИНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ**

**JEWES OF SERBIA – OFFICERS
OF THE ROYAL YUGOSLAV ARMY**

Београд 2015 / Belgrade 2015

Организација
Јеврејски историјски музеј
Савеза јеврејских општина Србије
www.jimbeograd.org
jevrejskimuzej.beograd@gmail.com

Organization
Jewish Historical Museum
Federation of Jewish Communities of Serbia
www.jimbeograd.org
jevrejskimuzej.beograd@gmail.com

Аутор изложбе
Војислава Радовановић

Author of the exhibition
Vojislava Radovanović

Дигитална обрада снимака, припрема
за штампу и учешће у идејном решењу
изложбене поставке и публикације

Digital processing of photos,
participation in exhibition and
publication design

Веселин Милуновић

Veselin Milunović

Сарадник на изложби
Барбара Панић

Exhibition Associate
Barbara Panić

Техничко опремање изложбе
и фото – штампа
ТЕХНОКООП, Београд

Technical equipping of the exhibition
and photo – printing
TEHNOKOOP, Belgrade

Аутори текстова за
монографију / каталога

Authors of the
monograph /catalogue

Проф. др Кринка Видаковић Петров
Ма Драган Крсмановић
Војислава Радовановић

Prof. Krinka Vidaković – Petrov, Ph.D.
Dragan Krsmanović, MA
Vojislava Radovanović

Лектор за српски језик
Јасмина Огњеновић

Serbian editor
Jasmina Ognjenović

Преводаца
Светлана Ђурић

Translator
Svetlana Đurić

Припрема за штампу
Жељко Хрчек

Print layout
Željko Hrček

Штампа
ЛИОН, Београд

Printing
LION, Belgrade

Илустрација на корицама:
војни досије резервног официра војске
Краљевине Југославије, проф. др
Андраша – Андрије Гамса (Суботица
1911 – Београд 1997)

Cover page:
Military file of the reserve officer of
the Royal Yugoslav Army,
Prof. Dr. Andraš – Andrija Gams,
(Subotica 1911 – Beograd 1997)

Реализацију изложбе и монографије /
каталога омогућили су:

This project is implemented with
the financial support of the

Министарство културе и
информисања Републике Србије

Ministry of Culture and Information
of the Republic of Serbia

Београд

Управа града Београда –
Секретаријат за културу

City of Belgrade Administration –
Secretariat for Culture

ЕВРОПСКИ ЈЕВРЕЈСКИ ФОНД

European Jewish Fund

SADRŽAJ/CONTENTS

Војислава Радовановић

УВОДНА РЕЧ – ИЛИ КАКО СУ СЕ ОФИЦИРИ ВОЈСКЕ
КРАЉЕВИНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ ПОЈАВИЛИ У ЈЕВРЕЈСКОМ
ИСТОРИЈСКОМ МУЗЕЈУ 5

Драган Крсмановић

ЈЕВРЕЈИ – ОФИЦИРИ И РЕЗЕРВНИ ОФИЦИРИ ВОЈСКЕ
КРАЉЕВИНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ.....9

Кринка Видаковић Петров

ИЗМЕЂУ РЕЛИГИЈЕ И СЕКУЛАРНЕ ИДЕОЛОГИЈЕ:
ЈЕВРЕЈСКИ ОФИЦИРИ ИЗ ЈУГОСЛАВИЈЕ У НЕМАЧКИМ
ЛОГОРИМА ЗА РАТНЕ ВОЈНЕ ЗАРОБЉЕНИКЕ 17

КАТАЛОГ 69

ФОТОГРАФИЈЕ/ PHOTOGRAPHS ..... I-XVI

Vojislava Radovanović

INTRODUCTION – OR HOW THE OFFICERS OF THE ROYAL
YUGOSLAV ARMY APPEARED IN THE JEWISH HISTORICAL
MUSEUM..... 75

Dragan Krsmanović

JEWS – OFFICERS AND RESERVE OFFICERS OF THE ROYAL
YUGOSLAV ARMY 79

Krinka Vidaković Petrov

BETWEEN RELIGION AND SECULAR IDEOLOGY: JEWISH
OFFICERS FROM YUGOSLAVIA IN GERMAN POW CAMPS..... 88

CATALOGUE..... 138

УВОДНА РЕЧ

– или како су се официри Војске Краљевине Југославије појавили у Јеврејском историјском музеју

У организацији Јеврејског историјског музеја у Београду, односно у самом Музеју, приређено је много изложби које су, при том, биле тематски толико различите да човек који пажљивије посматра може да се запита – да ли се ради о истом музеју, о истом извору ове врсте креативног и едукативног рада?! Опште узев, изложбе могу бити уметничког или студијско-историјског, етнолошког карактера. Али сада је реч о темама. Како стручна лица једног музеја бирају теме за изложбу зависи од више фактора, а највише од унутрашњег приступа овој врсти посла који се постиже договором, као и од стручних и професионалних стремљења једног малог, заједничког, врло „музејског“ микрокосмоса да се на прави начин прикаже другим људима неки историјски догађај, неки обичај, културолошка специфичност, или само лепа уметност на одређену тему. Барем је тако у нашем Музеју.

Тако се у нашем Музеју дошло и до изложбе „Јевреји Србије – официри Војске Краљевине Југославије“. Подстицај за овај сегмент војничке историје Србије уследио је са обележавањем стогодишњице од Првог светског рата. Први светски рат, звани Велики рат, у сваком погледу је представљао период невероватне комбинације два феномена: стравичне трагедије у којој је Србија дошла на ивицу биолошког опстанка (више од милион људи, становника Србије, изгубило је живот на разне начине, почев од погибија у борбама, до геноцида над цивилима), и фантастичне храбрости, способности и јунаштва људи Србије који су је довели до победе. Управо на ту тему, али из угла националне мањине која је себе називала „Срби Мојсијеве вере“, Јеврејски историјски музеј

је 2014. године приредио изложбу о српским Јеврејима у том Великом рату, која је била примећена онако како смо желели. Међутим, интересовање за даљи развој ставова јеврејске заједнице, односно њених схватања у вези са војском једне државе као одређене друштвене класе, као и обавеза које проистичу из припадништва таквом социјалном окружењу, било да се ради о професионалним војницима или резервистима (чак, можда, и више о резервистима), пробудило се у нашем Музеју. Идеју за овај, у суштини комликован пројекат, дао нам је пуковник Драган Крсмановић, магистар историјских наука, некадашњи начелник Војног архива у Београду, и пријатељ и сарадник нашег Музеја. Његова идеја се односила на истраживање у Војном архиву и идентификацију војничких досијеа Јевреја – официра Србије, али и других подручја изван Србије, који су активно или као резервни официри приступили новоформираној држави, Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца, односно Краљевини Југославији. Резултат тог пројекта требало је да буде израда електронске базе података о Јеврејима – официрима, чији досијеи садрже много личних података и могу се користити у разним другим истраживањима – историјским, социолошким, етнолошко-антрополошким и сл. Тај део посла је и урађен – досијеи идентификовани као досијеи официра јеврејског порекла су пронађени и стављени на увид нашем истраживачу пуковнику Крсмановићу и сукцесивно скенирани у Војном архиву.

Оног тренутка када је ова замисао о истраживању прихваћена као веома интересантна и корисна, настала је друга идеја – изложба! На основу базе података и неколико додатних фотографија, направити изложбу! Можда је то била и потреба. Јер, музеј је музеј, а овде се ради о једином јеврејском музеју у Србији, који мора да буде одважан као и његови преци који су, у ствари, заједнички преци свих нас, јер – ако су се заједно борили и заједно гинули, и победили, наравно да су заједнички... Ми не видимо потребу за деобама, нити дискусијама. Дакле, приредили смо и поставили изложбу „Јевреји Србије – официри Војске Краљевине Југославије“ са истим поносом као и претходну.

С обзиром на то да изложба приказује већином досијее резервних официра који су у свом грађанском животу били лекари, професори, правници, трговци, занатлије, чиновници, желели смо да обавестимо ширу, а надамо се и најширу јавност о томе какви су били ставови мушке популације јеврејске заједнице према држави – Краљевини СХС, односно Југославији, у којој су живели. Приказани су и професионални војници – официри, али у много мањој мери. Свега неколико. По нашем мишљењу, најзанимљивија димензија ове изложбе је то што показује неке сасвим обичне и анонимне људе. Само њих тројица могу, евентуално, да буду познати широј јавности: др Давид Албала (о којем је било речи и у новинама и на РТС-у), Илија Барух, отац хероја Другог светског рата Боре, Исидора и Јосифа Баруха (при чему је Бора Барух био и запажен сликар) и Хенрик Фингерхут, спикер Радио Београда пре Другог светског рата. Можда га неко зна и можда га се још увек сећа. Он одавно није спомињан, а погинуо је у Априлском рату 1941. године, жестоко се борећи за Србију, односно Југославију, као резервни официр Краљевске војске. Сви остали су тзв. „обични људи“. Е, ти обични људи, Јевреји – официри Војске Краљевине Југославије, већином су депортовани у немачке војне, ратне заробљеничке логоре. Одведени су у *ојифлаге* где су живели тешко, али су већином преживели као припадници Краљевске војске, заштићени Женевском конвенцијом. Наглашавамо ово „већином“, јер су Немци користили сваку ситуацију да их не само малтретирају, него и убију због кршења ових или оних правила. Изложба је обухватила и њих – војне заробљенике у *офлазима*, који су „већином“ преживели, док су им немачки окупатори побили породице у Србији. Та иста „већина“ вратила се у Југославију 1945. и затекла згаришта – никога од својих најближих и ништа од онога што је некада чинило њихове животе. Али, живот иде даље... Срби имају изреку: „Не дао ти Бог оно што жив човек може да издржи.“

Изложба „Јевреји Србије – официри Војске Краљевине Југославије“ приказује укупно 38 официрских досијеа

формираних у колаже одабраних докумената, у комбинацији са појединачним и групним фотографијама, и неколико предмета који спадају у војничку опрему и оружје тога доба. Изложена документа официрских досијеа потичу из периода између два светска рата, од 1921. па све до 1940. године, док су фотографије махом из периода Другог светског рата, односно из војних заробљеничких логора, мада има и снимака из ранијег периода. Целокупан изложбени фото-материјал чине репродукције, и то из три извора: приватног власништва потомака краљевских официра јеврејског порекла, затим архиве Јеврејског историјског музеја, као и изванредног Спомен – албума ЈЕВРЕЈИ ИЗ ЈУГОСЛАВИЈЕ – РАТНИ ВОЈНИ ЗАРОБЉЕНИЦИ У НЕМАЧКОЈ који је, поводом педесетогодишњице од победе над нацизмом и ослобођења од немачке окупације, приредила госпођа Жени Лебл, историограф, а објавило Удружење ветерана Другог светског рата у Израелу, Југословенска група, Тел Авив, 1995.

Објашњења која прате експонате су искључиво на српском језику, с обзиром на то да основу изложбе чине официрски досијеи – колажи рукописних докумената на српском језику и, најчешће, ћириличном писму. Подаци исписани на тим документима о официрима, њиховом изгледу, склоностима и карактеру, о њиховим професијама, о ратовима у којима су учествовали, о томе да ли су у браку и по који пут, о именима њихове деце ако су их имали у тренутку полагања заклетве и отварања досијеа – чине, заправо, „душу“ наше изложбе. Изложбене легенде се састоје од кратких, основних објашњења или обавештења па, у случају једне овакве специфичне изложбе, превод на неки од страних језика не би имао много смисла. Јер, док гледате фотографије официра, морате да читате о њима. То је много интересантније него што очекујете.

Војислава Радовановић

Управница
Јеврејског историјског музеја
у Београду

ЈЕВРЕЈИ – ОФИЦИРИ И РЕЗЕРВНИ ОФИЦИРИ ВОЈСКЕ КРАЉЕВИНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ

Међу стереотипима које користи антисемитска пропаганда веома је распрострањен и онај о Јеврејима као нелојалним грађанима. Ова предрасуда посебно долази до изражаја у „ратним временима“ када ратни напори и жртве „стварају потребу“ да се одреде кривци и профитери, посебно уколико резултати у рату нису повољни. У време Првог светског рата у неким армијама, поред неформалног, овај облик антисемитизма је добио и своје институционалне оквире.¹

Јевреји, држављани Краљевине Србије, узели су пуно учешће у ратовима за ослобођење и уједињење. Више од 600 српских Јевреја је мобилисано у војне јединице, а око 160 је у рату дало своје животе. Многи међу њима су учествовали у рату као официри и обављали важне дужности, посебно у санитетској служби. И Јевреји, поданици Аустроугарске монархије, одазвали су се војној дужности и узели учешће у овом рату за који нису имали никаквог интереса и који им је донео само страдање и жртве.

Формирање Краљевине СХС донело је потпуно нову друштвену ситуацију. Границе су раздвојиле некада блиске центре и повезале градове, до јуче, различитих држава. Ет-

---

¹У Немачкој армији су по наредби из октобра 1916. године посебно евидентирани Јевреји у борбеним јединицама због гласина да се углавном налазе у позадини. Без обзира на то, само у Немачкој армији је било више од 100.000 Јевреја од којих је 12.000 у рату и погинуло, а од њих је више од 30.000 одликовано за ратне заслуге <http://www.dw.com/sr/jevreji-u-prvom-svetskom-ratu/a-17842325>.

ничке мањине су постале већине, а већине мањине. Ове промене су испољиле свој утицај и на општи положај Јевреја у новој држави који, у целини гледано, није био неповољан.

Методологија пописа становништва не омогућава нам да сазнамо тачан број Јевреја у Краљевини СХС (Југославији). Према попису становништва из 1921. године, у Краљевини СХС је било укупно 64.753 лица која су се изјаснила да су у верском погледу припадници јеврејске верске заједнице² (што је било око 0,54% укупног становништва). Као најприближнији подаци о броју Јевреја пред Други светски рат, по покрајинама, могу се узети подаци Јаше Романа о око 82.000 Јевреја држављана Краљевине Југославије.³

Иако релативно малобројни, Јевреји су представљали значајан друштвени и привредни чинилац у новој држави. Поједини Јевреји су обављали значајне послове у државним структурама.⁴ Јевреји су били добро прилагођени југословенском друштву тако да у друштвеном, политичком, а и културном животу, углавном нису вршили организовање по верској основи. Тако, на пример, никада нису имали своје политичке организације већ су свој политички ангажман остваривали преко постојећих политичких партија. Јевреји су, у већини, представљали градско становништво са натпросечним нивоом образовања и интересовања за професионално напредовање. Традиционално ревносни и предани послу, лако су својим радом задобијали поверење сарадника и надређених. Слично је било и у војсци чији је официрски

²Нешто прецизнија је статистика Савеза рабина која говори о 73.266 Јевреја од којих: 7.800 у Србији; 6.218 са територије Македоније, КиМ и Санџака; 13.701 из БиХ; 21.810 из Хрватске и Славоније; 21.349 из Баната, Бачке и Барање; 1.959 из Словеније, Међумурја и Прекомурја и само 17 из Црне Горе. Ипак, и у том случају, број Јевреја не би прелазео 0,62% становника Краљевине.

³Јаша Романо, Јевреји Југославије 1941–1945. жртве геноцида и учесници НОБ, Београд, 1989, 14. На територији Србије, касније, „Недићеве Србије“ је живело око 12.500, у Банату око 4.200 и на КиМ око 550 Јевреја.

⁴Између осталих Аврам Левић, начелник Министарства финансија, Арон Алкалај, директор Државне хипотекарне банке, Аврам Русо, судија Апелационог суда... Небојша Поповић, Јевреји у Србији 1918–1941, 127.

кор, између два светска рата, представљао својеврсну друштвену елиту Југославије.

Подаци, прикупљени 30. јануара 1939. године за потребе Главног генералштаба, говоре⁵ да је уочи Другог светског рата у Војсци Краљевине Југославије било 212 активних официра Јевреја,⁶ што је представљало 44,5% свих официра из редова националних мањина (од укупно 476 официра). Условно гледано, несразмерно много Јевреја је било и у редовима резервних официра где их је било 1.460 што представља чак 52,4% од укупно 2.786 из редова националних мањина.⁷ И у односу на укупни број активних и резервних официра, Јевреји су били натпросечно заступљени. Њих је, међу активним официрима, било 2,37% (од 8.922 активна официра), односно 3,74% (од укупно 39.006 резервних официра).

Према регионалној заступљености, већина Јевреја је потицала из два града – Београда (из кога је било око 25%) и Сарајева (из кога је било 17% официра и резервних официра). Са територије „предкумановске“ Краљевине Србије било је још око 8% официра, углавном, из неколико већих градова (Смедерево, Шабац, Ниш, Пирот). Са територије Војводине било је нешто више од 11%, са територије Босне и Херцеговине, ван Сарајева, било је још 10% официра, равномерно распоређених по мањим градовима и варошицама. Са територије Хрватске потицало је укупно 25% официра распоређених у неколико већих градова (посебно Загреб, Осиек и Вараждин) док је у Далмацији број Јевреја официра био скоро занемарљив као и са подручја Словеније или Црне Горе (око 0,5%). Нешто више их је било у Македонији, до Првог светског рата у саставу Краљевине Србије, негде око 2%.

⁵Миле Бјелајац, Два виђења решавања питања националних мањина у Краљевини Југославији пред избијање Другог светског рата, Токови револуције 1/89, 80–95.

⁶Уз напомену из документа да се од 212 официра Јевреја њих 74 изјаснило као Југословени. Архив Војске Србије, пописник 17, к-20, ф-1, 33/1.

⁷Примера ради, међу активним официрима је било само 13, а међу резервним 701 Немац на популацију од око пола милиона становника.

Према родовима и службама најзаступљенија је била пешадија⁸ у коју је било распоређено око 45% свих официра и резервних официра, затим санитетска и апотекарска служба у којој је било око 25% официра, па економска и административна служба са око 20% официра. Јевреји су у Краљевини били образованији и школованији део популације тако да су значајније попуњавали и друге службе попут интендантске, разних техничких (по 3%) и судске (нешто мање од 2%). Занемарљив број их је био у родовима попут коњице, артиљерије и у ваздухопловству, док их у морнарици практично и није било.

Према чиновима, највећи број је имао чин потпоручника 41%, поручника 30%, капетана II класе 6%, капетана I класе 19%, мајора 1%, потпуковника 2,5% и пуковника 0,5%. Највиши чин и најзначајнију дужност међу официрима Јеврејима, вршио је пуковник Берах Аврам.⁹

Интересантно је, да су међу официрима чина капетана I класе, у великој већини, преовлађивали они примљени из аустроугарске војске али су међу официрима виших чинова већином били они примљени из српске војске, углавном у оквиру санитетске службе. Јевреја није било међу српским добровољцима из Русије али су се као добровољци јављали у снаге одбране националног већа СХС и прикључивали српској војсци у јесен 1918. године.

Без обзира на своју бројност, Јевреји никада нису доспели на највише војне положаје, а нити један од њих није постао генерал. Чин пуковника и дужности ранга команданта

⁸Род је одређиван по академији или школи резервних официра коју су завршили, тако да је основни род пешадије за многе био само номиналан јер су касније распоређивани на широк спектар дужности.

⁹Највиши положај имао је пуковник Бераха Аврам, рођен 16. марта 1879. године у Пироту. Официр српске војске који је завршио 31. класу Војне академије и цео Први светски рат провео на одговорним ратним дужностима. Између осталог, био је командант батаљона у 15. пешадијском пуку „Стеван Синђелић“, 1921. и 1922. године је у Приштини био в.д. команданта 31. пука а пензионисан је 1938. године са дужности команданта пуковске окружне команде у Панчеву.

пука и одговарајућих штабних дужности били су максимални домет до кога су официри Јевреји доспевали. Не постоје документа која би указивала на свесна ограничења у области напредовања у служби, али се не сме искључити „неписано правило“ да официри из редова несловенских мањина не треба да обављају најважније дужности у војсци Краљевине СХС (Југославије). У једном документу насталом за потребе Министарства одбране и Главног Генералштаба,¹⁰ у оквиру мера ограничења према официрима и резервним официрима припадницима националних мањина наводе се и рестриктивне мере према Јеврејима. Тек детаљна анализа, уз употребу других докумената, показује да ове рестрикције нису биле општег карактера. У већем делу међуратног периода, Краљевина Југославија је за свог главног ривала сматрала Краљевину Италију и разрађивала је планове за одбрану од њене експанзије. Периоди након „аншлуса“ Аустрије показали су да се тежиште мења и да ће, по свему судећи, главни правац агресије на Југославију ићи преко Мађарске.¹¹ У том контексту, порастао је и интерес за утврђивање граничног фронта према Мађарској и стање у Банату и Бачкој.¹² Том приликом су разматрани и обавештајни подаци о држању појединих националних мањина, пре свега Немаца и Мађара. За Јевреје је констатовано: „Како је у Војводини очигледно да су Немци и Мађари боље национално и друштвено организовани од Југословена, а под сугестијом ревизионистичке пропаганде и уверени да ће се Војводина вратити Мађарској, Јевреји се држе уз Мађарске мањине и потпомажу их. Међу члановима „Непкер“ мађарског културно-просветног друштва, има приличан број Јевреја – они углавном материјално и одржавају ово друштво. Трговци Јевреји, сви су материјално везани са

¹⁰Упут за извођење Уредбе о формацији војске у мобилно и ратно доба, у члану 21. из децембра 1938. године.

¹¹Из елабората новопостављеног начелника Генералштаба генерала Симиовића. Војни архив, Пописник 17, к.20. ф.1, документ 31.

¹²Што је разматрано на Конференцији одржаној 1. јула 1940. године у кабинету министра војске и морнарице. Војни архив, Пописник 17, к.6, документ 52/2-1

Пештом а не показују ни мало вољу да се оријентишу ка Београду¹³. О евентуалном обиму скидања са ратног распореда резервних официра Јевреја не постоје тачни подаци али се из докумената види да су до пред сам рат Јевреји произвођени у чин резервних официра, унапређивани и распоређивани на ратне дужности.¹⁴

У краткотрајном Априлском рату 1941. године, официри и резервни официри Јевреји су савесно извршили своју дужност. Масовно су се одазвали на мобилизацију и јавили у ратне јединице.¹⁵ Брз војнички слом и примирје којим је војска капитулирала условили су да је део официра Јевреја доспео у немачко заробљеништво. Тако је око 400 официра и резервних официра и око 400 војника распоређено у немачке заробљеничке логоре.

Немачке власти су, у свом болесном антисемитизму, Јевреје сматрале одговорним за мартовски пуч и избијање рата. Са отвореним антијеврејским мерама отпочело се одмах по заробљавању и приликом транспорта у заробљеничке логоре, а њихов најдрастичнији вид било је наређење да ратни заробљеници Јевреји морају носити жуте траке са „Давидовом звездом“ и њихово распоређивање у посебне – кажњеничке бараке, издвојено од ратних заробљеника других националности. Део официра је, првих месеци у заробљеништву, био распоређен у логору у Нимбергу да би, од маја 1942. године, велика већина њих била груписана у логору у Оснабрику (Oflag VI C у злогласни павиљон „Д“ са баракама 37 и 38) из кога су касније као група пресељавани.¹⁶

¹³Очекивање неких Јевреја није било без основа. Подржана од Немачке, Мађарској је „бечким арбитражама“ од 30. новембра 1938. предат део Словачке а 30. августа 1940. и део Румуније.

¹⁴У децембру 1940. године произведено је у чинове и 25 резервних официра Јевреја, између осталих, и Демајо Мориц је Указом бр. 28406 од 31. децембра 1940. године, објављеном у сл. војном листу бр. 49, страна 3061, произведеног у чин резервног пешадијског потпоручника.

¹⁵Неки, попут резервног потпоручника Хенрика Фигерхурта, истакли су се својим јунаштвом.

¹⁶Више о судбини официра Јевреја у заробљеништву у чланку Официри Јевреји у заробљеничким логорима у Немачкој, Зборник ЈИМ бр. 3,

Без обзира на све страхоте заробљеничког статуса, на крају рата се показало да је управо заштита Женевске конвенције, солидарност осталих заробљеника и присуство Црвеног крста помогло да велика већина заробљеника не подели судбину својих породица у земљи и избегне потпуно уништење. Изолација којој су од стране немачких власти били изложени допринела је да се као реакција јави осећај заједништва међу Јеврејима који су потицали из разних крајева, друштвених слојева и политичких групација, о чему најбоље говори само сведочење заробљеника: „Приликом заробљавања нисмо ми Јевреји чинили неку хомогену групу. Међу нама је било од веома политички ангажованих до потпуно незаинтересованих. Било је и огромних разлика и у ставу према вери, према јеврејству као националности, према ционизму. Постојала је разлика и у социјалном пореклу, па и језику. Постепено смо се навикавали на заједништво, ожењени и „бећари“, млади којима је то било прво ропство и старији, који су се борили још у Балканским и Првом светском рату, понекад у противничким таборима. Било је оних који су прелазили Албанију и оних који су робовали у Сибиру, било је Ашкеназа и Сефарда, Београђана и Босанаца, „пречана“ и Македонаца, Хрвата и „Арнаута“. Чег све није било под заробљеничким небом! Без обзира у коју смо се категорију ми сврставали, нацисти су имали своја мерила и категорисали су нас најједноставније – сви смо били Јевреји“.¹⁷

Део официра Јевреја се укључио у активности покрета отпора у земљи. У партизански покрет се укључило више од 70 бивших резервних официра Јевреја од којих су преко половине били санитарски и апотекарски официри. Неки од њих су стекли и високе чинове у НОВЈ или су одликовани за

Београд, 1975, 225–275. и Жени Лебл, Јевреји из Југославије, ратни војни заробљеници у Немачкој (спомен албум пола века од ослобођења 1945–1995), Тел Авив, 1995.

¹⁷Јевреји из Југославије – ратни војни заробљеници у Немачкој, Тел Авив, 1995, стр. 50.

своје заслуге у рату.¹⁸ Значајну групу су представљали ослобођени логораши са Раба (њих 245) који су ступили у једину чисту јеврејску јединицу у саставу НОВЈ. Неколико официра се прикључило и другом антифашистичком покрету, под командом генерала Михаиловића, и обично су се под посрбљеним именима борили у источној Србији и Херцеговини или су обављали дужности у санитарским јединицама широм Југославије.¹⁹ Занимљиво је учешће Јевреја као припадника 10. индијске дивизије. У оквиру ове дивизије, у логору између Газе и Јерусалима, налазио се моторизовани батаљон састављен од Словенаца који су заробљени као припадници италијанске војске и који су се изјаснили за ступање у Југословенску војску. Официри су им били углавном Словенци али је било и „прилично Јевреја, наших држављана, или бивших држављана из Палестине“.²⁰

Изузимајући мањи део официра Јевреја који су активно припадали комунистичком покрету, већина је у току боравка у логорима схватила да, на општем нивоу, политика асимилације није заштитила Јевреје и да ће једино постојање снажне јеврејске државе обезбедити опстанак и даљи напредак јеврејске заједнице. Тако се већина преживелих Јевреја изјаснила за иселљавање у Израел где су се активно укључили у живот и одбрану своје нове отаџбине.

---

¹⁸Примера ради, Лебл Арпад и Фликер Леон су носиоци Партизанске споменице. На просторима бивше Југославије, јеврејска заједница је дала 149 носилаца „Партизанске споменице“, 10 народних хероја и 14 генерала. На територији Србије (без Бачке), у оперативним јединицама НОВЈ био је 521 борац од којих је 189 погинуло у рату, а у позадинским 216 од којих је 112 дало своје животе. Мошић Александар, Учешће југословенских Јевреја у НОР, Зборник радова са научног скупа „50 година победе над фашизмом“, Београд, 1997, 404–411.

¹⁹„Југословенска војска у отаџбини и Јевреји – прилог за истраживање“, Историјски архив Ужица, Историјска баштина 21/2012, Ужице, 2012, стр. 175–187. Војни архив, НОВЈ к-223-12/1, Јеврејин резервни ппор Рудолф Клопфер (посрбљено име Бранко Костић), интендант у јединицама ЈВУО у Херцеговини.

²⁰Младен Жујовић, Ратни дневник 2, Врњачка Бања, 2004, 232.

ИЗМЕЂУ РЕЛИГИЈЕ И СЕКУЛАРНЕ ИДЕОЛОГИЈЕ: ЈЕВРЕЈСКИ ОФИЦИРИ ИЗ ЈУГОСЛАВИЈЕ У НЕМАЧКИМ ЛОГОРИМА ЗА РАТНЕ ВОЈНЕ ЗАРОБЉЕНИКЕ*

1. Капитулација Југославије и заробљенички логори у Немачкој

Рат у Југославији почео је 6. априла 1941. Пре тога, југословенска влада је 25. марта потписала пакт с Немачком и Италијом, следећи пример суседних земаља. Процена је била да Југославија неће моћи да се одупре политичком и војном притиску Немачке. Међутим, 27. марта је група југословенских, преваходно, српских официра извела пуч који су подржале масовне народне демонстрације у Београду и другим насељима. Влада је срушена, нова успостављена, а пакт раскинут. Немачки одговор био је ненајављено бомбардовање Београда 6. априла, а потом војна инвазија земље од стране немачких, италијанских и мађарских трупа из разних правца (Италије, Аустрије, Мађарске, Румуније и Бугарске). Мада је Југословенска војска покушала да пружи отпор инвазији, Југославија је капитулирала 17. априла. Земља је одмах распарчана: већи део је укључен у Независну Државу Хрватску

---

*Извод из овог рада представљен је на 5. годишњој радионици за истраживаче Холокауста, Међународни институт за истраживање Холокауста, „Теолошка разматрања и дебате наспрам Холокауста у стварном времену”, Јад Вашем, Јерусалим, јул 2012. Писан је изворно на енглеском, а потом га је ауторка превела на српски.

(проглашену 10. априла), а остатак подељен у неколико окупационих зона – немачку, мађарску, бугарску и италијанску.

Немачки окупатори почели су одмах да хапсе припаднике Југословенске војске – војнике, официре и многе од оних који су били одговорили на позив за мобилизацију било као резервисти или добровољци – и њих су депортовали у заробљеничке логоре, који су се већином налазили у Немачкој, мада их је било и у Италији. Међу депортованима је било 15.000 активних и резервних официра, укључујући 200 генерала. „Слали су их у разне логоре, али када је додатних 400 официра пребачено из Италије у Немачку, они су концентрисани у два већа и један мањи логор, Нирнберг (касније Хамелбург), Оснабрик и Стиј (касније Стразбур и Баркенбриге). Око 200.000 ратних војних заробљеника интернирано је у већем броју других логора и радних команди”.¹ То су били *офлази* (*Oflag*, логор за официре) и *сталази* (*Stalag*, логор за војнике).

Процена укупног броја југословенских ратних војних заробљеника (ЈРВЗ) варира због флукуације у самим логорима услед ослобађања неколико хиљада заробљеника који су припадали југословенским „мањинама”, затим смрти, бекства, итд.² Ј. Пресбургер наводи да је 1943–1944. било око 156.000 југословенских ратних војних заробљеника и да су око 400 били Јевреји.³ То су били углавном официри интернирани најпре у Нирнбергу, онда пребачени у Оснабрик, потом у Стразбур, а на крају у Баркенбриге.⁴ Дакле, Јевреји су чинили 0,25% укупног броја ЈРВЗ (у поређењу с јеврејским уделом од 0,5% у укупном броју југословенског становни-

¹Narodnooslobodilačka borba u zarobljeničkim logorima 1941–1945, Beograd, Prosveta, 1945, 7.

²Један од примера је и британско бомбардовање Оснабрика децембра 1944, у којем је страдало 116 српских заробљеника.

³„Скоро” комплетни списак југословенских ратних војних заробљеника Јевреја налази се на следећем вебсајту: <http://elmundosefarad.wikidot.com/skoro-potpuni-spisak-jevreja-ratnih-zarobljenika>.

⁴J. Presburger, „Oficiri Jevreji u zarobljeničkim logorima u Nemačkoj“, Zbornik Jevrejskog istorijskog muzeja, Beograd, 1975, 3, 227.

штва). Међутим, имајући у виду чињеницу да је већина њих била у официрским логорима, а мали број у војничким логорима, њихов релативни проценат у *офлазима* био је висок.

Југословенски заробљеници имали су заштиту Женевске конвенције. Но, и поред тога, њихов третман био је гори него третман француских, пољских и других официра (осим Руса који нису били под заштитом Женевске конвенције). А у начелу, положај интернираних у војничким логорима био је знатно гори него официра у *офлазима*.

Немци су веома брзо одлучили да ослободе оне ЈРВЗ који нису били Срби. То се односило на Хрвате, Мађаре, Македонце, Румуне и Бугаре. Ови „Југословени” припадали су етничким групама које су Немци називали „мањинама”. Ове „мањине” обухватале су припаднике држава које је Немачка идентификовала као своје савезнике, а које су сматрали не само пријатељски опредељеним према Немачкој, него и непријатељски настројенима према Југославији. Малобројни Срби изјаснили су се као припадници „мањина” да би били ослобођени, јер је огромна већина одбила да искористи такву прилику. С друге стране, извештај број Словенаца и неколицина Хрвата изјаснили су се као Југословени и одбили да буду ослобођени. Након ослобађања 4–5.000 припадника „мањина”, популација ЈРВЗ у логорима се састојала углавном од Срба и Јевреја. Ево како је један Јеврејин заробљеник описао положај Јевреја:

„...Сад се цео Офлаг састојао само од „српских” заробљеника. У исто време, део наших официра напустио је логор под разним тробојкама... Био сам запањен када сам их слушао. Само глад и муке логорског живота могу да оправдају тако ружно понашање. Лично сам био сасвим миран. Знао сам да као Јеврејин нисам могао никуда, јер је свако обраћање Немаца „мањинама” почињало изричитом тврдњом: „Горе наведено не односи се на Јевреје”⁵

---

⁵Дневник Исака Амара, 26–27.

Било је још неких сегрегација које су спровели Немци, али је одговор на питање да ли су Јевреји били издвојени у логорима релативан: да и не, зависно од специфичног времена и места.

Након ове прве сегрегације, немачка команда сматрала је заробљенике који су остали у логорима „Србима”, у контрасту према самим заробљеницима који су сами себе сматрали „Југословенима”, одбијајући да, на тај начин, признају распарчавање југословенске државе и поништење југословенског идентитета (а тако су поступали независно од етничких, верских и других разлика). Немачка команда је потом спровела још једну сегрегацију јануара 1942. у логору Нирнберг, а ова се заснивала на расном критеријуму: јеврејским заробљеницима наређено је да морају да носе жуту звезду да би на тај начин били јасно идентификовани и да би их „избегавали” не-Јевреји. Отпор овом наређењу пружили су и Јевреји и Срби: већина Јевреја одбила је да поступи по наређењу, а већина Срба изразила је солидарност с њима.⁶ После извесног времена, жута звезда постала је излишна, јер су Јевреји концентрисани у једном блоку логора (VII Б) и одвојени од остатка логора оградом са стражарима којима је било наређено да спрече сваки контакт између Јевреја и Срба. Још једном су и Јевреји и Срби протествовали против сегрегације. Ево како је то описао један јеврејски официр:

„Успели смо. Већ су сутрадан долазили из ‘великог логора’ другови у масовним групама, а које су се смењивале, на нашу жицу: разговарајући с нама, певајући борбене и народне песме, оргнизујући и заједничке кабаре-представе, јер смо и ми – на другој страни жице – певали и свирали с њима, тако да се жица од људи није видела. (...)

⁶У писму упућеном старешини Офлага XIII В (ђенералу М. Петровићу), старешина ”јеврејске баракe” Исак Барух тврдио је да Женевска конвенција не дозвољава верску дискриминацију, али су немачке власти одбиле сваки разговор о овом питању (Пресбургер, 234).

Акција је успела – логор је остао јединствен. Ову смо једнодушност доказали и непријатељима!⁷

Маја 1942, група од 600 српских и 200 јеврејских официра пребачена је у Оснабрик (*Облај VI Ц*), где је било других југословенских ратних војних заробљеника. Јевреји су у прво време размештени у разне баракe заједно са Србима. Неколико недеља касније, концентрисани су у две баракe, али ове нису биле одвојене од остатка логора жичаном оградом. Потом су Немци извршили још једну сегрегацију, овог пута на основу расног и идеолошког елемента: Јевреји и „маркирани антифашисти” (комунисти) издвојени су и заједно интернирани у четири баракe (35, 36, 37 и 38) које су биле накнадно изграђене на периферији логора.⁸ Августа 1944, неколико стотина српских и јеврејских официра из две баракe пребачено је у Стразбур, где су распоређени у два логора: Тврђаву Кронпринц и Бизмарк. Напокон, ујесен 1944, одведени су у логор Баркенбриге у северној Немачкој, где српски и јеврејски официри нису били раздвојени. У сваком случају, два настојања да се изврши сегрегација праћена су демонстрацијама јединства као обликом отпора. Рестрикције и понижења које су трпели заробљеници изазивали су разне облике отпора. Оружана конфронтација била је немогућа, тако да је активни отпор преузимао симболичне облике субверзије и смишљене да покаже немачким властима да југословенски официри ни у заробљеништву нису капитулирали.

2. Како се хетерогеност предратне југословенске заједнице одражавала у логорима

Југословенски војници и официри – Срби као и Јевреји – нису никако представљали хомогене групе. Јеврејски заробљеници су се разликовали по старости, друштвеном положају, професијама, као и политичким ставовима. Логорски

⁷A. Lebl, *Lutanja i saznanja*, Novi Sad, Institut za izučavanje istorije Vojvodine, 1975, 188–189.

⁸Presburger, 236.

услови су умањили деловање друштвених разлика, јер су сви заробљеници били суочени с рестрикцијама и тешкоћама логорског живота. Међутим, исти услови повољно су деловали на друге факторе диференцијације.

Један од њих је био политички фактор. У јеврејском логору су првобитно биле три политички маркиране групе. Прву су чинили они који су били прилично равнодушни према политичком размишљању и ангажовању; чланови друге групе су имали извесне политичке преференце, али нису активно учествовали у југословенском политичком животу; трећа групу су чинили појединци који су били политички профилисани, активни и организовани. Они који су били мање ангажовани у политици били су више склони ка умереним и средишњим ставовима, док су они који су прихватили левичарску идеологију тежили да буду активнији. У ратним и логорским условима, политика је постала динамична сила која је деловала и на оне који су претходно били аполитични. Равнодушни и пасивни заробљеници су се нашли под притиском да се активно одреде. Умерењаци су били под притиском да усвоје и испоље јасно дефинисане ставове против немачког нацизма што их је, само по себи, приближавало политичкој левици. У исто време, политичка левица је постала милитантнија и спремна да преузме водећу улогу у логорском организованом отпору. Процес политичке поларизације је ишао у прилог јасно дефинисаним, па и екстремним ставовима пре него центристичкој умерености. Дискурс југословенских комуниста у ово ратно време (уопште, не само у заробљеничким логорима) идентификовао је политичку левицу као „антифашистичку”, док су сами комунисти етикетирали разне центристичко-десничарске ставове као „фашистичке”. Ово поједностављено црно-бело разликовање је одражавало хитну потребу да се људи мобилишу за отпор, као и намеру комуниста да преузму вођство отпора, што ће у крајњој инстанци довести до њихове монополизације антифашистичке борбе. Док је политичка левица била милитантно антифашистичка, политичка десница обухватала је разне ставове: није свако у овој групи

заступао про-немачке или про-фашистичке ставове, мада су сви етикетирани као такви. У сваком случају, политичка десница била је поларизирана у две фракције. Једна је усвојила јасни антифашистички став, али је невољно прихватала поистовећивање антифашизма и комунизма. Друга је била јасно антикомунистичка и услед тога, али и других разлога, склона ка компромисима са Немцима.

Таква је била општа политичка ситуација у логорима. Политичке расправе у официрским логорима почеле су с питањем како је и зашто Југославија капитулирала, да би се наставиле разматрањем низа повезаних питања: о улози политичких и војних кругова у отаџбини,⁹ судбини цивила и породица заробљеника, војним операцијама у Европи, изгледима рата итд. Међутим, првобитна и најопштнија поларизација била је између две групе заробљеника. Једну су чинили људи углавном из виших војних ешалона, који су били убеђени да је немачка војна сила непобедива и да су Силе осовине, практично, добијале рат. Њихово је гледиште било да је отпор Силама осовине био узалудан. Друга, много бројнија група (која је укључивала неколико генерала и високих официра) била је убеђена да Немцима треба по сваку цену пружити отпор и да ће они, у крајњој инстанци, изгубити рат.

Како су на ово гледали Јевреји? Да би се боље разумела њихова реакција, ваља имати у виду начин на који је јеврејска заједница функционисала у међуратном раздобљу. Двадесете и тридесете године биле су у многоме раздобље транзиције, када су многа питања била у игри: однос између Ашкеназа и Сефарда и њиховог приступа питањима вере, традиције и идентитета; затим политичко ангажовање, ционизам, интерграционизам, дијаспорски национализам итд. Као што је горе напоменуто, Јевреји су чинили тек 0,5% општег станов-

---

⁹У вези са овим покренута су питања везана за: владу Милана Недића у Србији, усташе у Независној Држави Хрватској, разне окупационе власти у Југославији (нарочито немачке власти у Србији), Југословенску владу у изгнанству у Лондону и њену оружану силу у отаџбини (четнике Драгољуба Михаиловића) и партизанског оружаног отпора коју су предводили комунисти (Тито).

ништва Југославије, државе основане 1918. Ашкенаска заједница, која је већим делом живела у југословенским крајевима који су претходно били у оквиру Аустро-Угарске, била је дво-струко већа од сефардске заједнице која је вековима живела у покрајинама претходно под османском влашћу. Ове две заједнице су имале различите културне традиције и биле су под утицајем различитих асимилационих искустава. Као што је нагласила Х. Пес Фрајденрајх, питање идентитета југословенских Јевреја током међуратног раздобља било је комплексно:

„Уколико се јеврејско становништво подели у три старосне групе, старије поколење (рођено пре 1880), средње поколење (рођено пре Првог светског рата) и млађе поколење (рођено у међуратном времену), чини се да можемо препознати јасан образац. Најстарија група, нарочито у Загребу, а нешто мање у Београду, често је била склона интеграционизму – они су се самоидентификовали као Срби и Хрвати Мојсијевог закона – али је овај став губио подршку у јеврејској заједници међуратног раздобља. Велики део средње групе постепено је почео да усваја ционизам у његовом општем или умерено социјалистичком облику, јер су они веровали у јеврејски национални идентитет и надали се будућем јеврејском дому у Палестини, али су лично били опредељени за живот у Југославији. Једна фракција сефардских интелектуалаца у оквиру овог сегмента популације наглашавала је сефардске аспекте јеврејског националног идентитета и ционизма, а они су осмислили специфичан вид дијаспорског национализма. Млађе поколење, међутим, често се опредељивало за екстремнија решења, у ционистичком контексту или ван њега, заговарајући исељење у Палестину и социјалну револуцију тамо или, пак, подршку револуцији код куће“.¹⁰

¹⁰H. Pass Freidenreich, *The Jews of Yugoslavia. A Quest for Community*, Philadelphia: The Jewish Publication Society of America, 1979, 169.

Јеврејска заједница Југославије била је правно дефинирана као верска мањина, а огромну већину, како међу Ашкеназима тако и међу Сефардима, чинили су неолози. Постојала је и врло мала и одвојена група ортодоксних Јевреја у Војводини. Током међуратног раздобља, јавља се јаз између генерација у погледу степена активне посвећености вери: док су се старији држали традиционалног понашања, многи припадници младе генерације „сасвим су се удаљили од вере”.¹¹ Ипак, мања посвећеност вери и верским обичајима није се испојила у недостатку јеврејског идентитета. Јеврејство је идентификовано с културом и традицијом више него с правом вером и одласком у синагогу. Док је сефардска младеж била подељена између интеграционизма, дијаспорског национализма, ционизма и комунизма, ашкенаски подмладак је преваходно био склон ционизму са левичарским – социјалистичким или комунистичким – идеологијама или без њих. Све су комбинације биле у игри.

Благонаклона политика југословенске владе према Јеврејима био је фактор одвраћања од антисемитизма, а то је охрабривало даљу интеграцију Јевреја у југословенско друштво и културу.¹² Млада генерација је, ипак, реаговала на стварност у којој је живела, тражећи нова решења за своје потребе. Мада су многи Јевреји старијег поколења, као и неки припадници младе генерације били аполитични, други су почели да реагују политички. Две главне политичке реакције у међуратном раздобљу су биле ционизам и комунизам. Мада је ционизам, у суштини, био специфично јеврејски одговор на кризу идентитета, као и пост-асимилациона идеологија, он је такође имао и важне политичке аспекте. Ционизам се

---

¹¹Freidenreich, 87.

¹²„Уопштено говорећи, званични став југословенских власти према јеврејској мањини до самог краја међуратног периода био је благонаклон. Главни разлог овоме била је традиција толеранције Српске православне цркве и одржавање пријатељских односа између српског народа и домаћих сефардских Јевреја. Током двадесетих и тридесетих година, власти су суштински контролисали Срби, а ова политика била је одраз њиховог ставовишта” (Freidenreich, 179).

у Југославији ширио веома брзо, нарочито међу Ашкенази-ма и јеврејској младежи, мање међу Сефардима који се још нису били нашли у пост-асимилационој фази, те су још увек били заинтересовани за очување специфичних одлика њиховог сефардског културног идентитета. На другом крају се налазила чисто политичка, интернационалистичка идеологија – комунизам. Мали број Јевреја активно је деловао на југословенској политичкој сцени. Пошто није постојала нека јеврејска странка, интересе јеврејске заједнице заступали су њени елитни представници (председници локалних заједница, главни рабинат, председник Савеза јеврејских верских општина Југославије итд.). Учесће Јевреја, углавном припадника млађе генерације, у деловању Комунистичке партије Југославије представља прво њихово осетно ангажовање у југословенском политичком животу. КПЈ и његов подмладак СКОЈ успостављени су 1919. Међутим, две године касније, КПЈ је забрањена. Ипак, партијска организација младих привукла је многе младе Југословене, укључујући и Јевреје. „У међуратном раздобљу јеврејски комунисти све су мање учествовали у верском и националном животу јеврејске заједнице. Не одричући се свог јеврејског порекла, они су се сматрали Југословенима пре него Јеврејима”.¹³ Независно од свог етничког порекла, комунисти су се намерно удаљавали од религије, сматрајући је у најбољем случају реликтом историје, а у најгорем „опијумом за народ”.

3. Дневници, белешке и сећања ратних војних заробљеника

У „Предговору” мемоарима Хермана Хелфгота проф. Арије Тартаковер је објаснио зашто је важно проучавати оно што су написали југословенски ратни војни заробљеници:

„Не знам ни за коју другу књигу ове врсте. Човек чији је позив да се брине о верским потребама људи јавно, који ову дужност обавља као припад-

¹³Freidenreich, 179.

ник војске током Холокауста, свакако представља необичну појаву; а када је тај човек из Југославије, немојмо заборавити да је југословенска нација дуго времена била *једина*, поред Јевреја, која је устала против нацистичког непријатеља. С највећом храброшћу. Југословени и Јевреји били су *иши* који су се борили у логорима жртава, а тек касније су им се придружили Французи, Пољаци и други, мада је способност побуне ових других од почетка била бескрајно већа. Из овога произлази духовна веза ове две нације. Она појачава интересовање за читање књиге коју је написао човек који је био и Јеврејин и Југословен, а изнад свега рабин и официр, који описује оно што је доживео као ратни војни заробљеник, као и епопеју лутања у најсвирепим условима наметнутим од стране нацистичког режима, све до ослобођења на крају¹⁴.

Сви остали аутори (и ко-аутори) који се разматрају у нашој студији били су такође Јевреји и Југословени који су прошли кроз иста искуства у истим логорима. То су: Станислав Винавер, Ото Бихаљи-Мерин, Евгеније Жења Козински, Арпад Лебл, Исак Бата Амар, Сима Караоглановић, Александар Леви и Херман Хелфгот.¹⁵

Сви они су писали изворна сведочанства на српском језику и већина ових је објављена. Два су објављена брзо након завршетка рата: *Године йонижења и борбе. Живои у немачким*

¹⁴ A. Tartakower, "Foreword", u Zvi Asaria-Hermann Helfgott, *We Are Witnesses*, Jerusalem: Yad Vashem, 2010, 14.

¹⁵Поред ових, и други аутори приложили су своја сећања разним зборницима или књигама. Види: Ратни заробљеници, уредио Н. Албахари, Сарајево, 1976; Музика иза бодљикавих жица: зборник сећања југословенских ратних заробљеника, интернираца и политичких затвореника за време народноослободилачког рата 1941–1945 године, прилоге прикупила Јелена Боснић, Београд, Савез удружења музичких уметника Југославије, 1985; Р. Жижић, *Оснабрчки звуци и одјеци*, Београд, Народна књига, 1981. Постоје и „Белешке из заробљеништва” Жака Калдерона, пореклом из Битоља, али нам оне нису биле доступне (В. Ана Шомло, „Прича о Ирит”, Политика, 6. април 2013, 6).

‘*Офлазима*’ Ст. Винавера 1945. и *Довиђења у октобру* О. Би-халџи-Мерина 1947. Једно је објављено шездесетих – *Дневник Жење Козинској* 1961. и два седамдесетих година – *Ми смо сведоци* (издање на хебрејском језику 1970) Цви Азарије тј. Хермана Хелфгота¹⁶ и *Луђања и сазнања* Арада Лебла 1975. Дневник Исака Бате Амара¹⁷ (који је редиговао А. Леви),¹⁸ као и дневник Симе Караоглановића¹⁹ остали су, до данас, необјављени.²⁰

¹⁶Zvi Azaria – H.Helfgott, Edim anahnu, Tel Aviv: Yavne, 1970.

¹⁷Исак Бата Амар (Крагујевац 1914 – Жабари 1985), из сефардске породице, дипломирао је права у Београду 1939. Био је један од оснивача Јеврејског академског хора, певао је и у другим хоровима, укључујући Српско-јеврејско певачко друштво. Постао је члан КПЈ 1946. У послератној Југославији бавио се позориштем и био директор Савременог позоришта у Београду 1966–1973. Обављао је и политичке функције у разним уметничким удружењима и државним телима која су се бавила културом. Амар је активно радио у јеврејским организацијама, нарочито на пољу културе. Предавао је на Академији драмске уметности Универзитета у Београду. Добио је три државна ордена (А. Rafailović, Znameniti Jevreji Srbije. Biografski leksikon, 20–21).

¹⁸Александар Леви (Јагодина 1915 – Београд 1999). Леви је дипломирао права на Универзитету у Београду 1939. Био је један од оснивача Јеврејског мушког хора. Након ослобађања из логора прикључио се партизанској војсци и учествовао у последњим војним операцијама у западном делу Југославије. У послератној Југославији био је помоћник државног тужиоца Србије 1953–1977. Активно је радио у јеврејским организацијама и у два наврата био председник Јеврејске општине Београд. Уређивао је Јеврејски алманах и објављивао прилоге у истакнутим српским гласилима. Обновио је хор „Браћа Барух“ и био његов председник неколико деценија. Добио је пет одликовања (А. Rafailović, Znameniti Jevreji Srbije. Biografski leksikon, 134–135).

¹⁹Сима Караоглановић (Београд 1910 – Београд 1982) дипломирао је права и књижевност. Био је члан КПЈ од 1933. и као комуниста више пута хапшен током тридесетих година. Објављивао је прилоге у главном партијском гласилу Пролетер. Био је члан логорског комитета КПЈ у Нирнбергу и Оснабрику. Одмах по ослобођењу из логора, Караоглановић је уређивао Глас ослобођених заробљеника, заговарајући репатријацију заробљеника у Југославију. После рата је радио као новинар и уредник у Танјугу, Борби и био главни уредник у Филмским новостима. (J. Romano, Jevreji Jugoslavije 1941–1945. Zrtve genocida i učesnici Narodnooslobodilačkog rata, Beograd, 1980, 404; интервју К. Видаковић-Петров с гђом Миром Јанковић, ћерком С. Караоглановића).

²⁰Караоглановић је годинама прикупљао грађу везану за логоре с намером да једног дана напише књигу о логорским искуствима и објави ове материјале. Успео је да објави само дневник Жење Козинској и чланак о логорској „штампи” (С. Караоглановић, „Штампа” у логорима за заробљенике”, Зборник историјског музеја Србије, Београд, 1979, 15–16,

Као што је већ споменуто, јеврејски официри у заробљеништву су били хетерогена група: потицали су из разних делова Југославије, припадали различитим старосним групама, бавили се различитим професијама, испољавали различите степене привржености вери, имали различите политичке склоности. Међутим, ова слика се веома мења када сагледамо релативно малобројна сведочанства о животу у логору која су они оставили за собом. Сви аутори размотрени у овој студији су из једног дела Југославије – из Србије. Двојица – Винавер и Лебл – били су старији и већ су били искусили један рат (Први светски). Четворица су били ашкенаског, а тројица сефардског порекла. У погледу њихових професија, међу њима је био један рабин (Хелфгот), један књижевник (Винавер), један историчар уметности и новинар (Бихаљи-Мерин), један историчар (Лебл), један инжењер (Козински) и неколико правника (Амар, Караоглановић и Леви). Што се тиче политичких опредељења, тројица су још пре рата постали чланови КПЈ (Бихаљи-Мерин, Лебл, Караоглановић), док остали нису били ни у једној партији. Сви су преживели рат, осим једног (Козинског). Сви су се после ослобођења из логора вратили у Југославију, осим једног (Хелфгота).²¹

Како су писали о својим логорским искуствима?

105–122). Нажалост, преминуо је пре него што је своје намере остварио, али је његова породица, након његове смрти, поклонила део његове грађе Музеју града Београда. Ми, нажалост, нисмо имали потпуни приступ тој грађи јер је зграда Музеја била под реконструкцијом у време када смо обављали наше истраживање. Део грађе смо погледали захваљујући љубазности гђе Биљане Станић из архивског одељења, тако да смо могли да прочитамо дневник Исака Амара, 60 страна текста у рукопису и у сређеној и прекуцаној верзији А. Левија. Музеј града Београда организовао је изложбу цртежа заробљеника из Караоглановићеве збирке (Б. Станић и Л. Петровић-Ђирић, Ликовни радови из заробљеничких логора. Збирка Симе Караоглановића, Београд, 1997). Караоглановићев дневник, који се састоји од неколико свезака, тренутно је у власништву његове ћерке, гђе Мире Јанковић, која намерава да га транскрибује и објави.

²¹Већина југословенских заробљеника преживела је логоре те су се после окончања рата вратили у Југославију. Неки српски заробљеници су одбили да се врате јер се нису слагали са новим комунистичким режимом. Већина јеврејских заробљеника се вратила, знамо да један није (Хелфгот), али не знамо да ли је таквих случајева било још.

4. Прво сведочанство: Станислав Винавер

У хронолошком смислу, прво сведочанство о заробљеничким логорима је Винаверова књига *Године њонижења и борбе. Животи у немачким 'Офлазима'*.²²

Књига је написана и објављена 1945, одмах након Винаверовог ослобођења и репатријације.

У време заробљеништва, Винавер је већ био педесетогодишњак који је прошао кроз ратна искуства. Био је истакнути српски/југословенски/јеврејски интелектуалац и писац, новинар и књижевни преводилац. Винавер је већ тада био позната јавна личност, по чему се разликовао од осталих овде споменутих аутора. И данас се сматра кључним писцем српске књижевности 20. века.

Винаверова књига почиње мотом који је цитат из „Мртвачког царства”, сегмента *Одисеје* (XI: 14). То је земља Кимерана, народа „којег магла обузма и мрак”, кроз које мора да прође и протагониста књиге да би могао да се врати кући. Два паратекстуална елемента – наслов и мото – допуњују се. Док први маркира тему као конкретну стварност, други делује као њен метафорични одраз захваљујући функционалној интертекстуалној вези. Идентификација немачког заробљеничког логора са „мртвачким царством” и логорског искуства са „понижењем и борбом” ефектни је увод у приповест која следи. Приповедање се, углавном, креће по линијама које

²²Станислав Винавер (Шабац 1891 – Нишка Бања 1955) почео је да пише поезију и прозу за време младости у Београду. Студирао је математику, физику и музику у Паризу, завршио је физику на универзитету у Београду. Учествовао је у Балканским ратовима и Првом светском рату. Као члан српске дипломатске мисије упућен је 1916. у Француску и Британију, 1917. је боравио у Петрограду за време Октобарске револуције. Након тога постао је један од водећих поборника модернизма. Винавер се запослио у Министарству спољних послова 1927, касније је радио у Централном пресбируу, а као аташе за културу и штампу боравио је у Женеви, Берлину и Прагу. Други светски рат провео је у заробљеничком логору. Винавер је био један од најважнијих српских писаца свога времена и врло активан новинар, преводилац и уредник (M. Radovanović, Znameniti Jevreji Srbije. Biografski leksikon, 56–57).

су означене двома темама најављеним у наслову. Једна је негативна, а то је понижење наметнуто заробљеницима. Друга је позитивна, а то је њихова борба да му пружи отпор и да га превладају.

Винавер је био песник и писац, али ову књигу ваља сматрати делом у којем преовлађује документарно и мемоаристичко, где нема фикције, али има изразите употребе интертекстуалности која служи као инструмент за тумачење проживљене реалности.

Аутентичност Винаверовог виђења живота у логору је неупитна, нарочито имајући у виду кратки временски размак између заробљеничког искуства и његовог описа и тумачења.

Књига није писана као дневник, мада се може претпоставити да се у њеном писању аутор ослањао не само на своја сећања, него и на белешке у којима су могли бити маркирани кључни датуми и догађаји. Мада Винавер износи конкретне појединости логорског искуства, његова основна перспектива је интерпретативна, а не дескриптивна. Књига је подељена у 17 поглавља. Њихови наслови односе се на заробљенике или догађаје – официрски кор, Нирнбершку декларацију, југословенску заједницу, логор Кронпринц, услове у логору – али још више на важна питања која су се одражавала у њима, као што су однос Немаца према заробљеницима, поларизација међу заробљеницима, њихово организовање и њихове активности. Сва су ова питања сажета у завршном поглављу насловљеном „Смисао логорског експеримента”.

Свеобухватно тумачење садржано је у следећем пасусу из овог поглавља:

„... Догађаји уче људе, а историја се не пише узалуд пламеним писменима на свим зидовима и по свима згариштима Европе, по фабрикама смрти, по концентрационим логорима, по безбројним просторима ограђеним кукавном бодљикавом жицом, која је претила да преузме васиону у своје бодље и високе напоне. Нове тежње освајају видике, буде савести и умове, и зраче. У логору су

и људи, кадри да растумаче појаве. Али пре свега, као на примеру пијаних Хелота, тако се на примеру логорских бивших величина види и коначна пропаст свега што они представљају са толико тупе мржње, несвести и слепила“.²³

Веран свом књижевном позиву, Винавер уводи две важне референце. Једна упућује на *Књигу пророка Данила* тј. „писмо на зиду“, које је једино пророк умео да растумачи као неизбежни пад корумпиране и зле силе. Винаверова књигаје, углавном, мотивисана потребом да се разумеју и поразе силе мржње, неморалности и слепила – да се растумаче „пламена писмена“ написана на зидовима широм континента. Слика коју он призива је проширена и умножена тако да покрива читаву Европу захваћену катаклизмом библијских, васионских размера. Друга референца упућује на Хелоте, поробљени народ древне Грчке (Спарте). Када Винавер пише о поробљеним људима („пијаним Хелотима“), то се не односи на буквално, већ метафоричко ропство – на оне заробљенике који нису могли да пруже отпор нацистима, него су деловали у њиховом интересу ради ситних привилегија или услед аргантног слепила.

Кроз целу Винаверову књигу је јасно да он сагледава фундаменталну поларизацију међу заробљеницима као питање одбране или поништавања људских вредности и интегритета, реаговања на понижење и деградацију отпором или предајом, свесном или несвесном.

Винавер то описује као процес. Прво питање које је поларизовало заробљенике односило се на капитулацију Југославије. Винавер критикује део заробљеника што су поверовали у немачку пропаганду и прихватили идеју о непобедивости немачке војне силе, спроводећи немачка наређења о дисциплини. Када су немачке власти ослободиле Хрвате, Бугаре, Мађаре, Румуне и Италијане (чије су земље биле не-

---

²³Ст. Винавер, Године понижења и борбе. Живот у немачким ‘Офлазима’, Београд, Међународна књижарница Милинковић и Михаиловић, 1945, 75–76.

мачки савезници), задржавајући углавном српске и јеврејске припаднике југословенске војске, неки заробљеници су мислили да ће стећи извесне привилегије тиме што ће спроводити немачке захтеве. Јако антикомунистичко становиште других пригушило је њихову критику Немаца, док неки други једноставно нису били у стању да протумаче комплексну стварност са којом су се суочавали. Било је и оних који су, под утицајем пропаганде Недићеве владе, у распарчаној и окупираној Србији пристали на сарадњу с Немцима.

Сви заробљеници су третирани као таоци „добродошли за све врсте одмазди и камуфлажу за време [савезничких] бомбардовања”. У поређењу с другим заробљеницима, међутим, југословенски ратни војни заробљеници имали су гори третман (осим руских заробљеника који нису били заштићени Женевском конвенцијом). Најгори третман међу Србима/Југословенима (јер су их Немци називали „Србима”, а они сами себе сматрали „Југословенима”) био је резервисан за две групе: Јевреје, сходно њиховом расном идентитету, и антифашисте према њиховој идеолошкој оријентацији. У неком тренутку и у неким логорима, од Јевреја је захтевано да носе жуту звезду и они су били издвојени у специјалну „јеврејску” бараку, док су у другим тренуцима били груписани и издвојени заједно с антифашистима.

У првој фази, извршена је поларизација у две групе: на оне који су се определили за пружање отпора немачким властима и оне који су били склонији прилагођавању њиховим захтевима. У другој фази, јавља се активна конфронтација између ове две групе. У рестриктивним условима заробљеничких логора, ово се испољило у неколико догађаја. Први и најважнији догађај је био онај који Винавер назива „најсрамнијом епизодом нашег ропства”. Реч је о, такозваној, Нирнбершкој декларацији која је дубоко поларизовала и Србе и Јевреје. Неколико високо рангираних српских генерала написало је „декларацију” која је заговарала два политичка става: подршку Недићевој влади и снажну осуду „комунистичке Русије”. Тек је мањина заробљеника у Нирнбершком логору одбила да је потпише:

„Они који су потписали противно убеђењу и у душевној потиштености, или из дисциплинованости, па се после покајаше, долазили би до беса кад им се то спомене. Мржња на реакцију која их је преварила и натерала, била је утолико већа. (...) Дискусија о Нирнбершкој декларацији остала је најболнија тачка нашег робовања“.²⁴

Винаверова књига пружа не само опис живота југословенских ратних војних заробљеника у немачким логорима, него, што је још важније, даје луцидно тумачење многих аспеката истог. У закључном поглављу, Винавер сагледава политичку поларизацију у логору као аспект једног фундаменталног људског и етичког питања. Унутрашња стварност логора сагледава се као микрокосмос спољашњег света, његова кондензована верзија у којој мутна вода постаје бистра и провидна:

„У отаџбини, 'на терену', у густини догађаја, у преплету збивања, конци се не разазнају прегледно, људи не примећују увек какви су до краја. Односи су многоструки. У логору пак, под најтежим околностима ропства, на муци на којој се показују јунаци све се види до цинизма јасно. Камуфлажа не помаже, збунљива сенчења искључена су. Ствари се згушњавају до формуле. Тако смо ми могли за четири године робовања да познамо људе, да Рентгеновим зрацима продremo кроз све обманљиве велове, да све и свакога измеримо и одмеримо. Ретко се даје могућност да толике 'величине' видимо не само' у папучама' него без бенгалске ватре рекламе и легенде, без оптичких илузија којима краја нема у савременом животу“.²⁵

Винавер је искусио логор као ситуацију у којој се интегритет сваког појединца проверава, у којој обмана више није ефикасна, те се права личност сваког појединца огољава, као

---

²⁴Винавер, 42–43.

²⁵Винавер, 73–74.

што се чини са ружном стварношћу која се често скрива на-ношењем дебелих слојева шминке. Заробљеници су се суочавали не само са понижењем и тешкоћама, него што је важније – с истином о себи самима и другима, као и са вредностима иза којих су стајали. За Винавера је то било питање интегритета и етике пре него политичке поларизације. И мада је Винавер био писац *par excellence* и мада је његова књига зачињена књижевним референцама и интертекстуалним везама, она је пример документарне прозе која пружа луцидни увид у логорску стварност.

Винаверов одговор на фундаментално питање постављено ратном стварношћу није олако дат. У предратном раздобљу, Винавер је био плодни писац, један од зачетника српског експресионизма, познат по својим песничким збиркама, антологијама, есејима итд. Није имао левичарске политичке склоности. Критиковао је књижевне и политичке идеје српских надреалиста. Био је и новинар, један од сарадника београдског *Времена*, чија је политичка оријентација била центристичка, са нагињањем ка политичкој десници. Од самог почетка рата, Винавер је био одлучни антифашиста и његов основни став у логору приближио га је комунистима. У мемоарима Арпада Лебла,²⁶ предратног члана КПЈ, који је био интерниран у истом логору, Винавер је описан као „neverovatно луцидна глава, првокласни стилиста и козер, од-

---

²⁶Користио је неколико псеудонима, од којих је један био Жарко Пламенац. Студирао је филозофију у Будимпешти, био мобилисан у аустроугарску војску за време Првог светског рата, постао је члан Социјалдемократске странке 1917. и организовао је кампању против аустроугарских интереса. Након слома Аустро-Угарске и оснивања југословенске државе, вратио се у Панчево 1919, када се придружио КПЈ. Од 1921. до 1924, Лебл је радио као професор у разним местима. Дипломирао је историју 1924, а потом наставио професорску каријеру. Пошто је хапшен као комунистички активиста, премештен је у Битољ, да би силом био пензионисан 1939. У послератној Југославији, поново је радио као професор. Стекао је докторат 1957, а потом обављао разне политичке функције. Писао је књиге и чланке о историји Војводине и објављивао књижевне текстове (поезију, прозу, есеје). Почео је књижевну каријеру као експресиониста и члан дадаистичке групе, а завршио као поборник соцреализма. Писао је на мађарском и српском (А. Rafailović, Znameniti Jevreji Srbije. Biografski leksikon, 129–130).

личан књижевник, филозоф и филолог” који је претходно „спадао у ону реакционарну групу која ће постати и фашистичка”; Лебл је сагледавао Винавера с милитантно комунистичке позиције, али је приметио како се Винавер постепено приближава позицији комуниста тј. „симпатизерима НОБ, антифашистима и комунистима” схватајући „да смо ми заправо уједно и истински патриоте, а да су логорски фашисти и реакционари и варвари и издајници”; да би Винавер, по Леблу, постао „и сам храбар антифашиста грађанског крила, но никада не и комуниста”.²⁷ Лебл, такође, описује сцену у којој Винавер и он расправљају о комунистима. Овде стичемо увид у Винаверов поглед на комунисте: „Знам ја и без тога шта сте могли да кажете. Онако, слепачки, као коњи, треба и ваши људи (комунисти) да виде пред собом циљ, не гледајући ни лево ни десно”.²⁸ Винавер је целог живота био независни интелектуалац и мада је подржао комунистичку струју у логору и ослобођење земље које су извојевали Титови партизани, касније је био дубоко разочаран послератним комунистичким режимом, пре свега, његовом антидемократском политиком (укидањем политичког плурализма, крутом нетолеранцијом, свеобухватном контролом). С друге стране, режим је толеришао његову критику због његовог књижевног угледа и беспрекорног понашања за време рата.

Остаје још једно питање везано за Винавера: какав је био његов став према вери? Његова књига о животу у логору готово да нема референци на религију. У два наврата Винавер спомиње Српску православну цркву и њене свештенике, који су такође били политички поларизовани. Спомиње манипулацију религијом, али нема ништа о јеврејској вери. Винавер несумњиво сматра себе Јеврејином, пише о антисемитизму, али не устручава се да спомене да су и неки Јевреји потписали Нирнбершку декларацију. Чини се да је Винавер и религију и политику сагледавао као рестриктивне. Једина права вредност, према Винаверу, била је слобода: „Све ће те море и при-

---

²⁷Лебл, 186–187.

²⁸Лебл, 225.

виђења, ђавоље маштарије и зле мађије, отровни сан логора, развејати слобода која дејствује јаче но сва вина и буди сигурније но сваки позив свести. Како не веровати у слободу?"²⁹

5. Роман Бихаљи-Мерина

За разлику од Винавера, Ото Бихаљи-Мерин³⁰ је био врло активни југословенски комуниста укључен у илегалне активности још пре рата. Учествовао је у Шпанском грађанском рату као новинар и објавио књигу о томе најпре на енглеском (*Spain Between Death and Birth*, 1938), а потом и на српском (*Шпанија између смрти и рађања*, 1946). Једно време је живео у Немачкој, где се придружио немачкој комунистичкој партији и објављивао прилоге у њиховом званичном гласилу. Објављивао је и уметничке критике у часопису *Linkskurve*, гласилу интелектуалаца и уметника политичке левице (међу којима је био и Ђерђ Лукач). Студирао је уметност, али је много важније његово дело из историје и критике

²⁹Винавер, 73.

³⁰Ото Бихаљи-Мерин (Земун 1904 – Београд 1993) је студирао на Академији за уметност у Београду и Берлину (1924–1927). Године 1928, помогао је своме брату Павлу Бихаљију да оснује нови (левичарски) часопис и издавачку кућу Нова литература (Нолит). С обзиром на његово левичарско политичко опредељење, придружио се немачком радничком покрету и постао секретар Савеза пролетерско-револуционарних писаца. Сарађивао је и са званичним органом немачке комунистичке партије (*Rotte Fahne*) и часописом за уметност и културу *Sturm*. Уређивао је часописе *Linkskurve* и *Welt am Abend* (1932) и *Kultur und Kunst* који је забрањен након Хитлеровог успона на власт. Бихаљи-Мерин се потом преселио у Париз, где је постао секретар Института против фашизма. Био је на Конгресу совјетских писаца у Москви 1934. и учествовао у Шпанском грађанском рату као новинар. Вратио се у Југославију 1940, а депортован је у заробљенички логор 1941. као резервни капетан југословенског ваздухопловства. (Његовог брата Павла ухапсио је Гестапо маја 1941. и два месеца касније он је стрељан.) Вративши се у Београд после рата, Ото Бихаљи-Мерин је радио као уредник књига, часописа и новина, али и као кустос разних изложби. Аутор је многобројних књига, есеја и чланака о средњовековној уметности, наивном и модерном сликарству, вајарству и књижевности. Изабран је за члана Краљевске академије Белгије 1977. (M. Radovanović, *Znameniti Jevreji Srbije*. Biografski leksikon, 32–33).

уметности. У послератној Југославији, објавио је истакнуте књиге о југословенском сликарству и уметности.

Као ветеран и искусни комуниста, Бихаљи-Мерин је играо кључну улогу у организовању јеврејског комунистичког круга. Проширио га је, планирао његове активности, координирао их са српским официрима леве оријентације, одржавајући везу с Комунистичком партијом у отаџбини. Ове активности достигле су врхунац у време када су заробљеници били у Оснабрику, где су Јевреји и српски комунисти интернирани у истим баракама заједно, мада нису били сасвим изоловани од осталих. Барака број 37, а нарочито соба број 7, постале су такорећи „штаб” круга којим је руководио Бихаљи-Мерин. Главни циљ био је да се организује субверзивна активност и опструкција према немачким властима, али и да се прошири круг левичара у логору, да се ојача општи дух отпора и да се осигура водећа улога партије и њене идеологије. Међу његовим најближим сарадницима били су Арпад Лебл и Сима Караоглановић, предратни чланови КПЈ.

У ширењу духа отпора, наде и вере у победу, комуникација је била од суштинског значаја. Живот у логорима је био од почетка организован: основана су разна професионална друштва (адвокати, професори, инжењери итд.) и држани су курсеви (страних језика и на разне теме), набављане су књиге (преко међународних организација попут Црвеног крста и УМСА). Немачки радио је био приступачан заробљеницима, али се требало супротставити немачкој пропаганди. То су заробљеници чинили организовањем „усмених новина” и „објављујући” рукописане новине, јер су то била средства ширења антифашистичке пропаганде и вести из не-немачких извора које су им биле приступачне захваљујући радио апаратима тајно унетим у логор. Ове југословенске, не специфично јеврејске, новине³¹ „објављиване” су у једном рукописном примерку. Једно од првих таквих гласила била је *Седмица*. Покренута је новембра 1942, као орган Комуни-

³¹С. Караоглановић, „Штампа’ у логорима за заробљенике”, Зборник Историјског музеја Србије, 1979, 15–16, 105–122.

стичке партије. Наслов се односио на собу број 7, где су ове новине уређиване, али је то била алузија и на Октобарску револуцију. У почетку се група из ове собе окупљала и слушала једног од њих који је читао „новине” наглас, а онда би уследила дискусија.

Након 12 бројева, ове новине су промениле наслов у *Тридесетседмица*. Те новине су објављиване до маја 1943, а циљале су на шири круг прималаца као антифашистичко, не посебно комунистичко, гласило. Сви заробљеници у бараци 37 позивани су на читање и дискусију. Како се број новина повећавао, оне су постале безбедносна претња, те је донета одлука да се издаје само једна публикација која би заступала гледишта комунистичке партије. Тако је настао недељник *Весник*, објављиван у 10 примерака.³² Било је и „специјализованих” гласила: *Кружок* покренут 1943. и посвећен руским заробљеницима, хумористичке новине, књижевни и други алманаси. Последње новине биле су *12. час*, покренуте у Баркенбригеу, а објављиване до јануара 1945. Њихов уредник је био Сима Караогловић, а сарадници ових и других новина су били Срби и Јевреји (међу овим другима Бихаљи-Мерин, А. Гамс, А. Лебл, Л. Левентал, А. Херон).

Други облик отпора и субверзије су биле разне културне активности које су Срби и Јевреји организовали заједно: инструментална и вокална музика, позориште, књижевност, предавања, а нарочито комичне кабаре представе. Ови културни догађаји осмишљени су за привлачење што је могуће шире публике, а били су не само вид отпора, него и израз стваралачког потенцијала заробљеника. Могли су да им приуште забаву, а што је још важније утеху, лек за потиштеност и буђење и одржавање наде. Заробљеници који су били чланови КПЈ успоставили су тело које су називали илегалним „Антифашистичким већем”, а које је осмишљено да привуче антифашисте који нису били комунисти. Основали су „Кул-

³²Изашло је 100 бројева *Весника*, али из безбедносних разлога скоро сви примерци су уништени. Сачувана су само три броја (Караогловић, 109). Већина осталих новина је из истих разлога уништена.

турни одбор” који је деловао као његова легална грана. Ево како је Лебл тумачио логику којом су се руководили:

„Ти су разлози били, по себи се разуме, првенствено у томе што је у Европи већ од 1941. једино у Југославији виђена народноослободилачка борба под руководством КПЈ. Једино су се југословенски заробљени војници и официри организовали у илегалним партијским ћелијама и антифашистичким групама, све до логорског и међулогорског комитета, изграђујући уједно и везу са Партијом у Југославији. Једино су они водили и видне – иако забрањене – акције. Једино су они усвајали и организовано ширили марксистичко-лењинистичко учење, држали предавања, давали концерте и позоришне представе, редиговали и „штампали” новине и часописе итд., све у партијском и антифашистичком духу и то под фашистичким стражарским кулама, гледајући митраљезе на кули, који су понекад – чак и „шале” ради – „проговорили”, убијајући по кога нашег друга“.³³

Без обзира на могућа преувеличавања, тачно је да су комунисти били главна организована антифашистичка снага међу југословенским заробљеницима. Леблови мемоари, међутим, јасно показују да је за југословенске јеврејске комунисте веза с другим комунистима била јача од везе с другим Јеврејима. Идеологија је била примарна, а јеврејски идентитет био је на другом месту, док за религију није било места уопште. Према томе, сарадња са непријатељем и удовољавање немачкој логорској команди, било да се радило о Србима или Јеврејима, било је строго осуђивано. Ево неколико примера из мемоара Арпада Лебла. Он критикује извесног Хоровица, који „се окружио фашистима, Јеврејима као што је био и он, као и Србима”, као што осуђује пуковника Мевораха што је сматрао да би Јевреји само отежали свој положај тиме што

---

³³Лебл, 5–6.

би се отворено укључили у политичке активности.³⁴ Трећи пример се односи на религију. Лебл описује како су Бихаљи-Мерин и други Јевреји у бараци број 37 организовали разне културне догађаје, па увидели да морају да нађу простор који би служио као читаоница и дискусионни форум, културни „кутак”. Када је једна мала просторија одређена да служи у ове сврхе, Густава Гаврина (Шварца)³⁵ су замолили да ослика зидове имитацијама скулптура и слика Родена и других мајстора. Група од око 10–15 старијих и религиозних јеврејских официра сматрала су да би ова просторија била примерена за верску службу али, чим су први пут ушли, одмах су истрчали вичући како су „комунисти” обешчастили њихов храм. Уследила је дискусија између Јевреја атеиста тј. комуниста и аполитичних религиозних Јевреја, која је окончана компромисом: кадгод је просторија требало да се користи за богослужење, осликане зидове покривали су белим чаршавима

³⁴Моша Меворах (Београд 1890 – Израел 1982). Меворах се као младић придружио ционистичкој организацији „Гидеон”. Похађао је Трговачку академију у Београду и Академију за спољну трговину у Бечу, где је постао члан организације јеврејских студената са Балкана „Бар Гиора”. Био је студент уметности код сликара Михаила Петровића. Радио је две године у Трсту, а потом у очевом трговачком предузећу са седиштем у Београду. Меворах је учествовао у Балканским ратовима (1912–1913) и Првом светском рату, за шта је добио неколико ордена. Дипломирао је права на Универзитету у Београду и током двадесетих и тридесетих година бавио се трговачким пословима. Након капитулације Југославије, Меворах је депортован у заробљенички логор у Немачкој, где је наставио да слика и где је урадио око 600 портрета заробљеника. Меворах се иселио у Израел 1949. и тамо је наставио да се бави сликарством, радећи портрете израелских писаца и других истакнутих личности. (М. Меворах, „Аутобиографске белешке Моше Мевораха”, Зборник Јеврејског историјског музеја, Београд, 1992, 6, 442–447; Ј. Петаковић, „Моша Меворах”, Знаменити Јевреји Србије. Биографски лексикон, Београд, Савез јеврејских општина Србије, 2012, 152–153). Лебл, 211–213.

³⁵Густав Гаврин (Шварц) из Загреба био је филмски редитељ. Гаврин и Коста Хлавати режирали су први послератни филм о логору смрти Јасеновац и НДХ (1945). То је био документарни филм у трајању од 16 минута у оквиру којих је приказан и усташки архивски материјал. Гаврин је касније режирао играни филм заснован на роману Довиђења у октобру Бихаљи-Мерина.

које би скинули приликом одржавања културних догађаја. Лебл ово описује као позитивни учинак:

„Тако смо постигли јединство унутар „жице у жици“, те смо могли приступити организовању наших приредби, јер су Јевреји пристали затим и на заједничке прославе. Тако је на пример, 1. мај 1942. био управо у суботу, а ми смо једну овећу собу бараке уступили прво „верницима“ за божју службу, а затим отпочели у њој нашу првомајску прославу са борбеним говорима и песмама. ”Стари“ Јевреји прво су прешли у своје собе, после су се појединачно враћали, те су и сами учествовали на нашој борбеној прослави“.³⁶

Овде се уочава занимљива појава. Груписање јеврејских официра у једној посебној бараци створило је једну „микрo-јединицу“ у којој су све струје морале бити у контакту: млади и стари, атеисти и верници, левичари и десничари, ционисти и интеграционисти, они који су били политички ангажовани и они који су били аполитични.

Леблов став је јасно профилисан и кодиран у дискурсу: „ми“ су комунисти, а „они“ су верници, али и припадници категорије дефинисане као „не-комунисти“, укључујући ционисте. Лебл, такође, коментарише још једног заробљеника – Евгенија Козинског – који је пред дилемом: да ли да се приближи ционистима или комунистима? Козински води разговоре с Албертом Вајсом,³⁷ кога Лебл карактерише као

³⁶Лебл, 190.

³⁷Алберт Вајс (Земун 1905 – Београд 1964). Пре рата, Вајс је био потпредседник Београдске ашкенашке општине и члан Ционистичког савеза Југославије. У логору је био главни уредник „Тридесетседмце“, један од уредника „12. часа“, као и члан логорског Антифашистичког већа. У послератној Југославији, Вајс је био члан Државне комисије за испитивање злочина окупатора и њихових помагача. Учествовао је у припреми југословенских материјала за процес вођен у Ниρνбергу, за екстрадициони захтев за усташког министра полиције Андрију Артуковића (који је емигрирао у САД), као и за суђење Ајхману. Био је и на другим важним положајима у државним телима која су се бавила ратним злочинима и међународним правом. Вајс је био потпредседник Савеза јеврејских општина Југославије.

„предратног и послератног руководиоца Јевреја у Југославији те професора Правног факултета у Београду – који је отпочео свој рад у логору, низом предавања о ционизму, и то говорећи више и сугестивније, речитије, а чешће, што је више запажао да је наш логор против ционизма и против оријентације ка Палестини, ка посебном „ерецу”, Израелу”.³⁸ За „нас” (карактеристично је да Лебл пише као представник комунистичког колектива, а не као појединац), наводи Лебл, домовина је Југославија, где „ми” хоћемо да изградимо нови и бољи живот, док је Вајс и даље био „Јеврејин”, мада „добар и активни антифашиста”. Вајс се вратио у Југославију после ослобођења и остао у њој, за разлику од половине југословенских Јевреја који су преживели Холокауст и иселили се из Југославије у Израел након што је успостављена Јеврејска држава.

У поређењу с другим југословенским Јеврејима комунистима, Лебл је можда био најискључивији, најближи профилу који је изнео Винавер (у наведеном разговору с њим). Његов негативни однос према томе што је неко себе сматрао „Јеврејиним”, верником и ционистом није био општеприхваћен међу његовим идеолошким саборцима. Напротив, већина је имала умерени став према овим питањима. Чак је и Бихаљи-Мерин, *spiritus movens* јеврејске комунистичке групе, био умерен у овом погледу.

Мада је Винавер био потпуно урођен у књижевност, о логорском искуству писао је у књизи документарне прозе. С друге стране, Бихаљи-Мерин, који није био књижевни стваралац, одлучио је да изрази своја логорска искуства у књижевном жанру – роману од 500 страница насловљеном *Довиђења у октобру*. На крају романа, налази се белешка која објашњава ову намеру:

– Ево, то су Жењине забелешке [Евгенија Жење Козинског], – рекао је Сима [Караоглановић] и

је (1945–1948), а касније и председник све до смрти. Био је, такође, члан Извршног савета Светског јеврејског конгреса (А. Рафаиловић, Знаменити Јевреји Србије. Биографски лексикон, Београд, 2012, 50–51).

³⁸Лебл, 191.

положио три похабане свеске на мој сто. – Ако их додаш својим забелешкама из година заробљеништва, моћи ћеш да напишеш књигу о којој си тако често говорио.

– Написаћу је, – одговорио сам.³⁹

Бихаљи-Мерин је за неколико година написао роман заснован на стварним догађајима сачуваним у сећању његовом и његових сабораца. Главнина бележака и дневника које су заробљеници писали током интернације су уништени због цензуре или су изгубљени у завршном маршу који су морали да издрже након напуштања логора Баркенбриге. Мало је сачувано, а и то мало захваљујући, пре свега, Сими Караоглановићу. Када су исцрпљени заробљеници бацали са себе капуте и све остало да би преживели овај марш, Караоглановић је нашао снаге да носи са собом један дневник – онај који је писао његов блиски пријатељ Козински. Учинио је то као да одаје пошту Козинском који није одао своје саборце под мучењем и који је издахнуо у рукама Гестапоа.

Само је дневник Козинског, наводи Бихаљи-Мерин, био очуван у целости.⁴⁰ Бихаљи-Мерин отворено тврди да је његов роман заснован на писаном сведочанству Козинског, као и на сећањима извесног Јована Видака званог Буљооки, што је заправо Бихаљи-Мерин.⁴¹ Аутор намерно наводи да се у роману преплићу стварност и фикција. Мада моли читаоце да се не труде да идентификују „углавном измишљене” ликове, ови су тек површно замаскирани или нису уопште: стварни Жења Козински јавља се као Жења, његова супруга Клара као Клариса, Рафајло Блам као Блум итд. Ипак, Бихаљи-Мерин настоји да се дистанцира од аутобиографије тако што себе представља као једног од ликова, а не приповедача. Дистанцирајући се од приповедача (преласком с првог лица

³⁹О. Бихаљи-Мерин, Довиђења у октобру, Београд, Просвета, 1947, 518.

⁴⁰ То је било његово сазнање у том тренутку. Касније се, међутим, испоставило да су и други дневници, као и њихови аутори, преживели логор, а међу њима дневници Хелфгота и Амара.

⁴¹Његов је надимак био „Буљооки”.

„ја” на треће лице „он”), Бихаљи-Мерин настоји да подвуче „објективност” нарације. Једини пут када приповедач говори у првом лицу („ја”) је у два поглавља за које се тврди да представљају „изворне белешке Жење Козинског”. Наглашавањем фиктивне природе ликова, аутор жели да умањи захтев истинитости, да нарација буде веродостојна на сваком кораку приповедања. Циљ Бихаљи-Мерина није био да напише документарно сведочанство, већ да књижевно обради документарну грађу или оно што је од ње сачувано у сећању, да изрази субјективну драму заробљеничког искуства.

Има, међутим, неколико проблема с овим романом. Ово је био први и једини роман Бихаљи-Мерина и очигледан је његов недостатак искуства с овим сложеним жанром. Роман је предугачак и не баш савршено структуриран. Мада је Козински од почетка до краја један од главних протагониста, сувише је дигресија, тема и ликова, тако да је лабава структура била готово неизбежна, док се аутор мучио да повеже све приповедне конце и делове. Роман је, свакако, занимљив пример комбинације документарне грађе и фикције, али је његова књижевна вредност упитна.

Само три године пошто је роман објављен, дакле 1950, јавио се покушај да се роман пренесе у други медијум – филм. Неколико бивших заробљеника је учествовало у овом подухвату: Караоглановић је написао сценарио, Алексеј Бутаков је компоновао музику, наслов играног филма, „Црвени цвет”, преузет је из једне песме коју је у логору компоновао Рафајло Блам, а редитељ је био Густав Гаврин. Истакнути глумци су играли улоге заробљеника. Немамо података о рецепцији филма код публике, али Лебл у својим мемоарима (1975) наводи да су и роман и филм „одавно заборављени”.⁴² Заборав је на посредан начин могао бити резултат тежње шездесетих година да се маргинализује наратив ратних војних заробљеника. Историјски наратив који је уграђиван у јавну меморију био је склонији оружној борби партизана у отаџбини, док је отпор заробљеника у логорима био секундарни чинилац

---

⁴²Лебл, 248.

ратног наратива. Винавер је био преминуо, Бихаљи-Мерин је писао и објављивао истакнуте монографије о југословенској уметности, Караоглановић је радио као филмски продуцент, Југославија је гледала напред, мање се осврћући на своју ратну прошлост осим кад је био у питању главни наратив промовисан у домаћој јавној меморији, али је овај тада настојао да обезбеди и међународни одјек. Пажња је фокусирана на игране филмове који су обрађивали епску борбу партизана, те је у једном од њих улогу Тита играо Ричард Бартон.

Роман Бихаљи-Мерина, написан на брзину и објављен само две године после ослобођења, садржи много занимљивих детаља из логорског живота, о појединачним официрима, активности комуниста, културним догађањима итд. Међутим, јеврејско питање као да је затурено у мноштву појединости овог наратива који се протеже на 500 страница. Као непоколебљиви комуниста, Бихаљи-Мерин се није много занимао за ово питање. Оно се, међутим, отворено јавља у приповедним сегментима који се непосредно заснивају на рукопису Козинског.

Тринаест година после романа Бихаљи-Мерина и десет година после његове филмске верзије, Сима Караоглановић,⁴³ захваљујући којем су три свеске Козинског сачуване, одлучио је да их објави под насловом *Дневник Жење Козинској* (1961). Књига, међутим, није оригинал његових бележака, већ верзија која је резултат Караоглановићевог редиговања. Пошто је оригинал изгледа изгубљен, можда никад нећемо моћи да проверимо у којој мери је Караоглановић интервенисао у изворнику: да ли је неке делове изоставио или није, да ли је друге променио итд. Претпостављамо да је редиговао Козинскове „белешке” само толико да од њих створи доследну нарацију. Караоглановић је могао и да накнадно дода неке информације које је имао из својих многобројних разговора с Козинским.⁴⁴ Семантички, сегменти Козинског у роману

⁴³За биографске податке С. Караоглановића, в. напомену 19.

⁴⁴Према ономе што нам је навела Караоглановићева ћерка, гђа Мира Јанковић, он је у изворни текст убацивао информације из својих логорских разговора са Козинским. Њих двојица су били блиски пријатељи, делили су

Бихаљи-Мерина се суштински поклапају са сегментима о истим догађајима у редигованом дневнику Козинског, мада се разликују у конкретним изразима.

У сваком случају, *Дневник Жење Козинској*, који је Караоглановић објавио 1961, једно је од најзанимљивијих сведочанстава о заробљеничком искуству и изузетан из више разлога. За разлику од Винавера, Бихаљи-Мерина и Лебла, текст Козинског је дневник, а не сећање: он пише у стварном времену, онда када се догађаји које описује одвијају. Док је Хелфгот користио предности погледа уназад у процесу прилагођавања свог дневника много година после логорског искуства, текст Козинског углавном је сачуван у свом изворном облику. На крају, за разлику од других аутора разматраних у овој студији, који су рођени у Југославији и стигли у логор с више-мање профилисаним идентитетима, Козински је био аутсајдер са сложенијим проблемом идентитета. Најзанимљивија одлика Козинсковог текста је то што је он, пре свега, лична потрага за идентитетом која се одвија у специфичним, ванредним и неповољним условима заробљеничког логора. То је драма човека, Јеврејина рођеног у Русији а одраслог у Југославији, који се креће кроз логорска искуства, правећи избор на свакој раскрсници, плаћајући на крају свој избор животом. Само је сведочанство Козинског прекинуто његовом смрћу, а не ослобођењем, коначним затварањем уместо поновним рођењем у слободи. Закључно поглавље, које је Караоглановић додао тексту Козинског, описује како је овај први ишчитавао Козинсков дневник након његовог хапшења, као да тражи одговор на питање: хоће ли Жења издати своје саборце под гестаповским мучењем? Караоглановић наводи следећи пасус из Жењиног дневника: „Ја желим да радим, да се борим, да дам све од себе. Да, али колико је то: све?... Хоћу ли дати живот после толико година робовања и мрцварења, у моменту завршетка рата, када те гуши жеља за животом? Хоћу ли га дати за нешто до чега ми је стало? Само,

---

собу у бараци. Караоглановић је додао један сегмент дневнику Козинског у којем је описао зашто и како је Козински убијен.

да ли ми је баш толико стало да и живот дам?⁴⁵ Козински је једини међу ауторима био суочен с овом коначном дилемом која лебди као сенка над тумачењем његовог дневника.

6. Дневник Жења Козинског

Ко је био Жења Козински?⁴⁶ Рођен је у Русији (Кијеву, данашњој Украјини) у јеврејској добростојећој породици. Међутим, његови стричеви су се у Русији оженили Рускињама и прешли у хришћанство. Његов отац је остао Јеврејин и оженио се Јеврејком. Обоје су били образовани – отац инжењер, мајка лекарка – и до извесне мере асимиловани: говорили су руски и нису били религиозни. „Славили смо породичне празнике уместо верских”, наводи Козински. Породица Козински избегла је у Југославију после Револуције. Током његовог детињства, најбољи пријатељи су му била су деца из породица руских белих емиграната у Београду. Имао је, међутим, проблем с њима услед њихових антисемитских ставова, те се касније више идентификовао са српским пријатељима. Пошто је дипломирао на Грађевинском факултету, Жења Козински оженио се једном младом лекарком из сефардске породице, чије су традиције њему деловале „архаично” и мирисале „на млаку бућ”.⁴⁷ Био је аполитичан, а његов социјални статус није подстицао симпатије за левичарске идеологије које је сагледавао као замагљене „утопије”. Прити-

⁴⁵Козински, 280.

⁴⁶Евгеније Жења Козински (Кијев 1912 – Оснабрик 1944) је рођен у ашкенаској породици у Кијеву. Отац му је био инжењер, а мајка лекарка. Мајка је успела да добије посао у санаторијуму у Славути, месту у западној Украјини на граници са Пољском, те је породица побегла из Совјетског Савеза. Населили су се у Југославију на позив и наговор Жењиног ујака, Јевсеја, који је био дошао у Србију добровољно за време Првог балканског рата (1912) и ту остао. Жења Козински је живео у Београду, дипломирао на Грађевинском факултету, оженио се Кларом (младом докторком из Београда, родом из сефардске породице). Депортован је у логор 1941. Гестапо га је, после мучења, убио 1944. (Реконструкција Козинскове биографије према подацима из његовог дневника.)

⁴⁷Козински, 109.

сци логорског живота су му наметнули питање самоперцепције. Његова потрага за идентитетом се одвијала кроз четири фазе: тестирање руског идентитета, испитивање јудаистичке вере, размишљање о ционистичкој опцији, да би се на крају определио за комунистичку идеологију.

Руски елемент његовог идентитета тестиран је на самом почетку његовог логорског искуства. Пошто се изјаснио као Рус, а не Јеврејин, управа логора га је аутоматски груписала са југословенским Русима. Мада се с њима идентификовао на нивоу језика и културе (нарочито стога што је рођен у Русији и што су његова најранија сећања била везана за ту земљу), њихов антисемитизам га је удаљио од њих. Када су Немци понудили југословенским Русима слободу у замену за њихову обавезу да се боре против „бољшевика”, Козински је то одбио, схвативши истовремено да ће „живот са овим царским Русима који ме мрзе и презиру” бити тежак.⁴⁸ Козински је сагледавао Русију као културни, а не политички ентитет, као изгубљену домовину, али не и домовину за будућност.

Онда је тражио да га пребаце у главни део логора. Када је стигао у Нирнберг, Јеврејима је наређено да морају да носе жуту звезду. Мада се није био изјаснио као Јеврејин, схватио је да су неки српски официри десничари имали антисемитске ставове. То је код њега подстакло преиспитивање да ли је Југославија његова права домовина, а из тога је проистекло његово испитивање ционистичке опције. Потом се изјаснио као Јеврејин, али је опет осетио отуђеност, овог пута у јеврејском окружењу: „Браћа су ми само по несрећи. Иначе су ми страни, туђи. Много су ми ближи Срби и Руси. Руку на срце, никад нисам волео Јевреје”.⁴⁹ Један од разлога отуђености била је вера. Козински је растао у секуларном јеврејском окружењу у којем се етнички идентитет није поклапао с вером. Ево како је Козински објаснио свој став према религији:

„Почињем да мислим на бога. Нисам васпитан у религиозном духу. Либерална, мати ми је, још

⁴⁸Козински, 61.

⁴⁹Козински, 72.

док сам био дечак, рекла: „Кад одрастеш, сам се определи за веру која ти се буде свидела”. Часове веронауке нисам посећивао. Па ипак сам имао свога бога. С њим сам разговарао обичним језиком. Молио сам га кад сам желео нешто што ми родитељи нису могли да учине, или да сам постигнем. За мене је било несхватљиво зашто људи одлазе у цркве, зашто моле бога, неким, њима неразумљивим језиком. Бога нисам молио ни у рату, ни у најтежим данима заробљеништва. Сада ми је била потребна помоћ. Нисам могао да живим. Без сумње, без размишљања обратио сам се свом добром детињем богу. Касније сам се сетио својих мисли о вери. ‘Само слабићу, само пораженом је потребна вера у нешто натприродно (...) Кад човек више није у стању да издржи, онда се обраћа богу, земљи, тати или мами’. Све је то сада потиснуто. Данима разговарам с богом“.⁵⁰

Световно породично окружење у којем је Козински растао утицало је на његов однос према личној вери и институционализованој религији: прва је била неопходна, док је другу одбијао као излишну. Описао је јеврејски логор на следећи начин: „После неколико дана нашао сам се у истом кавезу са још двестотине најразличитијих људи, које је везивало само једно – имагинарна Мојсијева вера”.⁵¹ Мада је одржавао дистанцу према јеврејској вери, Козински је успео да превазиђе проблем који га је већ дуже времена мучио – осећања нелагодности у вези с његовим јеврејством. Козински наводи како је током много година његово јеврејско порекло изазивало „неугодност”, док се сада, окружен Јеврејима, осећао комотно са својим јеврејским идентитетом.

У следећој фази Козинскове потраге за идентитетом јавља се ционизам. У време када су се у логору развиле културне активности, било је разних курсева и предавања која су

---

⁵⁰Козински, 67–68.

⁵¹Козински, 74.

заробљеници слушали. Горе поменути Алберт Вајс држао је курс о историји Јевреја и говорио је о антисемитизму. Вајсова предавања су оставила посебан утисак на Козинског. Чинило се, наводи Козински, да је Вајс говорио његовим језиком, читао његове мисли, јасно износећи све оно што је Козински осећао као кошмар у срцу и глави. „Дабоме, ми Јевреји”, рекао је Вајс, „вечито ћемо патити од антисемитизма, кога је увек било и кога ће увек бити. Једини спас је: изградити сопствену земљу, сопствени дом”.⁵² Тако се Козински упознао с ционизмом, који је био спреман да усвоји пре свега као одговор на антисемитизам. То га је подстакло да се упише на курс хебрејског језика који је држао рабин (чије име не спомиње): „Паралелно с часовима социјализма, настављам са часовима код рабина. Учим хебрејски. Моја одлука да се после рата иселим у Палестину остала је и даље у важности”.⁵³

Но, када је Козински премештен у собу број 7 у Оснабрику, дошао је под непосредни утицај комунистичке групе којом је руководио Бихаљи-Мерин. Тако се постепено дистанцирао од ционизма и почео да прихвата идеје комунистичке идеологије. Ево како је изгледао први корак у овом процесу:

„Са учењем хебрејског нисам престао. Смеју ми се и питају:

– Шта ће ти то?

Одговарам шалама. Онда озбиљно објашњавам:

– Можда ћу на крају ипак отићи у Палестину. Ко зна?

Уствари, жао ми је труда који сам већ уложио.

Лакнуло ми је. Течај је привремено прекинут. У бараку у којој смо држали часове усељавају наше другове Србе. Могао сам да се неопажено повучем”.⁵⁴

Има још једна занимљива епизода у Козинскомом тексту, а то је референца на Мошу Мевораха (кога и Лебл спомиње у својим мемоарима). Козински наводи како су се комуни-

⁵²Козински, 75.

⁵³Козински, 159.

⁵⁴Козински, 172–173.

сти подсмевали аполитичном ставу Мевораха. Касније је Козински, ипак, помислио да је Меворак можда био у праву кад је мислио да Јевреји треба да се држе подаље од политике и да се у њу не мешају: „Ни то, дакле, није код мене рашчишћено. Далеко од тога. Оно око одласка у Палестину још како тако. Али да се Јевреји мешају у политику...”⁵⁵ Ово питање, међутим, разрешено је у његовим разговорима с Леблом: „Убедио ме је до краја. Никад касније нисам помислио: зашто ми, Јевреји?”⁵⁶ Овим је отворен пут ка постепеној идентификацији Козинског са комунистима међу југословенским Јеврејима.

Бихаљи-Мерин и његови најближи сарадници у соби број 7 сами су себе сагледавали не као Јевреје, него као Југословене/Србе. Видели су решење јеврејског питања у револуцији, а не у ционизму, критикујући религију, укључујући јудаизам, као „опијум за масе”. Козински ће усвојити сва три елемента комунистичке идеологије. Важно је, међутим, приметити да их је Козински прихватио кроз два канала. Један је био рационалан, а други емоционалан. Овај други играо је улогу у његовој потрази за идентитетом. На крају се то питање свело на припадност групи, колективу, потреба да човек не буде сам, изопштена јединка.⁵⁷ Примарна социјална група којој је Козински у претходном животу припадао била је породица. Одвојен од родитеља и супруге, од којих је имао мало или нимало вести, Козински је чезнуо за „породицом” у логору и на крају ју је пронашао. То је била комунистичка ћелија у соби број 7: „Сада је све друкчије. Моја је снага устручена. Сада сам део нечега, део мојих другова (...) Осећам да сам сваким даном све ближи својим пријатељима и њиховим назорима”⁵⁸ Логорски услови поделили су живот Козинског у два дела – прошлост и садашњост. Оно што је његова породица била у прошлости,

---

⁵⁵Козински, 191.

⁵⁶Козински, 192.

⁵⁷За разлику од Козинског, који је чезнуо да припада групи, Винавер је стремио да буде независни појединац, често конфронтиран с „групама”. Разлика међу њима може се објаснити неподударењем у погледу старосног доба, животног искуства, зрелости, личности итд.

⁵⁸Козински, 178, 208.

то је комунистичка ћелија била у садашњости. Ово осећање је даље ојачано када су српске антифашисте ставили у исту бараку с Јеврејима, када су „културне” (политичке) активности постале интензивније и када се Козински више укључио у њих: „Догодило се оно што смо могли да очекујемо. Затворили су нас, оградили жицама, поставили посебне страже. С нама су и наши другови, Срби. Они најбољи. Немци су створили елитни логор. У њему су само антифашисти”⁵⁹

То је запечатило идентификацију Козинског са комунистима. У последњој епизоди живота у логору, Козински је преузео одговорност одржавања везе са руским заробљеницима у другом делу логора. У то време, то су углавном били официри Црвене Армије. Козински их је доживљавао као идеолошке саборце, а тек на другом месту као Русе, јер је његова потрага за идентитетом била окончана.

7. Дневник/мемоари Хермана Хелфгота

Херман Хелфгот (Цви Азарија)⁶⁰ је рођен у Југославији у традиционалној ашкенаској породици. Његов отац, рабин, преселио се из Пољске у Војводину. Пошто је дипломирао на Јеврејском теолошком Семинару у Сарајеву, Хелфгот је добио

---

⁵⁹Козински, 229.

⁶⁰Цви Азарија / Херман Хелфгот (Београд/Ново Милошево 1913 – Савион, Израел 2002) депортован је у заробљенички логор као капетан Југословенске војске. Пошто је био рабин, организовао је малу синагогу у логору, такође је држао курсеве хебрејског језика. Хелфгот се иселио у Израел 1948. и стекао чин мајора израелске војске 1953, када је учествовао у раду комитета за репарације и преговорима с Немачком. Касније је постављен за рабина у Келну. У Биографском лексикону наводи се да су током 1956. вођени преговори с јеврејском заједницом Југославије у вези с његовим повратком у Југославију. Обе стране биле су заинтересоване, али то се није догодило јер су 1958. Југословенске власти издале званични документ у којем је писало да се не слажу с његовим деловањем. Хелфгот се вратио у Израел, где је потом постављен за рабина у Савиону. Касније је живео у Немачкој, где је био рабин до 1970. Током много година био је председник Југословенске секције Удружења бораца Другог светског рата и потпредседник Хитахдута (Т. Спајковић, Знаменити Јевреји. Биографски лексикон, 5–6).

стипендију да настави студије у Бечу. Након Аншлуса је отишао у Будимпешту, где је завршио студије, докторирао, а потом се вратио у Југославију и преузео дужност рабина у Великом Бечкереку (Зрењанину). У тренутку капитулације, био је једини јеврејски официр у Штипу, малом месту у Македонији. Заједно са другим југословенским официрима и војницима, Хелфгот је депортован у заробљенички логор у Немачкој. После ослобођења, нашао се у групи бивших заробљеника које је нова југословенска влада изабрала да раде као официри за везу са савезницима у Немачкој. Сазнавши за страшно стање у тек ослобођеном логору Берген-Белсен, Хелфгот је отишао тамо и у почетку радио на репатријацији преживелих Југословена. За разлику од многих других југословенских Јевреја заробљеника, он се није вратио у Југославију, него је остао у Немачкој. Током 1945–1948. вршио је дужност главног рабина у Британској окупационој зони у Немачкој. У том тренутку се дефинитивно одвојио од осталих Југословена с којима је делио заробљеничке дане у Оснабрику и Баркенбригеу, а што је још важније, раскинуо је и с југословенским властима: „Једанаестог јула 1945”, писао је Хелфгот, „документ Југословенске команде који му је предат [њему, Хелфготу] и којим је Херман именован за официра за везу, одузет му је смицалицом. Истог месеца је добио допис од Антифашистичког већа, с потписом Симе Караогловића (Јеврејина), у којем се наводи да је Херманов рад био противан наређењима маршала Тита”.⁶¹ Хелфготов сусрет с Јеврејском бригадом запечатио је његово ново опредељење:

„Сусрет с члановима Јеврејске бригаде био је сусрет с самим Ерецом Израелом. Била је то мисија поверења и јединства. Удахнула је нови дух у *She'erit ha-Pleita* и повратила Давидовој звезди њено право значење. Штит Давидов, који је у данима Холокауста био постао симбол стида и смрти, сада је био симбол храбрости, части и наде,

---

⁶¹Hermann Helfgott, *We Are Witnesses* [englesko izdanje], The International Institute for Holocaust Research, Yad Vashem, Jerusalem, 167, 291-294.

стремљења ка новом животу. Сваки састанак с Бригадом био је као спасење“.⁶²

Оставши у Немачкој четири године, „радио је међу преживелима који су ту остали, допринео локализовању деце, помагао да преживели емигрирају у Ерец Израел“.⁶³ Хелфгот се потом иселио у Израел, где је променио име у Цви Азарија. Тамо је био у војсци све до 1953, потом је био рабин у Келну, вратио се у Израел где је преузео дужност рабина у Савијону, па онда поново боравио као рабин у Немачкој. Објавио је више књига о Јеврејима у Немачкој, јеврејским празницима и обичајима, филозофији.⁶⁴

Хелфготова књига *Ми смо сведоци* објављена је прво на хебрејском (1970). То је књига мемоара који обухватају време 1941–1967. године када је аутор почео да је пише. Према томе, логорско искуство је само део Хелфготове биографије представљене у овим мемоарима. Тај специфични део је описан у дневнику који је водио током заробљеништва (и који се чува у архиву Јад Вашема). Међутим, део *Ми смо сведоци* који описује логорско искуство – насловљен „У заробљеништву“, а износи 100 од укупно око 280 страница књиге – није његов оригинални дневник, већ његова преиначена верзија написана више од двадесет година касније и из једне нове перспективе. „Време чекања пред Шестодневни рат, дане битака и победе“, написао је А. Шалев у свом *Предговору* Хелфготовим мемоарима, „деловало је на рабина др Цви Азарију – Хермана Хелфгота тако што га је подстакло на интезивно размишљање о стази његовог живота и живота његовог народа... (...) Сада, кроз нову перспективу Земље Израела ова свест јасно се изоштрава – ми морамо да сведочимо, и почев од „Ви сте мои сведоци“ то постаје егзистенцијална потреба“.⁶⁵

⁶²Helfgott, 167.

⁶³Helfgott, 167.

⁶⁴Т. Спасојевић, у Знаменити Јевреји Србије. Биографски лексикон, 5–6.

⁶⁵Shalev, 9.

Хелфготов дневник се издваја од осталих текстова разматраних у овом раду по профилу његовог аутора: јединог рабина међу југословенским заробљеницима. По доласку у логор, Хелфгот је одмах организовао богослужење за јеврејске официре. У његовом изворном дневнику, сегментација времена се испољава као хронолошки низ маркиран Шабатом и верским празницима. За разлику од осталих аутора, који су наглашавали тежњу Јевреја да организују и учествују у активностима отпора заједно са Србима, Хелфготов дневник осветљава обрнуту тежњу – дистанцирања Јевреја од Срба као нека врста својевољног повлачења у искључиво јеврејски круг. Поређење сведочанстава о логорском животу сугерише да су јеврејски официри били поларизовани: на једном крају били су они непосредно укључени у активности комунистичког отпора (кружок Бихаљи-Мерина), на супротном крају били су религиозни Јевреји (круг око Хелфгота), а онда је била и група између њих у средини, која је учествовала у активностима обе или није учествовала ни у једној.

Пример члана средње групе био је Рафајло Блам, један од главних протагониста и организатора врло популарних музичких догађаја у логору.⁶⁶ Хелфгот га спомиње у контексту организовања хора за богослужење. У једном тренутку Хелфгот преноси разговор с Бламом, који је питао рабина да ли је сагласан да се организује велики хор којем „би се придружило и неколико не-Јевреја”.⁶⁷ Бламово сведочанство⁶⁸ о

⁶⁶Рафаел (Рафајло) Блам (Београд 1910 – Београд 1991) живео је у Београду, где је радио као електро-инжењер, завршио музичку школу (виолину) и био члан музичког друштва „Лира”. Формирао је први дез оркестар у Београду и постао члан Београдске филхармоније. По капитулацији Југославије, депортован је у заробљенички логор у Немачкој. Блам је добио орден за његову активност за време рата, као и орден од Српске православне цркве. После рата је наставио музичку каријеру као члан београдског радио оркестра и Београдске филхармоније (М. Радовановић, Знаменити Јевреји Србије. Биографски лексикон, 36–37).

⁶⁷Helfgott, 101.

⁶⁸R. Blam, „Sećanja iza bodljikavih žica“, Muzika iza bodljikavih žica: zbornik sećanja jugoslovenskih ratnih zarobljenika, interniraca i političkih zatvorenika, za vreme narodnooslobodilačkog rata 1941–1945. godine, priloge za Zbornik prikupila Jelena Bosnić, Beograd, Savez udruženja muzičkih umetnika

овим догађајима много је подробније. Боравећи у истим логорима као и Хелфгот, Блам је описао многобројне музичке приредбе – концерте малих и великих оркестара, „опере и симфоније”, кабареа, учешће професионалаца и аматера, музичара и певача, много Срба и Јевреја. Код Хелфгота нема трага овим догађајима, осим певања приликом богослужења. Још један члан средње групе био је Исак Бата Амар. Сви аутори који су писали о музичким активностима у логору помињу га као одличног певача. Пре рата, Амар је био један од промотера *Српско-јеврејској њевачкој друштва*. У његовом необјављеном дневнику, Амар описује како је „рабин” (чије име не спомиње) чуо за ово, те га је замолио да редовно присуствује богослужењу и пева у хору. Амар је одговорио да он није религиозан, али да ће доћи за Шабат и празнике.⁶⁹ Чини се да су припадници средње групе присуствовали богослужењу (мада можда нису били изразити верници), као што су одлазили и на догађаје које су организовали Јевреји комунисти (мада нису били изразити комунисти).

Била су два центра искључиво јеврејских активности: импровизирана просторија за молитве верника и „Хебрејски кружок за језик, историју и књижевност” који је организовао течајеве из хебрејског језика, предавања из историје Јевреја и о специфично јеврејским темама занимљивим ционистима. Док су се ционисти (било да су били верници или не) изјашњавали примарно као Јевреји (из Југославије), комунисти су се примарно изјашњавали као Југословени (јеврејског порекла). Координате одређене етничком припадношћу, културом, идеологијом и религијом успоставиле су динамични простор у којем су се појединци приближавали једном или другом екстрему или се удаљавали од њих. Многи ранији „ватрени ционисти” постали су комунисти, други „нису могли да се одлуче”, а то је водило ка „трвењу, свађама и увредама”.⁷⁰ Међу неким је било мало или нимало контакта. Бихаљи-Ме-

Jugoslavije, 1985; види такође <http://elmundosefarad.wikidot.com/secanja-nazarobljenicki-logor>).

⁶⁹Амар, 35.

⁷⁰Helfgott, 72.

рин, на пример, уопште не спомиње „рабина”, а Хелфгот спомиње Бихаљи-Мерина само једанпут, преносећи следећи разговор који су водили о социјализму, комунизму и ционизму:

„Бихаљи полази у шетњу с рабином и објашњава, „Ја сам предратни комуниста, али нисам уопште против социјалистичке Јеврејске државе”. „Бихаљи”, каже рабин, „треба нагласити идеју државе. Тешко је унапред рећи који ће тачан облик та држава имати...” „Тако је! Али шта ће бити ако ревизионисти-фашисти узму власт?” „Не допада ми се термин ‘фашиста’ у вези с ревизионистима. Никад нисам био члан партије и не бојим се шовинизма. Народ Израела, у његовој дугој историји и националној свести, превазишли су многе филозофије и предрасуде. Партијске разлике, право на краљевање, власт свештеника – све су то архаизми. Да ли неко заиста треба да нас учи социјализму? Не сећате ли се да сте у једном од наших разговора хвалили Пророка Амоса као првог социјалисту у историји човечанства?”

„Да. Не спорим оно што сам рекао. Али немојмо заборавити да се ту ради о верском социјализму”.

„А ја сам убеђен да су Маркс и Ласал усвојили не мали део тог социјализма. Штавише, да вам кажем, Бихаљи, ви сте често хвалили Немце и њихову културу, а као и предратне комунисте. А где су они сада, ти људи културе и прогреса?”

„Раби! Чак и ако то буде потрајало, на крају ће доћи тај велики дан. Немојте заборавити да живимо у свету издвојеном бодљикавом жицом и да то утиче на нашу моћ расуђивања. Видећете шта ће комунисти урадити у Немачкој!”

„За сада видим да извршавају све што им Фирер нареди”.⁷¹

---

⁷¹Helfgott, 81.

Козински спомиње „рабина” не именујући га, а у вези с течајевима хебрејског језика које је неко време похађао. Хелфгот спомиње Козинског само једанпут и то у вези с његовим радом са руским заробљеницима:

„Заробљеници уче руски језик и руске песме од совјетских заробљеника које срећу на клиници. То место служи као центар за тајно преношење информација. Ж. Козински је стручњак за ово јер је руски његов матерњи језик и он одано извршава дужности које му налаже ‘Техничко веће’ које се састоји од неколико чланова. Ово веће поставља смернице за разне активности. На часовима хебрејског студенти уче хебрејски језик и историју, а припремају и програме за фестивале, док ‘напредни’ уче теорију марксизма у њиховим мањим групама.”⁷²

Већина јеврејских имена која се јављају у Хелфготовом сведочанству не налазе се у сведочанствима других аутора, и обрнуто. Тешко је утврдити које су од ових група биле „мање”. Оно што је ван сумње је да су активности „напредних”, планиране и спроведене заједно са Србима, знатно боље документоване. Скоро сви јеврејски заробљеници вратили су се у Југославију, где је револуција победила и где је комунистички режим успостављен. Мада је положај Јевреја после рата у Југославији био много бољи него у другим социјалистичким земљама,⁷³ званична политика била је не да се верске активности подстичу, него да се ограничавају.

---

⁷²Helfgott, 87.

⁷³„Југословенска јеврејска заједница је од педесетих година опстајала каква је била, с мало промена. Несумњиво је да је она најслободнија јеврејска заједница у комунистичким земљама, а то је свакако резултат природе југословенског комунизма под Титом. Заједница је донекле ограничена у својим активностима, с једне стране, посредним притисцима који извиру из општег неслагања власти с религијом, заједничким комунистичким системима, а с друге стране, опозицијом званичне политике према Израелу, али ова ограничења нису до сада имала ефекат слабљења заједнице” (H. Pass Freidenreich, “The Jewish Community of Yugoslavia”, in *The Balkan Jewish Communities*, Laham - New York - London: University Press of America, 1984, 12–58, 57).

Суочени са стварношћу заробљеничких логора, понижењем и глађу, последњи марш из Баркенбригеа до Алексисдорфа, који је био 400 километара дуг и трајао 38 дана, затим даљи марш ка југу, све то у садејству с вестима о логорима смрти, покољима и страдању најближих у Холокаусту – наводило је заробљенике да преиспитују темеље њихових уверења, световних и верских. Од првих дана у логору, рабину Хелфготу прилазили су заробљеници који су од њега очекивали не само утеху, него помоћ у настојању да разумеју ове стварности. У то време, Хелфгот је тек био започео своју рабинску каријеру, те ове догађаје није умео ни себи да објасни. Схватио је, као што су то учинили и други заробљеници, да су сви они постали „робови”, и то не само „робови Немаца, већ робови својих осећаја” – глади, жеђи, хладноће, неиспаваности итд.⁷⁴ Молитве, писање (дневника, песама, прича), расправе, успостављање организација, држање и похађање курсева, извођење (позоришних представа, концерата, опера, кабареа), сликање и цртање, предавања – све су то били облици отпора стварности и барем привременог искорака из ње. Међутим, ни то није могло пружити одговор на суштинска питања о злу и људском одговору на њега.

Логорско окружење није било такво да би рабин у њему писао теолошке расправе. Напротив, била је то ситуација у којој су све теолошке расправе које је претходно могао прочитати стављане на озбиљну проверу. Штавише, и сам рабин је као духовни вођа стављен на проверу, јер се од њега очекивало да тумачи основе вере онима који су били мање образовани од њега.

Веома рано је један јеврејски официр поставио рабину питање да ли он верује у судбину. Пре него што му је рабин могао одговорити, један други заробљеник понудио је сопствено тумачење овог питања: судбина је реакција појединца или народа на невоље са којима су се суочавали и то је тако од Аврамових времена „јер је народ Израиља нација у сталном

---

⁷⁴Helfgott, 39.

дијалогу са својим Творцем”⁷⁵ Први заробљеник је признао да му то није „било јасно”. Једна друга расправа вођена међу заробљеницима тичала се истог питања, али у вези с Макабејцима:

– Макабејци су се борили за узвишену идеју, узвишенију од идеје домовине, као што је један од црквених отаца Аурелијус Аугустус (354–430) написао: ‘За слободу, веру и истину’. Зато се Макабејцима до данашњег дана други народи диве и зато су пример слободе, па су чак и храмови подигнути у сећање на њих.

– Пустити патетику, друже! Где су Макабејци нашег доба?⁷⁶

Једном, кад је био опхрван глађу и смрадом, Хелфгот је читао *Еџику оцаца*. Ево његових размишљања том приликом: „У духу, лебдео је негде близу Раби Акибе, близу Хилела и Шамнаи. ‘Провиђење је свуда, али ипак има слободе избора’. Херман је поновио те речи, размишљајући. ‘Која је моја слобода избора у овој ситуацији?’⁷⁷ Питање провиђења и човекове слободе избора постављало се стално изнова, али се заробљеном рабину чинило да је духовна снага појединца била немоћна да промени стварност: „Имаш слободу избора и снагу воље, а ипак само можеш да седиш беспомоћно и да живиш и даље уз спознају да си беспомоћан. Логичан си и јак, али си и даље тек лист који ветар одува са стабла!”⁷⁸

Хелфгот је у молитвама признавао да свет Творца није био свет човека, али га је то само довело до следећег питања: „Али, зар Ти немаш никакве везе са свим овим? (...) Зар си Ти, Врховна сила, тек апстрактни појам који постоји и ствара, али без даљег занимања за Твоје творевине? Јесмо ли онда осуђени да живимо у заробљеништву у Твом свету, у замци ланаца узрока, у борби за преживљавање и контролу?”⁷⁹

⁷⁵Helfgott, 29.

⁷⁶Helfgott, 83.

⁷⁷Helfgott, 37.

⁷⁸Helfgott, 63.

⁷⁹Helfgott, 63.

Два суштинска питања која је наметало стање затвореника гласила су: како разумети силе зла у свету који је створила Врховна сила и како тумачити сврху човековог постојања у таквом свету? Она ће мучити Хермана Хелфгота не само у заробљеничком логору, него још више после ослобођења, када је схватио до краја шта се догодило у Холокаусту. Могао је да осмисли одговор тек много година касније и да га пружи у епилогу његових мемоара. „Јудаизам”, написао је, „има сопствени одговор на то питање и он је у највећој мери оригиналан и убедљив: Откровење. Ни искуство, ни чула, па чак ни ум нису у стању да нам пруже одговор”.⁸⁰ Хелфготов одговор је специфично јеврејски:

„Више не желим да знам зашто и чему, него само једно: Идем ли ја стазом особености мога народа и његове појединачне судбине – историјске јединствености коју је наш народ одржавао од кад смо постали нација до данашњег дана...(…) Више од 4000 година наше историје сведочи о томе, а наше поколење може само то да потврди. Јер, ми смо сведоци овоме на нашем тлу, сведоци откровења Духа јеврејског у свакој души у Израелу. (...) Не смемо бити неми сведоци, већ треба да сведочимо светлошћу. Наше поколење је генерација сведока и наша је дужност да сведочимо о сваком откровењу у нашим животима; да будемо ‘сведоци нацијама’ – сведоци Господњи“.⁸¹

Зато Хелфготови мемоари носе наслов *Ми сво сведоци*. Ипак, његов дневник вођен у логору пројектује више питања него одговора, као и други списи заробљеника. Многи од његових одговора настали су у послератном времену и заснивају се на новим искуствима и каснијим сазнањима. Тиме се објашњава разлика између његовог необјављеног оригиналног дневника писаног у стварном времену и његових мемоара објављених много година касније.

⁸⁰Helfgott, 268.

⁸¹Helfgott, 271, 277.

8. Закључак

Сви су заробљеници настојали да разумеју своју ситуацију као стварно искуство, али и као стварност сагледану у ширем оквиру њихових живота пре заробљеништва, њихових убеђења, емоционалних веза, самоперцепције и погледа на свет, јер је све то утицало на њихова тумачења индивидуалног и колективног идентитета – етничког, верског, друштвеног, политичког и културног. Приступали су овим сложеним питањима из различитих углова зависно од њиховог старосног доба, искуства, убеђења, професионалног занимања, талента и профила личности. Њихови списи одражавају вишесмисленост и варијацију њихових одговора на искуство, стављајући на проверу њихова схватања живота и смрти, интегритета, пожртвовања, система вредности. Њихово искуство у логору за војне заробљенике, мада много мање мучно од онога у логорима смрти, ставило је на искушење њихове перцепције и себе и других, отварајући процес промене, прилагођавања, отпора. Све струје у погледу идентитета, културе, религије и политичке идеологије присутне у предратном животу јеврејске заједнице у Југославији одразиле су се и у логору.

Међутим рат, логорски услови и потреба за отпором имали су општи ефекат јачања руководеће улоге комуниста и њихове визије решења јеврејског питања: то је била револуција у домовини, а домовина је била Југославија. Тако се Винавер померио од политичког центра ка левици; исто су учинили многи ционисти који су подржавали успостављање јеврејске државе, али су остали да живе у послератној Југославији; и они који су били аполитични попут Амара и Козинског, који су се на крају прикључили КПЈ (Амар) или изгубили живот штитећи комунисте конспираторе у логору (Козински), док су се комунисти (Бихаљи-Мерин, Лебл, Караоглановић) вратили у Југославију као јаки подржаваоци нове Југославије коју је реконструисао режим наметнут ратном победом оружаног отпора којим су руководили Тито и КПЈ. Блиска веза између религије и ционизма комбинована с отпором према левичарској идеологији – став које је предста-

вљао једини рабин у логору, Хелфгот – представља мањински став, или тако бар изгледа на основу читања дневника и послератних мемоара заробљеника.

У послератној Југославији било је начина да се измире религија и левичарска идеологија. Занимљив је пример Цадика Данона, дугорочног главног рабина Југославије. Данон је потицао из једне сарајевске сефардске породице и он је, исто као Хелфгот, завршио Јеврејски верски семинар неколико година пред рат. Прво је постављен за рабина у Приштини, а потом у Сплиту. Као Хелфгот, и он је ухапшен као војни ратни заробљеник у Македонији (Скопљу). Данон је, међутим, успео да побегне док су заробљеници били на територији Бугарске. Набавио је лажне бугарске исправе и тако успео да се пребаци у Сплит. Већи део рата провео је у Сплиту и логорима у Италији. После рата се вратио у Југославију и радио у Министарству спољних послова. Након пензионисања, Данон је био главни рабин Југославије (1972–1998). Док је службовао као млади рабин у Приштини, Данона је привукла политичка левица, а касније, током ратних година у Сплиту, био је активно ангажован у отпору који су организовали југословенски комунисти. Измирење религије и комунизма на личном плану објаснио је на следећи начин: „Сматрао сам своје опредељење за рабински позив дугом према родитељима и дужношћу, а оно друго, идеја о револуцији, то је био искључиво мој лични избор”⁸²

Они који су преживели Холокауст – ратни војни заробљеници, преживели из логора смрти, партизански борци – и који су усвојили комунистичку идеологију или барем је симпатисали, добили су углавном привилеговани статус у послератној Југославији, док је друга група преживелих – с јачим ционистичким опредељењима, они мање склони идејама политичке левнице, они још даље на ивици у односу на главнину припадника левнице у Југославији после раскида Тита са Стаљином 1948, али и неки од оних који су били изгубили све

⁸²C. Danon, „Životni put jednog rabina” (<http://elmundosefarad.wikidot.com/zivotni-put-jednog-rabina>)

чланове својих породица и који су осећали јаку потребу да то компензују новом јеврејском проширеном породицом (друштвом) – одлучили су да учине алију у Израел углавном између 1948. и 1952, али и касније. Југославија, која је подржала успостављање јеврејске државе, није спречавала исељавање у Израел. Тако је хетерогена предратна југословенска јеврејска заједница не само десеткована у Холокаусту, него је у послератном периоду донекле политички хомогенизована.

У првом послератном раздобљу, заробљенички наратив био је део општег ратног наратива који се промовисао у јавној меморији. Шездесетих је заробљенички наратив некако исклизнуо из главног наративног тока. У то време, углавном су јеврејски заробљеници комунисти били ти који су настојали да га задрже у јавном сећању. У пост-југословенском времену, претходно доминантни ратни наратив постао је предмет преиспитивања, док је прича о заробљеницима препуштена заборавау.

Наше истраживање усредсређено је на текстове – дневнике, белешке, сећања – које су писали југословенски официри Јевреји у *офлазима*. Ваља, међутим, скренути пажњу да је поред писаних докумената било другачијих докумената – из области ликовних уметности, музике, позоришта, вајарства. Сими Караоглановићу треба да захвалимо што је сачувана вредна збирка оваквих докумената из заробљеничких логора – уметнички предмети, плакати, писма, песме, музичке ноте, декор позоришних представа, фотографије – и за похвалу је да је породица Караоглановића поклонила његову збирку Музеју града Београда. Део ликовне уметности из ове збирке представљен је јавности 1997. године на изложби насловљеној *Ликовни радови из заробљеничких лоџора. Збирка Симе Караоглановића*.⁸³ Приказани су цртежи, акварели, карикату-

⁸³Biljana Stanić and Lidija Petrović-Čirić, *Likovni radovi iz zarobljeničkih logora. Zbirka Sime Karaoglanovića*, Muzej grada Beograda, Katalog izložbe – 48, Beograd, 1997. Годину дана раније одржана је изложба о позоришту у заробљеничким логорима: Mirjana Gaković, *Pozorišta jugoslovenskih zarobljenika u Drugom svetskom ratu*, Katalog izložbe, Muzej pozorišne umetnosti Srbije, Beograd, 1996.

ре, а најбројнији експонати били су портрети и аутопортрети које су сачинили сликари професионалци и аматери.⁸⁴ Међутим, само су двојица јеврејских сликара представљени на овој изложби (Бихаљи-Мерин и Јануш Алхимович).

Потом је, 2003. у београдском Мултикултурном центру, Јеврејски историјски музеј поставио изложбу *Из заробљеничких логора. Збирка цртежа и акварела Јеврејског историјског музеја у Београду*,⁸⁵ приказујући збирку из својих фондова. Ове године, Јеврејски историјски музеј организовао је још једну изложбу која обнавља сећање на Јевреје у заробљеничким логорима. Она је посвећена уметнику Моши Мевораху, а насловљена је *Официри Краљевине Југославије – њихови портрети из немачких заробљеничких логора 1941*.⁸⁶ Те две изложбе, као и најновија студијска документарна изложба *Јевреји Србије – официри Војске Краљевине Југославије* доносе, свака на свој начин, нове и важне податке о Јеврејима у заробљеничким логорима, као и нова виђења њихових искустава, која свакако представљају део бурне и сложене југословенске историје, али пре свега пружају увид у личне, појединачне драме које се у историји понављају, постављајући наново иста питања о силама зла и лажи, вери и нади, вредностима и илузијама, пожртвовању и слободи. Судбине заробљеника из немачких логора подсећају нас данас, кад и даље има „жица” око нас, да слобода „дејствује јаче но сва вина и буди сигурније но сваки позив свести”.

---

⁸⁴B. Stanić and L. Petrović-Čirić, „Likovni radovi iz zarobljeničkih logora iz zbirke Sime Karaoglanovića”, in *Likovni radovi iz zarobljeničkih logora. Zbirka Sime Karaoglanovića*, 9.

⁸⁵Nada Šuica, *Vojislava Radovanović, Iz zarobljeničkih logora - zbirka crteža i akvarela Jevrejskog istorijskog muzeja u Beogradu*, Beograd, 2003.

⁸⁶Војислава Радовановић, Бранка Џидић, Барбара Панић, *Изложба цртежа Моше Мевораха Официри Краљевине Југославије – портрети из немачких заробљеничких логора*, аутор текста Б. Панић, Јеврејски историјски музеј, Београд, мај 2015.

Извори и библиографија

Arhiv Muzeja grada Beograda

N. Albahari (ur.), *Ratni zarobljenici*, Sarajevo, 1976.

I. Amar, *Dnevnik Isaka Amara* (rukopis), Muzej grada Beograda

O. Bihalji-Merin, *Doviđenja u oktobru*, Beograd, Prosveta, 1947.

J. Bosnić, *Muzika iza bodljikavih žica: zbornik sećanja jugoslovenskih ratnih zarobljenika, interniraca i političkih zatvorenika, za vreme narodnooslobodilačkog rata 1941–1945. godine*, priloge za Zbornik prikupila Jelena Bosnić, Beograd, Savez udruženja muzičkih umetnika Jugoslavije, 1985.

C. Danon, „Životni put jednog rabina“ (<http://elmondosefarad.wikidot.com/zivotni-put-jednog-rabina>)

Mirjana Gaković, *Pozorišta jugoslovenskih zarobljenika u Drugom svetskom ratu*, Katalog izložbe, Muzej pozorišne umetnosti Srbije, Beograd, 1996.

H. Helfgott (Zvi Asaria / Hermann Gelfgott), *We Are Witnesses* [englesko izdanje] Jerusalem: Yad Vashem, 2010

Iz zarobljeničkih logora. Likovna izložba, Jevrejski istorijski muzej – Multikulturni centar, Beograd, 2003.

S. Karaoglanović, „Štampa’ u logorima za zarobljenike“, *Zbornik istorijskog muzeja Srbije*, Beograd, Istorijski muzej Srbije, 1979, 15–16, 105–122.

Ž. Kozinski, *Dnevnik Ženje Kozinskog*, priredio S. Karaoglanović, Beograd, Prosveta, 1961.

Ž. Krasojević, *Zarobljenička spomenica 1941–1945*, Ženeva, 1946.

A. Lebl, *Lutanja i saznanja*, Novi Sad, Institut za izučavanje istorije Vojvodine, 1975.

Delimični spisak jevrejskih ratnih vojnih zarobljenika (<http://elmondosefarad.wikidot.com/skoro-potpuni-spisak-jevreja-ratnih-zarobljenika>)

Narodnooslobodilačka borba u zarobljeničkim logorima 1941–1945, Beograd, Prosveta, 1945.

H. Pass Freidenreich, *The Jews of Yugoslavia. A Quest for Community*, Philadelphia: The Jewish Publication Society of America, 1979

H. Pass Freidenreich, "The Jewish Community of Yugoslavia", in *The Balkan Jewish Communities. Yugoslavia, Bulgaria, Greece and Turkey*, Lanham-New York-London: University Press of America, 1984, 12–58

J. Presburger, „Oficiri Jevreji u zarobljeničkim logorima u Nemačkoj“, *Zbornik Jevrejskog istorijskog muzeja*, Beograd, 1975, 3, 225–275.

J. Romano, *Jevreji Jugoslavije 1941–1945. Žrtve genocida i učesnici Narodnooslobodilačkog rata*, Beograd, 1980.

A. Shalev, "Foreword", in Zvi Asaria – Hermann Helfgott, *We Are Witnesses*, Jerusalem: Yad Vashem, 2010, 9–12

B. Stanić i L. Petrović-Ćirić, *Likovni radovi iz zarobljeničkih logora. Zbirka Sime Karaoglanovića*, Beograd, Muzej grada Beograda, 1997.

A. Tartakower, "Foreword", in Zvi Asaria – Hermann Gelfgott, *We Are Witnesses*, Jerusalem: Yad Vashem, 2010, 13–15

S. Vinaver, *Godine poniženja i borbe. Život u nemačkim 'Oflazima'*, Beograd, Međunarodna knjižarnica Milinković i Mihailović, 1945.

N. Vujanović, *Front u žicama*, Beograd, Vojnoizdavački zavod, 1979.

Znameniti Jevreji Srbije. Biografski leksikon, Beograd, Savez jevrejskih opština Srbije, 2011.

R. Žižić, *Osnabrički zvuci i odjeci*, Beograd, Narodna knjiga, 1981.

КАТАЛОГ

ОФИЦИРСКА ДОСИЈЕА / ДОКУМЕНТА И ФОТОГРАФИЈЕ

Давид (Исак) Албала, рез. санитар. пуковник и лекар, (Београд 1886 – Вашингтон 1942). Учесник у Балканским ратовима и Великом рату 1912–1918. у српској војсци.

Хајим (Ашер) Абраванел, рез. официр, правник, (Пирот 1906–?).

Бела (Адолф) Ацел, рез. официр, трговац, (Сомбор 1898–?). Примљен из бивше аустроугарске војске 1927.

Аврам (Лазар) Албахари, рез. официр, фармацеут, (Пожаревац 1904–?). Учесник у Великом рату 1914–1918. у српској војсци. Ратни војни заробљеник у Немачкој 1941–1945.

Боривоје (Исак) Бераха, рез. официр, лекар, (Пирот 1879–?). Учесник у Балканским ратовима и Великом рату 1912–1918. у српској војсци. Одликовања: Сребрна медаља за ревносну службу 1915, Орден Св. Саве IV реда 1929, Орден Југословенске Круне V реда 1930.

Јаша (Аврам) Алфандари, рез. официр, лекар, (Београд 1894–?). Учесник у Великом рату 1914–1918. у српској војсци.

Нисим (Рафајло) Алфандари, рез. официр, чиновник, (Пожаревац 1911–?). Ратни војни заробљеник у Немачкој 1941–1945.

Нисим (Јосиф) Алмозлино, рез. официр, фармацеут, (Београд 1882–1941). Учесник у Балканским ратовима и Великом рату 1912–1918. у српској војсци. Одликовања: Споменица Балканског рата и Освећеног Косова 1912, Албанска споменица 1915, Споменица Светског рата 1914–1918. и Сребрног Црвеног Крста, Орден Св. Саве V реда 1920, Орден Белог Орла V реда 1927,

Орден Св. Саве III реда 1932, и Орден Југословенске Круне III реда 1933. Учесник у НОВ, убијен 1941.

Самуел (Исидор) Алгарац, рез. официр, ветеринар, (Бања Лука 1908 – Јасеновац 1945). Учесник у НОВ, убијен у усташком логору Јасеновац 1945.

Мориц (Хајим) Демајо, рез. официр, трговац, (Београд 1893–?). Учесник у Великом рату 1914–1918. у српској војсци.

Јаков (Хајим) Калдерон, рез. официр, зубни лекар, (Београд 1900–?). Одликован за ревносну службу 1940.

Ратни војни заробљеник у Немачкој 1941–1945.

Андраш – Андрија (Александар) Гамс, рез. официр, доктор права, (Суботица 1911 – Београд 1997). Ратни војни заробљеник у Немачкој 1941–1945.

Јожеф – Јосип (Марк) Пресбургер, рез. официр, доктор права, (Суботица 1911 – Београд 1990). Ратни војни заробљеник у Немачкој 1941–1945.

Давид (Аврам) Алкалај, рез. официр, правник, (Београд 1897–?). Ратни војни заробљеник у Немачкој 1941–1945.

Исак (Аврам) Алкалај, рез. официр, чиновник, (Београд 1883–?). Учесник у Балканским ратовима и Великом рату 1912–1918. у српској војсци. Одликован Орденом Св. Саве V реда 1933.

Ратни војни заробљеник у Немачкој 1941–1945.

Исак (Израил) Ешкенази, мајор, лекар, (Београд 1886–?). Учесник у Балканским ратовима и Великом рату 1912–1918. у српској војсци. Одликовања: Сребрна медаља за ревносну службу 1912, Крст Милосрђа 1913, Златна медаља за ревносну службу 1915, Златна медаља за ревносну службу 1920.

Хуго (Самуило) Хоровиц, рез. официр, лекар, (Београд 1883–?). Учесник у Балканским ратовима и Великом рату 1912–1918. у српској војсци.

Ашер (Љ?) Франсевић, рез. официр, фармацеут, (Скопље 1876–?). Из турске војске прешао у српску 1912. Учесник у Балканским ратовима и Великом рату 1912–1918. у српској војсци. Одликовање: Албанска споменица 1914–1918.

Исидор (Бенјамин) Георгенбергер, мајор, лекар, (Русија 1883–?). У српску војску ступио 1913. и учествовао у Великом рату 1914–1918. Одликовање: Сребрна медаља за ревносну службу 1917.

Јосиф (Хаим) Хаим, рез. официр, лекар, (Београд 1884–?). Учесник у Балканским ратовима и Великом рату 1912–1918. у српској војсци. Одликовања: Сребрна и Златна медаља за ревносну службу (нема године).

Арпад (Адолф) Лебл, рез. официр, професор, (Ковачица 1898 – Нови Сад 1982). Примљен из бивше аустроугарске војске 1927. Ратни војни заробљеник у Немачкој 1941–1945. Носилац Партизанске споменице 1941, за своје активности у заробљеништву.

Аврам (Јосиф) Берах, пуковник, (Пирот 1879–?). Учесник у Балканским ратовима и Великом рату 1912–1918. у српској војсци. Одликовања: Сребрна и Златна медаља за храброст 1912–13, 1914–18, Албанска споменица, Грчки Војни Крст и Италијански Официрски Крст 1918, Орден Св. Саве IV реда 1926, Орден Југословенске Круне III реда 1933.

Хенрих (Аврам) Фингерхут, рез. официр, студент и спикер Радио Београда, (Београд 1910 – Дјепиште 1941). Херојски погинуо првих дана рата у борби против окупатора на југу Србије 1941.

Јаков – Жак (Лазар) Конфино, рез. официр, лекар, (Лесковац 1892 – Београд 1975). Учесник у Великом рату 1914–1918. у српској војсци. Ратни војни заробљеник у Италији 1941–1943.

Самуило (Бити) Јаковљевић, рез. официр, инжењер, (Шабац 1895–?). Учесник у Великом рату 1914–1918. у српској војсци.

Давид (Аврам) Леви, рез. официр, секретар Савеза јеврејских општина Краљевине Југославије, (Бијељина 1898–?). Примљен из бивше аустроугарске војске 1922. Ратни војни заробљеник у Немачкој 1941–1945.

Давид (Јисахар) Леви, рез. официр, трговац, (Београд 1864–?). Учесник у ратовима 1885–1886, Балканским ратовима 1912–1913. и Великом рату 1914–1918. у српској војсци. Одликовања: Златна медаља за ревносну службу и Медаља за војничке врлине.

Даниел (Хаим) Озмо, рез. официр, сликар, (Олово 1912 – Јасеновац 1942). Као члан КПЈ и Покрета отпора и као Јеврејин, убијен у усташком логору Јасеновац 1942.

Хаим (Мошо) Самоковлија, рез. официр, грађ. техничар, (Горажде 1895–?). Био у аустроугарској војсци. Добровољно прешао у српску војску 1918. приликом одбране Сарајева.

Букић (Челебон) Пијаде, рез. официр, лекар, (Шабац 1879 – Београд 1943). Учесник у Балканским ратовима и Великом рату 1912–1918. у српској војсци. Одликовања: Ордени Св. Саве V реда 1915, IV реда 1922, III реда 1928. и II реда 193(?), Ордени Белог Орла V и IV реда 1928. Убијен у немачком конц. логору на Бањици 1943.

Александар (Исак) Леви, рез. официр, правник, (Београд 1915 – Београд 1999). Ратни војни заробљеник у Немачкој 1941–1945. По повратку из заробљеништва учествовао у завршним борбама за ослобођење Југославије 1945.

Леон (Хајим) Тајтацак, рез. официр, трговац, (Смедерево 1893–?). Учесник у Великом рату 1914–1918. у српској војсци. Ратни војни заробљеник у Немачкој 1941–1945.

Марсељ (Давид) Давидовић, рез. официр, чиновник, (Пожаревац 1894–?). Учесник у Великом рату 1914–1918, 1300 КАПЛА-РА. Одликован Златном медаљом за храброст.

Саламон (Бенцион) Пинто, рез. официр, наставник, (Сарајево 1895–?). Примљен из бивше аустроугарске војске 1923. Одликован Југословенском Круном V реда 1930. Ратни војни заробљеник у Италији 1941 – 1943, затим активан у Покрету отпора 1943 – 1945.

Хуго (Самуило) Клајн, рез. официр, психијатар, (Вуковар 1894 – Београд 1981). Примљен из бивше аустроугарске војске 1921. Лекар у Војној болници у Београду 1944.

Илија (Нисим) Барух, војни кројач, (Ниш 1881–?). Учесник у Балканским ратовима и Великом рату 1912–1918. у српској војсци. (Отац хероја и бораца Другог светског рата, Боре, Исидора и Јосифа Баруха.)

Самуило (Давид) Гаон, рез. официр, фармацеут, (Пожаревац 1904 – Београд 1995). Ратни војни заробљеник у Немачкој 1941–1945.

Велизар (Самуило) Пијаде, капетан II класе, лекар, (Београд 1886–?). Учесник у Балканским ратовима и Великом рату 1912–1918. у српској војсци.

ФОТОГРАФИЈЕ

Иван (Золтан) Сегеди, поручник, (Букин – Младеново код Бачке Паланке 1913 – Нови Сад 1967). Ратни војни заробљеник у Италији 1941–1943. Предат Немцима и као Јеврејин депортован у немачки концентрациони логор Берген Белзен 1943–1945. (Фотографије у власништву сина, др Димитрија Сегедија, Нови Сад.)

Самуило (Давид) Гаон, рез. официр, фармацеут, (Пожаревац 1904 – Београд 1995), у ратном војном заробљеништву у Пловдиву, Бугарска, пре депортације у војни заробљенички логор у Немачкој, 1941–1945.

(Фотографије у власништву сина, Александра Гаона, новинара из Београда.)

Лавослав – Лаци (Тобијас) Каделбург, рез. официр, доктор права, (Винковци 1910 – Београд 1994). Ратни војни заробљеник у Немачкој 1941–1945.

(Фотографије у власништву сина, др Зорана Каделбурга, Београд.)

Даниел (?) Кампос, рез. официр, трговац и финансијски стручњак, (Сарајево 1909–2000). Очевидац атентата на принца Фердинанда 1914. у Сарајеву.

Ратни војни заробљеник у Немачкој 1941–1945.

(Фотографије у власништву унуче, др Иване Вучине Симовић, Београд.)

Питомци официрске школе у Сарајеву, 1926/27, пешадија и артиљерија, полажу заклетву. Благосиља их сарајевски рабин Маестро.

(Архива Јеврејског историјског музеја, Београд.)

Школа резервних санитетских официра, Србија, (град?), око 1930.

(Архива Јеврејског историјског музеја, Београд.)

Официри војске Краљевине Југославије, (Нови Сад ?), око 1930–1935.

(Архива Јеврејског историјског музеја, Београд.)

Давид (Исак) Албала, рез. санитет. пуковник и лекар, (Београд 1886 – Вашингтон 1942).

Учесник у Балканским ратовима и Великом рату 1912–1918. у српској војсци.

(Архива Јеврејског историјског музеја, Београд.)

Моша (Јаков) Меворах, рез. официр, чиновник, (Београд 1884 -?). Учесник у Балканским ратовима и Великом рату 1912–1918. у српској војсци. Снимљен у Београду 1935.

(Архива Јеврејског историјског музеја, Београд.)

Моша (Аврам) Меворах, рез. коњички официр, трговац и сликар (Београд 1890 – Израел 1982). Учесник у Балканским ратовима и Великом рату 1912–1918. у српској војсци.

Ратни војни заробљеник у Немачкој 1941–1945.

(Спомен – албум ЈЕВРЕЈИ ИЗ ЈУГОСЛАВИЈЕ, РАТНИ ВОЈНИ ЗАРОБЉЕНИЦИ У НЕМАЧКОЈ, Удружење ратних ветерана Другог светског рата, Југословенска група, приредила Жени Лебл, Тел Авив 1995.)

ПРЕДМЕТИ

Пешадијска официрска кокарда;

Пешадијски официрски бодеж,;

Ешарпа;

Медаља доброг стрелца;

Поручничке еполетушке.

Официрска шапка маслинасте боје;

АДРИЈАН шлем са грбом Краљевине Југославије;

Официрска сабља М1920

Сви предмети су власништво господина Бранка Јефтића из Београда, а припадали су капетану Војске Краљевине Југославије, Миодрагу – Бати Јефтићу. Предмети су позајмљени за изложбу посредством пуковника Драгана Крсмановића.

МИНИСТАРСТВО ВОЈСКЕ И МОРНАРИЦЕ
КРАЉЕВИНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ

3) Број рачунара
4) издат: 1933 5) бројна листа: 10000

КАРТОН

ЛИЧНИХ И СЛУЖБЕНИХ ПОДАТАКА ОФИЦИРА (ВОЈНИК ЦИВЛОВИКА)

а)	Год или година	Иницијали	
б)	Чин	Аврам	
в)	Трговина	БЕРАХ	
	Отац или мајка	Јосиф	
	Име	Аврам	
д)	Лични знаци:	Сво: <u>сребрна</u>	Врста: <u>подресница</u>
		Лин: <u>Златна</u>	Врста: <u>златна</u>
		Кан: <u>св. св.</u>	Врста: <u>Грчка</u>
		Ор: <u>Св. Саве</u>	Особин знаци:
		Нас: <u>принципи</u>	

7) Ступањ развоја војске официра			
Година	1879	1880	1881
Стажа	30	31	
Вре	04	05	

Аврам Аврам
Краљевине Југославије
64. 1933. 2. мес.
33

I ЛИЧНИ ПОДАЦИ:

а)	Свој:	Аврам	Врста	
	Особица:	Аврам		16
	Сред:	Београд		1879
	Врста:	Војска		1879
	Војна служба:	Београд		

Cpa

Аврам (Јосиф) Берах, пуковник, (Пирот 1879 –?). Учесник у Балканским ратовима и Великом рату 1912–1918. у српској војсци. Одликовања: Сребрна и Златна медаља за храброст 1912–13, 1914–18, Албанска споменица, Грчки Војни Крст и Италијански Официрски Крст 1918, Орден Св. Саве IV реда 1926, Орден Југословенске Круне III реда 1933.

Avram (Josif) Berah, colonel, (Piroat 1879 - ?). Participant in the Balkan wars and in the Great War, 1912 – 1918 in the Serbian army. Decorations: Silver and Golden Bravery Medal 1912-13, 1914-18, Albanian Retreat Commemorative Medal, the Greek War Cross and the Italian officers' cross 1918, Order of Saint Sava of the 4th class 1926, Order of the Yugoslav Crown of the 3rd class 1933.

Школа резервних санитетских официра,
Србија, (град?), око 1930.

Reserve medical service officers' training
academy, Serbia, (town?), around 1930.

Питомци официрске школе у Сарајеву,
1926/27, пешадија и артиљерија, полагају
заклетву. Благосиља их сарајевски рабин
Маестро.

Cadets of the Officers' School in Sarajevo,
1926/27, infantry and artillery, make
their oaths. The Sarajevo Rabbi Maestro is
blessing them.

7066/55

МИНИСТАРСТВО ВОЈСКЕ И МОРНАРИЦЕ
КРАЈЕВИНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ

Крајевина

КАРТОН

252

1) Број регистра	
2) Источно	3) Јужно
4) Запад	5) Север
6) Југозапад	7) Југоисток
8) Северозапад	9) Североисток
10) Центар	11) Друго

30

8603

1) Број картона
2) Број картона
3) Број картона
4) Број картона
5) Број картона
6) Број картона
7) Број картона
8) Број картона
9) Број картона
10) Број картона
11) Број картона
12) Број картона

K

ЛИЧНИ И СЛУЖБЕНИХ ПОДАТАКА ОФИЦИРА (ВОЈНИХ ЧИНОВНИКА)

1) Род или струка	Пешадија			
2) Чин	<i>резервни потпуковник</i>			
3) Презиме	Давидовић			
4) Име	Марсел			
5) Лични подаци:	Стас:	Средњи	Врхов:	Врхов
	Име:	Правилно	Устав:	Правилно
	Класа:	Омладин	Врхов:	Врхов
	Одежа:	Пуне	Одежа:	Одежа на десној руци
Нос:	Правилно	Нос:	Правилно	

1) Ступања рангиста	официра:	
Година		
Страна		
Број		

Адреса: *Београд*
Кривошанска Југославина
8
кућа

ЛИЧНИ ПОДАЦИ:

8) Математичко место:	Село:	<i>Београд</i>	9) Датум рођења: (по новом календару)	<i>24</i> <i>1894.</i>
	Општина:	<i>Београдска</i>		
	Срп:	<i>Београдска</i>		
	Винована:	<i>Франка</i>		
	Војна служба:	<i>Београдска</i>		

1000-31. Образац 10

Марсел (Давид) Давидовић, рез. официр, чиновник, (Пољаревац 1894-?). Учесник у Великом рату 1914-1918, 1300 КАПЛАРА. Одликован Златном медаљом за храброст.

Marselj (David) Davidović, reserve officer, clerk, (Požarevac 1894 - ?). Participant in the Great War 1914 - 1918, one of the 1300 CORPORALS. Decorations: Golden Bravery Medal.

Моша (Јакв) Меворах,
рез. официр, чиновник,
(Београд 1884 -?). Учесник
у Балканским ратовима и
Великом рату 1912–1918. у
српској војсци. Снимљен у
Београду 1935.

Moša (Jakov) Mevorah, reserve
officer, clerk, (Beograd 1884
- ?). Participant of the Balkan
wars and the Great War 1912–
1918 in the Serbian army. Photo
taken in Beograd 1935.

Официри војске Краљевине Југославије, (Нови Сад ?), око 1930–1935.

Officers of the Yugoslav Royal Army, (Novi Sad?), around 1930 - 1935.

2

МИНИСТАРСТВО ВОЈСКЕ И МОРНАРИЦЕ
КРАЉЕВИНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ

КАРТОН

ЛИЧНИХ И СЛУЖБЕНИХ ~~ПОДАТАКА~~ - ОФИЦИРА (ВОЈНИК - ОБИЗНИКА)

1) Број регистра
2) Место и датум издата

3300

3)	Име и презиме	САНТЕТОНИ	
4)	Име	ЧЕЛЕБОН	
Презиме			
ПИЈАДЕ			
5)	Одговорно	ЧЕЛЕБОН	
Име			
ДР. БУКИЋ			
6)	Лични подаци:	Узраст: средњи	Бројни: подредни
	Лични подаци:	Лични: отуђен	Успеш: премакна
	Лични подаци:	Класа: просвета	Бројни: бријег
	Лични подаци:	Датум: савре	Одговорно: отуђен
	Лични подаци:	Нос: ПИЈАДЕ	

7) Служба ратника и резервних официра:	
Година	1931
Служба	390
Број	110

I ЛИЧНИ ПОДАЦИ:

8)	Класа	Штеба
Насловни подаци:	Одговорно	Челебон
	Свој	Челебон
	Свој подаци:	Челебон
	Свој подаци:	Челебон
9)	Датум издата и датум регистрације	
1917 1879		

Букић (Челебон) Пијаде, рез. официр, лекар, (Шабач 1879 – Београд 1943). Учесник у Балканским ратовима и Великом рату 1912–1918. у српској војсци. Одликовања: Ордени Св. Саве V реда 1915, IV реда 1922, III реда 1928. и II реда 193(?), Ордени Белог Орла V и IV реда 1928. Убијен у немачком конц. логору на Бањици 1943.

Bukić (Čelebon) Pijade, reserve officer, doctor, (Šabac 1879 – Beograd 1943). Participant in the Balkan wars and in the Great War, 1912 – 1918 in the Serbian army. Decorations: Orders of Saint Sava of the 5th class 1915, 4th class 1922, 3rd class 1928, 2nd class 193(?); Orders of the White Eagle of the 5th and the 4th class 1928. Killed in the German concentration camp in Banjica 1943.

Сима Ешкенази, официр, Београд 1930.
Sima Eškenazi, officer, Beograd 1930.

Самуило (Давид) Гаон, рез. официр, фармацевт, (Поžаревац 1904 – Београд 1995), у ратном војном заробљеништву у Пловдиву, Бугарска, пре депортације у војни заробљенички логор у Немачкој, 1941–1945. (Први с десна).

Samuilo (David) Gaon, reserve officer, pharmacist, (Požarevac 1904 – Beograd 1995), prisoner of war in Plovdiv, Bulgaria, prior to deportation to the POW camp in Germany, 1941 – 1945. (first on the right).

Артиљеријска војска 2
Кр. 278 2. одељење
Јуна 12

Број регистра
а) лична карта б) војна карта
92 2662

МИНИСТАРСТВО ВОЈСКЕ И МОРНАРИЦЕ
КРАЉЕВИНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ

КАРТОН

ЛИЧНИХ И СЛУЖБЕНИХ ^{ОДНОСА} ~~ОДНОСА~~ ОФИЦИРА (ВОЈНИХ ЧИНОВНИКА)

3)	Рача или струка	Санитетски			
4)	Чин	Средњи бригаде			
5)	Презиме	А Л Б А Л А			
	Оцево име	Исак			
	Име	Давид			
6)	Лични знаци:	Стас:	средњи	Период:	брије
		Лине:	дугуљасте	Уста:	правилна
		Коса:	мрва	Брада:	брије
		Очи:	црне	Особити знаци:	
		Нос:	правилан		

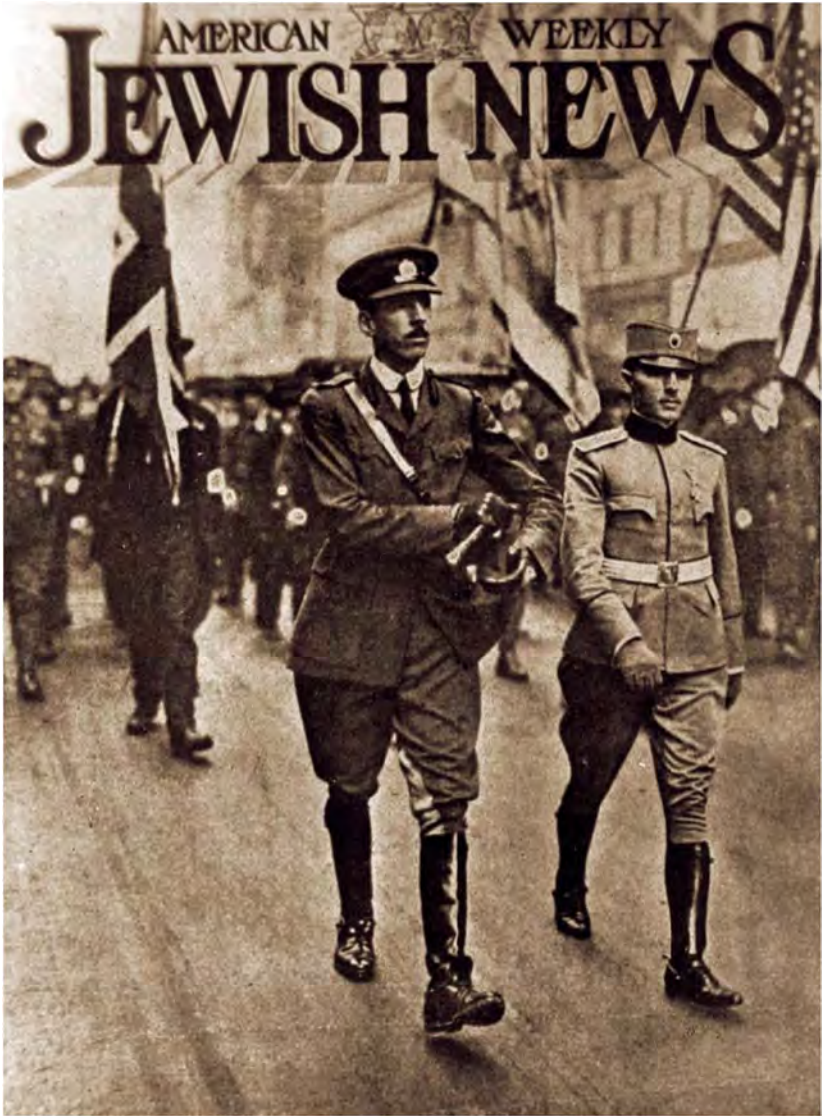
7)	Стручна рангетет	официра:
	Година	
	Страна	
	Врста	

8) ЛИЧНИ ПОДАЦИ:

9)	Село:	Датум рођења (по новим календару)
	Одредба:	1.
	Сред:	лекар
	Бановина:	1886.
	Војни округ:	Београд

Давид (Исак) Албала, рез. санитет. пуковник и лекар, (Београд 1886 – Вашингтон 1942). Учесник у Балканским ратовима и Великом рату 1912–1918. у српској војсци.

David (Isak) Albala, reserve medical service colonel and doctor, (Beograd 1886 - Washington 1942). Participant in the Balkan wars and in the Great War, 1912 – 1918 in the Serbian army.

Др Албала у својој Првој мисији у САД када се успешно изборио за помоћ Србији, маршира на челу колоне Јевреја циониста Петом авенијом у Њујорку 1918.

Dr. David (Isak) Albala in the course of his first mission – successful lobbying in the USA for assistance to Serbia, marching at the head of American Jews – Zionists down the Fifth Avenue in New York 1918.

Даниел Кампос, рез. официр, чиновник,
(Сарајево 1909–2000). Очевидац
атентата на принца Фердинанда 1914.
у Сарајеву. Ратни војни заробљеник у
Немачкој 1941–1945.

Daniel Kampos, reserve officer, clerk,
(Sarajevo 1909–2000). Witnessed the
assassination of Prince Ferdinand in
Sarajevo 1914. Prisoner of War in
Germany 1941–1945.

Лавослав – Лаци (Тобијас) Каделбург, рез. официр, доктор права, (Винковци 1910 –
Београд 1994). Ратни војни заробљеник у Немачкој 1941–1945. (У другом реду, први с
лева).

Lavoslav – Laci (Tobijas) Kadelburg, reserve officer, Ph.D. in legal sciences, (Vinkovci 1910 –
Beograd 1994). Prisoner of War in Germany 1941–1945. (In the second row, first on the left).

МИНИСТАРСТВО ВОЈСКЕ И МОРНАРИЦЕ
КРАЉЕВИНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ

1) Број регистра	
2) месно-царска	3) војна округа
IV-888	992

КАРТОН

ЛИЧНИХ И СЛУЖБЕНИХ ПОДАТАКА ОФИЦИРА (ВОЈНИХ ЧИНОВНИКА)

3)	Учл. или служба	ПЕШАЦИ	
4)	Чин	Нар. Војнички	
5)	Породично или Отаџко радно	Фингерхут	
		Аврама	
6)	Име	Хенрих	
		Отец: <u>српски</u>	Матери: <u>брије</u>
6)	Лични опис:	Лана: <u>дуга</u>	Уста: <u>правилан</u>
		Нос: <u>правилан</u>	Особни знаци: <u>нема</u>
		Коса: <u>плава</u>	Брза: <u>брије</u>
		Очи: <u>плаве</u>	

7)	Служба разгласа	официра:
	Говори	
	Страна	
	Број	

ЛИЧНИ ПОДАЦИ:

8)	Село:	Београд	9)	Датум рођења: (по новом календару)	24
	Општина:	Београдска		Фебруар	
	Срећ:	Београдски		1910	
	Базилонија:	Управа Града Београда			
	Војна округа:				

Хенрих (Аврам) Фингерхут, рез. официр, студент и спикер Радио Београда, (Београд 1910 – Дјешиште 1941). Херојски погинуо првих дана рата у борби против окупатора на југу Србије 1941.

Henrih (Avram) Fingerhut, reserve officer, university student and Radio Beograd announcer (Beograd 1910 – Djepište 1941). Died heroically in the first days of War fighting against the occupation forces in the south of Serbia 1941.

138

МИНИСТАРСТВО ВОЈСКЕ И МОРНАРИЦЕ
КРАЉЕВИНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ

59 (58)
Број картице
А) лична карта Б) војна карта
114058 490

КАРТОН

ЛИЧНИ И СЛУЖБЕНИХ ПОДАТАКА ОФИЦИРА (ВОЈНИХ ЧИМОВИКА)

3)	Име и презиме	ПЕШАДЈА			
4)	Чин	А Војводе			
5)	Половина	ЛЕВИ			
	Позивно рађено	ИСАКА			
	Работи	АЛЕКСАНДАР			
6)	Лични опис:	Свет:	ореди	Бркови:	Српје
		Личи:	округло	Уста:	правилна
		Нос:	црне	Бркови:	Српје
		Очи:	црне	Својим:	Нема
		Нос:	правилан		

K

7)	Стручна дисциплина	војвода:
	Година	
	Страна	
	Број	

ЛИЧНИ ПОДАЦИ:

8)	Скл.	БЕОГРАД	9)	Датум рађања: (пре војног календара)	20
	Својина	БЕОГРАДСКА		Јула	
	Сред.	БЕОГРАД		1915	
	Бивша	УПРАВА ГРАДА БЕОГРАДА			
	Војна округ	БЕОГРАДСКИ			

Александар (Исак) Леви, рез. официр, правник, (Београд 1915 – Београд 1999). Ратни војни заробљеник у Немачкој 1941–1945. По повратку из заробљеништва учествовао у завршним борбама за ослобођење Југославије 1945.

Aleksandar (Isak) Levi, reserve officer, lawyer, (Beograd 1915 – Beograd 1999). Prisoner of War in Germany 1941 – 1945. After his return from POW captivity took part in the final combats for liberation of Yugoslavia 1945.

Заклетва.

Ја, Самуел И. Алтарац, заклетом се својом душом
Богу, да ћу сврховити Заклетвенику све војне силе,
Краљу Југославије Петру Другом, свагда и у
свиш приликама бити веран, свом душом одан и
послушан; да ћу се за Краља и Отаџбину ружави
свршити, да Војскају Заставу нигде и никад нећу
изневерити и да ћу заповестима свих претходно-
стављених ми старешина слушати и строго
извршивати. Тако ми Бог јамочио.

11. Марта 1937. год.
Подујево.

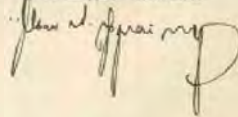
Резервни ветеринар и ветеринарски,

Самуел И. Алтарац

Да је резервни ветеринарски подпоручник Самуел И. Алтарац, по-
ред положе услове заклетве, својеручно положио и потписао ову заклетву
слично так зва писанка олу-36 II доо, тарга:

КОМАНДА
Привременог Војног Округа
бр 3318
23 марта 1937
у ПРИШТИНИ

КОМАНДАНТ ПУКОМАНДЕ

Заклетва Самуела Алтараца војсци Краљевине Југославије, Подујево 1937.

Самуел (Исидор) Алтарац, рез. официр, ветеринар, (Бања Лука 1908 – Јасеновац 1945).
Учесник у НОВ, убијен у усташком логору Јасеновац 1945.

Samuel Altarac's oath to the Royal Yugoslav Army, Podujevo 1937.

Samuel (Isidor) Altarac, reserve officer, veterinarian, (Banja Luka 1908 – Jasenovac 1945).
Participant in the WWII. Killed in the Ustasha death camp of Jasenovac, Croatia, 1945.

Заклетва

Ја Ашер Ф. Франсевић, заклетвом се свемогућим
Товари, да ти Врховном заповеднику све Војске Српске, Краљу
Југославије Ђекару Драгиши, свагда и у свима приликама,
Бити веран своим дужностима и послушан; да ти се за
Краља и Царя именују дужности обављају; да Војничку
Заставу шире и никад нику изневерити и да ти
зајавим свиш претисетнавистих или синаренима
судити и вером извршавати.
Нитко ми Бог помага!

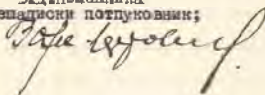
14 Октобар, 1934 године
Скопље

Резервни Апотенарски
Кадетант Ј. Коцас }
Ашер Ф. Франсевић

Да је резервни апотенарски кадета Ј. класе Франсевић Ј. Ашер,
пород положене усмене заклетве, ошјеручно написао и потписао ову заклетву,
сходно тач. 394. Правиле службе II. део, тврди:

Краљевина Југославија
КОМАНДА
СКОПЈСКОГ ВОЈНОГ ОКРУГА
Бр. Вр. 2159
2. Јули 1935
ОКОПЈЕ

Заступа Команданта
З.Д. Помогника
Пензионски потпуковник;

Заклетва Ашера Франсевића војсци Краљевине Југославије, Скопље 1935.

Ашер Франсевић, рез. официр, фармацевт, (Скопље 1876 -?). Из турске војске прешао у српску 1912. Учесник у Балканским ратовима и Великом рату 1912–1918. у српској војсци. Носилац Албанске споменице 1914–1918.

Ašer Fransević's oath to the Royal Yugoslav Army, Skopje 1935.

Ašer Fransević, reserve officer, pharmacist, (Skoplje 1876 - ?). From the Turkish army entered into the Serbian army 1912. Participant in the Balkan wars and in the Great War, 1912 – 1918 in the Serbian army. Decoration: Albanian Retreat Commemorative Medal 1914 – 1918.

Југословенски официри, ратни војни заробљеници у Пловдиву, Бугарска, 1941 – у Немачкој, 1941–1945. (Самуило Гаон)
Yugoslav officers, prisoners of War in Plovdiv, Bulgaria, 1941 – in the POW camps in Germany, 1941–1945. (Samuilo Gaon)

Спомен – албум ЈЕВРЕЈИ ИЗ
ЈУГОСЛАВИЈЕ, РАТНИ ВОЈНИ
ЗАРОБЉЕНИЦИ У НЕМАЧКОЈ,
Удружење ратних ветерана Другог
светског рата, Југословенска
група, приредила Жени Лебл, Тел
Авив 1995.

From the MEMORIAL OF
YUGOSLAVIAN JEWISH
PRISONERS OF WAR IN
GERMANY, Association of the
Second World War Veterans in Israel,
the Yugoslav Group, Editor in Chief
Ženi Lebl, Tel Aviv 1995.

Спомен – албум ЈЕВРЕЈИ ИЗ ЈУГОСЛАВИЈЕ, РАТНИ ВОЈНИ ЗАРОБЉЕНИЦИ У НЕМАЧКОЈ, Удружење ратних ветерана Другог светског рата, Југословенска група, приредила Жени Лебл, Тел Авив 1995.

From the MEMORIAL OF YUGOSLAVIAN JEWISH PRISONERS OF WAR IN GERMANY, Association of the Second World War Veterans in Israel, the Yugoslav Group, Editor in Chief Ženi Lebl, Tel Aviv 1995.

INTRODUCTION

Or how the officers of the Royal Yugoslav Army appeared in the Jewish Historical Museum

Organized by the Jewish Historical Museum, and in the premises of the very Museum in Beograd, a number of exhibitions were prepared, thematically so different between them that an attentive observer could ask – is this still the same museum, the same source of this kind of creative and educational endeavor!? Generally, exhibitions can be of artistic, or of scientific research – historical, ethnological – nature. However, now we speak about themes. In what manner professionals within one museum select themes for an exhibition – it depends on a number of factors, and mostly on the interior approach to this sort of work, which is attained through mutual agreement, as well as based on expertise and professional aspirations of a small, mutual, very “museum-like” micro-universe, to present to other people, in an appropriate way, some historical event, some custom or rite, cultural specificity, or merely fine art dedicated to some issue. At least, it happens this way in our Museum.

Thus, in our Museum we decided to prepare the exhibition “Jews of Serbia – officers of the Royal Yugoslav Army”. We were encouraged to focus at this segment of the Serbian military history, in the context of the celebration of the 100th anniversary of the WWI. The WWI, known as the Great War, presented, by all means, a period of incredible combination of two phenomena: horrific tragedy that brought Serbia to the edge of biological survival (more than million persons, citizens of Serbia, lost their lives in various ways, killed in military combat, victims of genocide upon civilians), and fantastic audacity, ability and bravery

of Serbian people which lead to the eventual victory. Exactly on this subject, however, from the angle of view of a national minority that called itself “Serbs of Moses’ faith”, the Jewish Historical Museum, in 2014, prepared the exhibition on Serbian Jews in that Great War, the exhibition which attracted exactly the sort of attention that we desired to achieve. However, interest for further development of the Jewish Community’s position and understanding regarding the national army as a particular social stratum, along with the duties that derive from belonging to such a social environment, be it the duties of professional soldiers or reservists (maybe, even more the reservists), inspired our Museum team. The idea for this, basically complex project, proposed colonel Dragan Krsmanović, Master of historical sciences, former head of the Military archives in Beograd, and a friend and external associate of our Museum. His idea was to perform a research in the Military archive for identification of military files of Jews – Serbian officers, but also officers from other areas out of Serbia, who actively, or in the capacity of reserve officers acceded to the newly established state, the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenians, that is the Kingdom of Yugoslavia. The output of that idea, of that project, was expected to result with establishing of an electronic data-base on Jews – officers, whose personal files contain numerous personal data and could be used in various other research studies – historical, sociological, ethno – anthropological, etc. That part of the project has already been implemented – files were identified as files of the officers of Jewish origin, they were found, and access to those files was provided to our researcher, colonel Krsmanović, and consequently scanned in the Military Archive.

The very moment when this idea on a research study was accepted as a very interesting one, it immediately produced another idea – the exhibition! Starting from the data-base and several additional photos, prepare the exhibition! Maybe there was a need for it. Because the museum is a museum, and here we have the only Jewish museum in Serbia, which has to be as courageous as our ancestors, who are, in fact, mutual ancestors for all of us ... For we do not perceive the need for divisions and discussions.

Therefore, we prepared and installed the exhibition “Jews of Serbia – officers of the Royal Yugoslav Army”, with the same pride as we did the previous one.

Since the exhibition presents mostly the personal files of those reserve officers who in their civilian lives were doctors, professors, lawyers, merchants, clerks, etc., we wanted to inform the general public on what were the stances of the male population of the Jewish community of Serbia toward the State – the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenians, that is the Kingdom of Yugoslavia, in which they lived. Professional soldiers and officers were also presented, however, to a much lesser extent. Only a few of them. To our opinion, the most interesting aspect of this exhibition is that it presents some ordinary and anonymous people. Only three of them could, potentially, be known to the general public: Dr. David Albala (who had been mentioned in both printed press and the Serbian Broadcasting Corporation TV), Ilija Baruh, father of the WWII heroes Bora and Isidor Baruh (where Bora Baruh was also an outstanding painter), and Henrik Fingerhut, Radio Beograd announcer before the WWII. Maybe someone still knows and remembers him as such. He has not been mentioned for a very long time and was killed in the April war in 1941, ardently fighting for Serbia and Yugoslavia, as a reserve officer of the Royal Army. Everyone else is so called “ordinary people”. Well, those ordinary people, Jews – officers of the Royal Yugoslav Army, were mostly deported to German military POW¹ camps. They were taken to *Oflags* where their life was difficult, but a “majority” of them survived as soldiers of the Royal Army, protected by the Geneva Convention. This “majority” needs to be emphasized for Germans were using every opportunity to not only mistreat them, but even kill, for violation of these or those rules. The exhibition encompassed them, too – the prisoners of war in the *Oflags*, who in “majority” survived, while German occupation forces slaughtered their families in Serbia. That same “majority” returned to Yugoslavia in 1945 and found destroyed homes – no one of their own kin and nothing of what used to make their lives existed.

---

¹POW – Prisoner of War

However, life goes on... and Serbs have a saying: “God save us from what the living man can endure.”

The exhibition “Jews of Serbia – officers of the Royal Yugoslav Army” presents a total of 38 officers’ personal files formed into collages of selected documents, in combination with individual and group photos. The exhibited documents from the officers’ files originate from the period between the two world wars, from 1921 to 1940, while the photos prevalently derive from the WWII period, that is from the POW camps, although there are also some photos from the earlier period. The entire exhibited photo-material consists of reproductions deriving from three sources: from personal property of descendants of royal officers of Jewish origin; from the archive of the Jewish Historical Museum, and from the outstanding Memorial – album *JEWS FROM YUGOSLAVIA – PRISONERS OF WAR IN GERMANY*, which was prepared at the occasion of 50th anniversary of victory over fascism by Mrs. Ženi Lebl, historiographic expert, and was published by the Association of WWII Veterans in Israel, Yugoslav group, Tel Aviv 1995.

Explanations that accompany the exhibits are solely in Serbian language, since the basis of the exhibition are the personal military files – collages of hand-written documents in Serbian language and, most often, in Cyrillic script. Data contained in those documents, about the officers, their appearances, their disposition and character, their professions, wars in which they took part, if they were married, and how many times, the names of their children if they had any at the time when they made their oath and the file was opened – such data, in fact, represent the “soul” of our exhibition. The exhibition descriptions consist of short, basic explanations or information, therefore, in the case of an exhibition of this kind, translation into some of the foreign languages would not make much sense. For while you look at the officers’ photos you have to read about those men. It is more interesting than you would expect.

Vojislava Radovanović
Director of the
Jewish Historical Museum
in Beograd

Dragan Krsmanović

JEWS – OFFICERS AND RESERVE OFFICERS OF THE ROYAL YUGOSLAV ARMY

Among the stereotypes used by the anti-Semitic propagan-
da a very widespread one refers to Jews as disloyal citizens. This
sort of prejudice is particularly pronounced in the “war times”
when military efforts and losses “generate the need” to identify
the culprits and the profiteers, especially if the results in the war
are not favorable. In the times of the First World War, this form of
anti-Semitism, along with the informal one, obtained its institu-
tional form² in some of the armies.

Jews, citizens of the Kingdom of Serbia, fully participated in
the wars for liberation and unity. More than 600 Serbian Jews were
mobilized into military units and around 160 of them gave their
lives in the war. Many of them were officers and performed impor-
tant duties particularly in the medical service. And Jews, subjects
of the Austro-Hungarian Empire, also complied with their mili-
tary duty and took part in this war which was by no means of their
interest and which brought them solely suffering and fatalities.

Establishing of the Kingdom of SHS³ introduced an entire-
ly new social environment. New frontiers separated previously
closely connected centers and associated cities which in the near-
est past made part of different states. Ethnic minorities became

---

²In the German army, resulting from the order, issued in October 1916,
Jews were especially recorded within the combat units because of the rumors that
they mostly stayed behind the front lines. Regardless of that, only in the German
army there were more than 100.000 Jews, out of which 12.000 were killed in the
war and more than 30.000 je were decorated for war merits <http://www.dw.com/sr/jevreji-u-prvom-svetском-ratu/a-17842325>.

³Kingdom of Serbs, Croats and Slovenians (translator’s note)

majorities, and majorities turned into minorities. These changes had also an impact on the overall position of Jews in the new state, which, generally, was not unfavorable.

Methodology of the census does not enable us to ascertain the precise number of Jews in the Kingdom of SHS (Yugoslavia). According to the 1921 census, in the Kingdom of SHS there were, in total, 64.753 persons who, regarding their religion, declared themselves as members of the Jewish religious community⁴ (which stood for around 0,54% of total population). As the most approximate data on the number of Jews on the eve of the Second World War, by the regions, one can take the data provided by Jaša Romano on around 82.000 Jews, citizens of the Kingdom of Yugoslavia⁵.

Although relatively small in numbers, Jews represented a significant social and economic factor of the new state. Some Jews performed important activities in the governmental structures.⁶ Jews were well adapted to the Yugoslav society; therefore, in the social, political and cultural life they mostly did not organize themselves based on religious affiliation. Thus, for instance, they never had their own political organizations but exercised their political engagement through the existing political parties.

In a majority of cases Jews were urban population with an above-average level of education and interest for professional enhancement. Traditionally industrious and committed to their

---

⁴Somewhat more precise is the statistics of the Rabbinical Federation which states 73.266 Jews, of which 7.800 in Serbia; 6.218 in the territory of Macedonia, Kosovo and Metohia and Sandžak; 13.701 in Bosnia and Herzegovina; 21.810 in Croatia and Slavonia; 21.349 in Banat, Bačka and Baranja; 1.959 in Slovenia, Međimurje and Prekomurje and only 17 in Montenegro. However, even in that case the number of Jews would not exceed 0,62% of the population of the Kingdom.

⁵Jaša Romano, „Jevreji Jugoslavije 1941-1945. žrtve genocida i učesnici NOB“, Beograd, 1989, 14. In the territory of Serbia, later on “Nedić’s Serbia“ there lived around 12.500, in Banat around 4.200 and in Kosovo and Metohia around 550 Jews.

⁶Among others Avram Lević head of department, Ministry of Finance; Aron Alkalaj, director of the National Mortgage Bank; Avram Ruso, judge of the Court of Appeals... Nebojša Popović, *Jevreji u Srbiji 1918-1941*, 127.

work, they were easily attaining trust of their co-workers and superiors in the working environment. Correspondingly, it was also happening in the army where, between the two wars, the core of military officers represented social elite of Yugoslavia *per se*.

Data collected on January 30th 1939 for the requirements of the General Chief of Staff Headquarters, show⁷ that on the eve of the Second World War there were 212 Jews active officers⁸, which represented 44,5% of all officers coming from the lines of national minorities (totaling 476 officers). Conditionally speaking, the number of Jews reserve officers was disproportionately large: 1.460 which represents even 52,4% of a total number of 2.786 from the lines of all national minorities⁹.

Also, regarding the total number of active and reserve officers Jews were represented in an above-average manner. Among active officers they represented 2,37% (out of a total number of 8.922 active officers) and respectively 3,74% (out of a total number of 39.006 reserve officers).

Regarding the regional representation a majority of Jews were deriving from two cities, Beograd (wherefrom originated around 25%) and Sarajevo (wherefrom originated 17% of officers and reserve officers). From the territory of the “prior to Kumanovo”¹⁰ Kingdom of Serbia came another approximately 8% of officers, mostly from several larger cities (Smederevo, Šabac, Niš, Pirot). From the territory of Voivodina there were somewhat more than 11%, from the territory of Bosnia and Herzegovina, out of Sarajevo, there were additional 10% of officers, evenly situated in smaller cities and towns. From the territory of Croatia

---

⁷Mile Bjelajac, Dva vidjenja rešavanja pitanja nacionalnih manjina u Kraljevini Jugoslaviji pred izbijanje Drugog svetskog rata, Tokovi revolucije 1/89, 80-95.

⁸Along with the remark based on the document that out of 212 Jewish officers 74 expressed themselves as Yugoslavs. The Military Archive of Serbia, sub-fund 17, k-20, f-1, 33/1.

⁹For example, among the active officers there were only 13, and among the reserve officers 701 German out of an almost half a million strong population.

¹⁰The I Balkan war battle between Serbia and Turkey, of decisive importance for determining of the Serbian territory after the war (translator's note)

a total of 25% of officers derived, originally from several larger cities (particularly Zagreb, Osijek and Varaždin) while in Dalmatia the number of Jews military officers was almost insignificant, likewise from the areas of Slovenia or Montenegro (around 0,5%). Somewhat larger number derived from Macedonia, which prior to the World War One made part of the Kingdom of Serbia, approximately 2%.

Per military branches and services the most represented was the infantry¹¹ where around 45% of all officers and reserve officers were assigned, then the medical and pharmaceutical services where around 25% of officers were engaged, followed by the economy and administrative services with around 20% of officers. In the Kingdom of Yugoslavia Jews represented a better educated and better trained part of the population, therefore, they more significantly filled some other services like military contracting and commissary, various technical (3% each) and judicial (somewhat below 2%). An insignificant number of them were in the branches like cavalry, artillery and air force, while in the navy they were practically not represented at all.

Regarding the ranks, the largest number of them had the rank of second lieutenant 41%, lieutenant 30%, and II class captains 6%, I class captains 19%, majors 1%, lieutenant colonels 2,5% and colonels 0,5%. The highest rank and the most significant duty among the Jewish officers performed Colonel Berah Avram¹².

It is interesting that among the officers of the I class captain rank, those admitted from the Austro-Hungarian army prevailed by far, however, and among the officers of higher ranks a majori-

---

¹¹The branch was being determined based on the academy or reserve oficers' school from which one person graduated, thus the infantry branch was merely of nominal nature, for many of them were later assigned to a huge variety of duties.

¹²The highest rank had collonel Beraha Avram, born on 16th of March 1879 in Pirot. Officer of the Serbian army who graduated in the 31st class of the Military Academy and throughout the entire World War One performed military duties of utmost responsibility. Among others, he was the commander of the battalion in the 15th infantry regiment „Stevan Sindelić, in 1921 and 1922 je was acting commander of the 31st regiment. He retired in 1938 from the duty of commander of the regimental county headquarters in Pančevo.

ty consisted of officers taken over from the Serbian army, mostly within the medical service. There were no Jews among the Serbian volunteers from Russia, however, they volunteered into the defense forces of the national council of SHS and were joining the Serbian army in autumn 1918.

Although they were numerous, Jews never reached the highest military ranks, and none of them ever became a general. The rank of the colonel and the duty of the regiment commander or analogous headquarters duties were the maximal achievement for the Jewish officers. There are no documents indicating intentional limitations regarding in-service advancing, however, the “unwritten rule” should not be excluded: that officers coming from non-Slavic minorities were not to perform the most important duties in the army of the Kingdom of SHS (Yugoslavia).

In one document produced for the needs of the Ministry of Defense and the General-Chief-of Staff Headquarters¹³, in the context of limitation measures towards officers and reserve officers members of national minorities, restrictive measures related to the Jews are also expressed. Only a detailed analysis using other documents shows that those restrictions were not of general character. During the large portion of the interwar period the Kingdom of Yugoslavia considered the Kingdom of Italy its major rival. Therefore, the plans were being developed for defense from its expansion. The period following the “Anschluss” of Austria demonstrated the shift of the focus, affirming that the main line of aggression on Yugoslavia would most evidently come through Hungary¹⁴. In that context there was a growing interest to determine the frontier front towards Hungary and the situation in Banat and Bačka¹⁵. On that occasion intelligence data were considered on the attitude of some national minorities, primarily

---

¹³Instruction for execution of the decree on the army formation in mobile and war times, in article 21, dated December 1938.

¹⁴From the assessment analysis of the newly appointed head of the General Simović headquarters. Military Archive, sub-fund 17, k.20.f.1, document 31.

¹⁵Discussed at the Conference held on 1st of July, 1940, in the cabinet of the Minister of Army and Navy. Military Archive, sub-fund 17, k.6, document 52/2-1

Germans and Hungarians. Regarding the Jews it was ascertained: „As it is obvious in Voivodina that Germans and Hungarians are nationally and socially better organized than Yugoslavs, and under the influence of the revisionist propaganda convinced that Voivodina will be given back to Hungary, Jews keep close to Hungarian minority and are assisting them. Among the members of the “Nepker” Hungarian cultural and educational society, there is a significant number of Jews – they are major financial supporters of this society. Jewish merchants are all business-wise oriented toward Budapest and show not a minimum interest to re-orient towards Beograd.¹⁶“ On potential dimensions of eliminating Jewish reserve officers from the martial allocations no exact data exist, however, it can be seen in the documents that on the eve of the very war Jews were called into the ranks of reserve officers, they were promoted and assigned to martial duties¹⁷.

In the course of the short-lasting April war in 1941 Jews officers and reserve officers faithfully performed their duties. In large numbers they observed the mobilization orders and reported to their martial units¹⁸. The quick military collapse, and the armistice by which the army capitulated, resulted with the fact that one part of Jewish officers fell into the German captivity. Thus, around 400 officers and reserve officers and some 400 soldiers ended in various German POW¹⁹ camps.

German authorities, in their morbid anti-Semitism, considered Jews responsible for the March upheaval and the break-out of the war. The open anti-Jew measures were applied immediately

---

¹⁶Expectations of some Jews were not unfounded. Supported by Germany, and based on the „Vienna arbitrage“ dated November the 30th, 1938, Hungary was given a portion of Slovakia and, on August the 30th of 1940 also a portion of Romenia.

¹⁷In December 1940 additional 25 reserve officers Jews were promoted into military ranks by the decree No. 28406, dated December 31, 1940, and published in the military gazette No 49, page 3061. Among the others, Demajo Moric was by that decree also promoted into the rank of infantry reserve second lieutenant.

¹⁸Some, like the reserve second lieutenant Henrik Figerhurt distinguished themselves with heroism.

¹⁹Prisoners of War

upon capturing and in the course of the transport toward POW camps and the most drastic form was the order that Jews prisoners of war had to wear a yellow stripe with the „Star of David“ and were assigned to special – convict barracks, separately from prisoners of war of different nationalities. During the first months of captivity, one part of the officers was consigned to the Nuremberg camp and as of May 1942 a large majority of them was grouped in the Osnabruck camp (Oflag VI C in the notorious pavilion “D” with barracks 37 and 38), from where they were later on, moved as a group²⁰.

In spite of all the horrors of the captivity status, at the end of the war it became obvious that actually the protection of the Geneva Convention, solidarity of the other prisoners and the presence of the Red Cross prevented the majority of prisoners from sharing the destiny of their families in the homeland and helped them to avoid total extermination.

Isolation to which they were exposed by the German authorities contributed to developing, as a reaction, of the feeling of togetherness and mutual attachment among Jews deriving from various areas, various social layers and political groups, which is in the best manner documented in the testimonies of the very prisoners of war: „At the moment when we were captured we, Jews, did not present any kind of homogenous group. Among us there were those politically exceptionally engaged but also those completely indifferent. There were also enormous differences in personal attitudes toward religion, Jewishness as nationality, and toward Zionism. There was also a difference by social origin, and even language. Gradually, we accustomed to this togetherness, married men and bachelors, young ones for whom it was the first captivity, and the older, which had fought in the Balkan wars and in the First World War, sometimes on the adverse sides. There were

---

²⁰More about the destiny of Jewish officers in captivity in the article „Oficiri Jevreji u zarobljeničkim logorima u Nemačkoj“, Zbornik JIM br.3, Beograd 1975, 225-275; and Ženi Lebl, Jevreji iz Jugoslavije, ratni vojni zarobljenici u Nemačkoj (spomen album pola veka od oslobođenja 1945-1995), Tel Aviv 1995.

some who crossed Albania²¹ and those who were confined in Siberia, there were both Ashkenazi and Sephardic Jews, people from Beograd and from Bosnia, from „across the Danube river“ and Macedonians, Croats and „Arnauts“²². What a variety was there under the captivity skies! Regardless of the category we identified for ourselves, the Nazis had criteria of their own and categorized us all in the simplest way – we were all Jews²³.

One part of Jewish officers joined the activities of the resistance movement within the country (Yugoslavia). More than 70 Jews, former reserve officers, joined the Partisan movement, more than a half of them were medical or pharmaceutical officers. Some of them acquired high ranks in the People's Liberation Army of Yugoslavia, or were decorated for their martial merits²⁴. A significant group presented the liberated camp-inmates from Rab (245 of them) who united into a single purely Jewish unit in the lines of the People's Liberation Army of Yugoslavia. Several officers joined another anti-fascist movement, under the command of general Mihailović, and usually under their Serbianized names they fought in eastern Serbia and in Herzegovina, or performed duties in medical units all around Yugoslavia²⁵. Participation of Jews as

²¹In the WWI

²²Turkish term used to denote Albanians, in this case stands for Jews who lived in towns of Kosovo and Metohia

²³„Jevreji iz Jugoslavije-ratni vojni zarobljenici u Nemačkoj“, Tel Aviv 1995, page.50.

²⁴Lebl Arpad and Fliker Leon, for instance, were decorated with the Commemorative Medal of the Partisans of 1941. In the area of the former Yugoslavia the Jewish community had 149 holders of the Commemorative Medal of the Partisans of 1941, 10 of them were declared national heroes and 14 were promoted into the rank of general. In the territory of Serbia (Bačka excluded) in the operative units of the People's Liberation Army there was 521 combatant, 189 were killed in the war, and in the behind-the-front-line units there were additional 216 persons out of which 112 gave their lives. Mošić Aleksandar, Učešće jugoslovenskih Jevreja u NOR, Zbornik radova sa naučnog skupa „50 godina pobjede nad fašizmom“, Beograd, 1997, 404-411.

²⁵„Jugoslovenska vojska u otadžbini i Jevreji-prilog za istraživanje“, Historical Archive Užice, Historical heritage 21/2012, Užice 2012, page. 175-187. Military archive, NOVJ k-223-12/1, Jew, reserve second lieutenant Rudolf Klopfer (Serbianized name Branko Kostić), contracting and procurement officer in the Yugoslav Army in Homeland in Herzegovina.

---

members of the 10th Indian Division is very interesting. Within that division, in the camp located between Gaza and Jerusalem, there was a transport battalion consisting of Slovenians captured as soldiers of the Italian army, who expressed their will to join the Yugoslav army. Officers were mostly Slovenians, however, there was a „considerable number of Jews, our citizens, or former Yugoslav citizens from Palestine“²⁶.

A part from the lesser number of Jewish officers who actively participated in the communist movement, a majority of them, during their time in the camps, became aware of the fact that the assimilation policy had not protected Jews and that solely existence of a strong Jewish state could ensure survival and further development of the Jewish community. Thus, a large number of surviving Jews opted for migration to Israel where they actively took part in the life and defense of their new homeland.

---

²⁶Mladen Žujović, Ratni dnevnik 2, Vrnjačka Banja 2004, 232.

BETWEEN RELIGION AND SECULAR IDEOLOGY: JEWISH OFFICERS FROM YUGOSLAVIA IN GERMAN POW CAMPS*

1. The capitulation of Yugoslavia and the POW camps in Germany

The war in Yugoslavia began on April 6th of 1941. Before that, the Yugoslav government had signed a pact with Germany and Italy on March 25, following the example of its neighboring countries. The assessment was that Yugoslavia could not withstand the political and military pressure of Germany. However, on March 27 a group of Yugoslav officers, mainly Serbs, carried out a coup that was supported by massive popular demonstrations in Belgrade and other Serbian towns. The government was toppled, a new government instated and the pact abolished. The German response was the unannounced bombing of Belgrade on April 6th, followed by the military invasion of the country by German, Italian and Hungarian troops from several directions (Italy, Austria, Hungary, Rumania, Bulgaria). Although the Yugoslav army tried to resist the invasion, Yugoslavia capitulated on April 17th. The country was immediately dismembered: the greater part of the country was included in the Independent State of Croatia (proclaimed on April 10th), while the rest was divided into several occupation zones – German, Hungarian, Bulgarian and Italian.

---

*Paper presented at the 5th Annual Summer Workshop for Holocaust Scholars, “Theological Contemplations and Debates vis-à-vis the Holocaust in Real Time”, International Institute for Holocaust Research, Yad Vashem, Jerusalem, July 2012.

Members of the Yugoslav army – soldiers, officers and many of those who had responded to mobilization either as reservists or volunteers – were immediately arrested by the German military authorities and deported to POW camps, most of them in Germany, but some also in Italy. Among them were 15,000 active and reserve officers, among them 200 generals. “They were sent to various camps, but after 400 additional officers were sent to Germany from Italy, they were concentrated in two bigger and one smaller camp, Nüremberg (later Hammelburg), Osnabrück and Stryj (later Strassbourg, Barkenbrügge). Around 200,000 imprisoned soldiers were interned in a great number of other camps and work commands”.¹ These were the *Oflags* (officers’ camps) and the *Stalags* (soldiers’ camps)

Estimates of the total number of Yugoslav POW vary because of fluctuation in the camps due to the release of several thousand prisoners belonging to the Yugoslav ‘minorities’, deaths, escapes, etc.² J. Presburger indicates that in 1943-1944 there were around 156,000 Yugoslav POWs and that around 400 of them were Jews.³ They were mostly officers interned first in Nüremberg, then transferred to Osnabrück, later to Strasburg and finally to Barkenbrügge.⁴ Therefore, Jews comprised only 0.25% of the total number of Yugoslav POWs (compared to 0.5% of the total population of Yugoslavia). However, considering the fact that most Jews were in officer camps and few in the *Stalags*, their relative percentage in the former was high.

The Yugoslav POWs were protected by the Geneva Convention. Nonetheless, the treatment they received was worse than that of the French, Poles and others (except for the Russians, who

---

¹Narodnooslobodilačka borba u zarobljeničkim logorima 1941-1945, Beograd: Prosveta, 1945, 7.

²For example, the British bombing of the Osnabrück camp in December of 1944 killed 116 Serbian officers.

³An “almost complete” list of Yugoslav Jewish POWs is posted on the following website: <http://elmundosefarad.wikidot.com/skoro-potpuni-spisak-jevreja-ratnih-zarobljenika>.

⁴J. Presburger, “Oficiri Jevreji u zarobljeničkim logorima u Nemačkoj”, Zbornik Jevrejskog istorijskog muzeja, Beograd, 1975, 3, 227.

were not protected by the Geneva Convention). In addition, the situation in the *Stalags* was much worse than that in the *Oflags*.

Very early on the Germans decided to free Yugoslav POWs who were not Serbs. This applied to Croats, Hungarians, Macedonians, Rumanians and Bulgarians. These ‘Yugoslavs’ belonged to ethnic groups called ‘minorities’ by the Germans. ‘Minorities’ were associated with states identified as German allies and were therefore considered as not only hostile to Yugoslavia, but at the same time friendly with Germany. A small number of Serbs declared themselves as belonging to ‘minorities’ in order to be released, but the overwhelming majority refused to take advantage of this opportunity. On the other hand, a number of Slovenians and a few Croats declared themselves as Yugoslavs and refused to be released. After the release of 4-5,000 members of the “minorities”, the Yugoslav POW population consisted mainly of Serbs and Jews. Here is how a Jewish POW described the status of the Jews:

...The whole Oflag now consisted of only ‘Serbian’ prisoners. At the same time, a number of our officers departed from the camp under various tricolor flags...I was appalled when I listened to them. Only the hunger and hardships of camp life could justify such foul behavior. Personally, I was utterly calm. I knew that as a Jew I could go nowhere since each call of the German command addressed to ‘minorities’ concluded with an emphatic statement: ‘The above does not apply to Jews.’⁵

There were several other segregations carried out by the Germans, but the answer to the question of whether the Jews were segregated is ambiguous: yes and no, depending on the specific time and place.

Following this first segregation, the German command referred to the remaining prisoners as ‘Serbs’, in contrast to the prisoners themselves – who made a point of referring to themselves as ‘Yugoslavs’, thus refusing to accept the abolishment of the Yugoslav

---

⁵Dnevnik Isaka Amara, 26-27. All English translations from Serbian were done by the author of this article.

state and the denial of Yugoslav identity (notwithstanding ethnic, religious and other differences). The next segregation implemented by the German command in the Nüremberg camp in January 1942 was based on race: Jewish prisoners were required to wear the yellow star so as they would be clearly identified and “avoided” by non-Jews. The resistance to this command included both Jews and Serbs: most Jews refused to carry out this order, while most Serbs expressed their solidarity with them.⁶ After some time the yellow star became unnecessary because the Jews were concentrated in one block of the camp (VII B), separated from the rest by a fence manned with guards who were ordered to prevent contact between Jews and Serbs. Once again both Jews and Serbs protest-segregation. Here is how a Jewish officer described it:

The next day big groups from the main camp approached the fence one after the other: they talked to us, sang military and popular songs, organized joint cabaret performances, while we – on the other side of the fence – sang and played music with them. Thus so many people gathered there that you could hardly discern the fence. (...) Our effort was successful – the camp remained united. We demonstrated our unity even to our enemies!⁷

In May 1942, a group of 600 Serbian and 200 Jewish officers was transferred to Osnabrück (Oflag VI C), where there were other Yugoslav POWs. The Jews were at first dispersed in various barracks together with the Serbs. A few weeks later they were concentrated in two barracks, but not separated by a barbed wire fence from the rest of the camp. Then a new segregation took place, this time based on a combination of racial and ideological elements: Jews and “marked anti-fascists” (communists) were grouped together in four barracks (35, 36, 37 and 38) that had

---

⁶In a letter addressed to the elder of Oflag XIII B (General M. Petrović), the elder of the “Jewish barracks” Isak Baruh argued that the Geneva Convention did not allow for religious discrimination, but the German authorities refused to discuss the issue (Presburger, 234).

⁷A. Lebl, *Lutanja i saznanja*, Novi Sad: Institut za izučavanje istorije Vojvodine, 1975, 188-189.

previously been added to the camp and were located on its periphery.⁸ In August of 1944, several hundred Serbian and Jewish officers from these two barracks were transferred to Strassburg, where there were placed together in two camps: Fort Kronprinz and Bismark. Finally, in the fall of 1944 they were taken to the Barkenbrügge camp in Northern Germany, where Serbian and Jewish officers were not separated. Therefore, all efforts of segregation were followed by demonstrations of unity, which was a form of resistance. The restrictions and humiliation the inmates were subjected to fostered various forms of resistance. Armed confrontation was impossible, so active resistance assumed symbolic forms of subversion designed to show the German authorities that even though imprisoned, the Yugoslav POWs had not capitulated.

2. The heterogenous pre-war community in Yugoslavia reflected in the POW camp

Yugoslav soldiers and officers – Serbs as well as Jews – were in no way homogenous groups. The Jewish POWs differed in age, social status, profession as well as regarding their political views. Camp conditions reduced the impact of social differences because all inmates were confronted with the restrictions and hardships of camp life. However, these same conditions were conducive to a strong impact of other factors of differentiation.

One of them was political. In the Jewish camp there were initially three groups in the political respect. The first consisted of those who were fairly indifferent to political ideas and involvement; members of the second group held certain political preferences, but had not actively participated in Yugoslav political life; the third group consisted of individuals who were politically profiled, active and organized. Those less involved in politics were more inclined towards moderate and centrist positions, while those adopting leftist ideology tended to be the most active. In wartime and in camp conditions, politics became a very a dynamic force involving even those who had previously been apolitical.

---

⁸Presburger, 236.

The indifferent and passive were pressured into making active choices. Moderates were pushed into adopting and demonstrating clearly defined positions against German Nazism, while this in turn moved them closer to the political left. At the same time, the political left became more militant as well as eager to assume a leadership role in the camp resistance movement. The process of political polarization itself favored clear-cut and extreme positions rather than vague centrist moderation. The wartime discourse of the Yugoslav communists (in general, not only in the POW camps) identified the political left as “anti-fascist”, while the communists themselves labeled various center-right positions as “fascist”. This simplified black and white distinction reflected the urgent need to mobilize resistance as well as the intention of the communists to lead the latter, while this would ultimately lead to their monopolization of the anti-fascist struggle. Whereas the political left was militantly anti-fascist, the political right included a variety of positions: not everyone in this camp was pro-German or pro-fascist, although they were labeled as such. In any case, the political right was polarized into two main factions. One of them adopted a clear anti-fascist stand, but was reluctant to accept the identification of anti-fascism and communism. The other faction was clearly anti-communist and inclined for that and other reasons towards compromises with the Germans.

This was the general political situation in the camps. Political discussions in the officers’ camps began with the question of how and why Yugoslavia capitulated, then continued on a variety of issues: the role of political and military forces in the homeland⁹ the fate of civilians and the prisoners’ families, military operations in Europe, the prospects of the war, etc. However, the initial and most general polarization was between two groups. In one group were POWs, mainly from the higher military echelons, convinced that German military power was invincible and that the Axis pow-

---

⁹These included: the Milan Nedić government in Serbia, the Ustashas in the Independent State of Croatia, the various occupation forces in Yugoslavia (especially the Germans in Serbia), the Yugoslav government exiled in London and its armed forces in the homeland (the Chetniks of Dragoljub Mihailović), and the Partisan armed resistance led by the communists (Tito).

ers were practically winning the war. Their view was that any resistance to the Axis powers would be futile. The other, much more numerous group (including a few generals and highly positioned officers) believed the Germans should by all means be resisted and that ultimately they would be defeated.

What was the perspective of the Jewish officers?

In order to better understand their response, one must have an idea of how the Jewish community of Yugoslavia functioned in the interwar period. In many ways, the twenties and thirties were a period of transition, when many issues were at play: the relationship between the Ashkenazim and the Sephardim involving also the ways they addressed questions of religion, tradition and identity, then political involvement, Zionism, integrationism, Diaspora nationalism, etc. As mentioned above, Jews comprised only 0.5% of the total population of Yugoslavia, a new state established in 1918. The Ashkenazi group, living in regions of Yugoslavia that had previously been part of Austria-Hungary, was twice as large as the Sephardic group that for centuries lived in areas that had in the past been part of the Ottoman state. The two groups had different cultural traditions and were impacted by different experiences of assimilation. As emphasized by H. Pass Freidenreich, the question of identity of the Yugoslav Jews during the interwar period is a complex one:

If the Jewish population is divided into three age groups, the older generation (born before 1880), the middle generation (born before World War I), and the younger generation (born during the interwar period), a definite pattern seems to emerge. The oldest group, especially in Zagreb and to a lesser extent in Belgrade, often tended towards integrationism – they considered themselves Serbs or Croats of the Mosaic faith – but this philosophy lost ground within the Jewish community by the interwar period. A large proportion of the middle group gradually began to adopt Zionism in its General or moderate socialist form, which meant belief in a Jewish nationality and hope for a future Jewish homeland in Palestine but a personal commitment to living in Yugoslavia. A splinter group of Sephardic intellectuals among this segment of the popu-

lation stressed the Sephardic aspects of their Jewish national identity and of Zionism and evolved their own philosophy of Diaspora nationalism. The younger generation, however, frequently chose a more extreme solution, either within the Zionist context or outside it, emigration to Palestine and effecting a social revolution there or helping to create a revolution at home.¹⁰

The Jewish community of Yugoslavia was legally defined as a religious minority, of which the vast majority, both Ashkenazim and Sephardim, were Neologue in their approach to Judaism. There was also a very small separate group of Orthodox Jews mainly in the region of Vojvodina. The interwar period features a generation gap regarding the degree of religious observance: while the elder generation adhered to tradition, many members of the young generation “turned away from religion entirely”.¹¹ Nonetheless, the lack of religious dedication and observance did not translate into a lack of Jewish identity. Jewishness was identified with culture and tradition rather than with religious belief and observance. While the Sephardic youth was divided between integrationism, Diaspora nationalism, Zionism and communism, the Ashkenazi youth was mostly inclined towards Zionism, combined or not with leftist – socialist or communist – ideologies. All combinations were at play.

The positive policy of the Yugoslav government towards the Jews deterred the development of anti-Semitism and this encouraged further integration of Jews into Yugoslav society and culture.¹² Nonetheless, the young generation responded to the realities they lived in by seeking new solutions that would address their needs. Although many Jews of the elder generation and also some of the younger generation were apolitical, others began to respond po-

---

¹⁰H. Pass Freidenreich, *The Jews of Yugoslavia. A Quest for Community*, Philadelphia: The Jewish Publication Society of America, 1979, 169.

¹¹Freidenreich, 87.

¹²⁸⁴In general, the official attitude of the Yugoslav government toward the Jewish minority until the very end of the interwar period was sympathetic. This, to a large extent, was due to the tradition of tolerance of the Serbian Orthodox church and to the friendly relations maintained between the Serbian people and the native Sephardic Jews. Throughout the 1920s and 1930s the government was essentially controlled by Serbs, and policy reflected their viewpoint.” (Freidenreich, 179).

litically. The two main political responses in the interwar period were Zionism and communism. Although Zionism was essentially a Jewish response to the crisis of identity and historically speaking a post-assimilationist ideology, it also had important political aspects. Zionism spread very fast in Yugoslavia, especially among the Ashkenazim and the Jewish youth, less so among the Sephardim, who had not yet reached the post-assimilationist phase and were therefore still interested in preserving the specific features of their Jewish cultural identity. On the other extreme was a purely political, internationalist ideology – communism. Very few Jews were active on the Yugoslav political scene. Since there was no Jewish political party, the interests of the Jewish community were advocated by its elite representatives (presidents of local communities, the chief rabbinate, the president of the Federation of Jewish Religious Communities of Yugoslavia, etc.). The involvement of the Jews, mainly members of the younger generation, in the Communist Party of Yugoslavia represents the first major participation of the latter in Yugoslav political life. The party and its youth section (SKOJ, Federation of Communist Youth of Yugoslavia) were established in Yugoslavia in 1919. However, two years later the CPY (Communist Party of Yugoslavia– KPJ) was banned. Nonetheless, the youth section attracted many young Yugoslavs, including Jews. “Jewish communists in the interwar period in general no longer took part in Jewish communal life, religious or national. Not denying their Jewish origins, they considered themselves primarily Yugoslavs rather than Jews.”¹³ Regardless of their ethnic origins, the communists deliberately turned away from religion, considering it at best a remnant of history and at worst an “opium for the people”.

3. Diaries, notes and memoirs of the POWs

In the *Foreword* to the memoirs of Hermann Helfgott prof. Arieh Tartakower pointed out why it is important to study the writings of Yugoslav POWs:

---

¹³Freidenreich, 179.

I know of no other book of this kind. A man whose calling it is to meet the religious needs of the public, who fulfills this mission as an army man during the Holocaust, is certainly an unusual phenomenon; and when that man is from Yugoslavia, let us not forget that the Yugoslav nation was, for a long time, the *only* nation, save for the Jews, that rose against the Nazi adversary. With supreme courage. Jews and Yugoslav were *the* fighters in the camps of the victims, and only after some time were they joined by the French, the Poles and others, even though their power to rebel had, from the beginning, been infinitely greater. From this stems the spiritual bond between the two nations, which increases interest in reading a book that was written by a man who is both a Jew and a Yugoslav, and, over and above this, a rabbi and an officer, who describes what he went through as a prisoner of war, and the epic of his wanderings under the cruelest conditions of the Nazi regime, up to his final liberation.¹⁴

All the other authors (and co-authors) considered in this article were also Jews and Yugoslavs who went through the same ordeal in the same camps. They are: Stanislav Vinaver, Oto Bihalji-Merin, Evgenije Ženja Kozinski, Arpad Lebl, Isak Bata Amar, Sima Karaoglanović, Aleksandar Levi and Hermann Helfgott.¹⁵

All of them wrote their original accounts in the Serbian language and most of them have been published. Two were published only a few years after the war: Vinaver's *Godine poniženja i borbe. Život u nemačkim 'Oflazima'* [Years of Humiliation and Struggle. Life in the German Oflags] in 1945 and Bihalji-Merin's *Doviđenja u oktobru* [Good-bye in October] in 1947. One was published in

¹⁴A. Tartakower, "Foreword" in Zvi Asaria-Hermann Helfgott, *We Are Witnesses*, Jerusalem: Yad Vashem, 2010, 14.

¹⁵Other authors also contributed their memoirs and notes published in various sources: N. Albahari (ed.), *Ratni zarobljenici*, Sarajevo, 1976; J. Bosnić (ed.), *Muzika iza bodljikavih žica: zbornik sećanja jugoslovenskih ratnih zarobljenika, interniraca i političkih zatvorenika za vreme narodnooslobodilačkog rata 1941-1945*, Beograd: Savez udruženja muzičkih umetnika Jugoslavije, 1985; R. Žižić, *Osnabrički zvuci i odjeci*, Beograd: Narodna knjiga, 1981; also *Beleške iz zarobljeništva* by Žak Kalderon, from Bitolj, but we did not have access to this unpublished manuscript (see A. Šomlo, «Priča o Irit», *Politika*, April 6, 2013, 6).

the sixties – *Dnevnik Ženje Kozinskog* [The Diary of Ženja Kozinski] in 1961 – and two in the seventies – *We Are Witnesses* by Zvi Asaria-Hermann Helfgott in 1970 (Hebrew language edition)¹⁶ and *Lutanja i saznanja* [Wanderings and Insights] by Lebl in 1975. The diary of Isak Bata Amar¹⁷ (edited by A. Levi)¹⁸ and that of Sima Karaoglanović¹⁹ remain unpublished.²⁰

¹⁶Zvi Azaria / H. Helfgott, Edim anahnu, Tel Aviv: Yavne, 1970.

¹⁷Isak Bata Amar (Kragujevac 1914 – Žabari 1985) came from a Belgrade Sephardic family. He graduated law in Belgrade in 1939, he was one of the founders of the Jewish Academic Choir and also sang in other choirs, including the Serbian-Jewish Singing Society. Amar joined the Communist Party of Yugoslavia in 1946. In post-war Yugoslavia he pursued a career in theater, especially in comedy, and served as director of the Contemporary Theater in Belgrade 1966-1973. He held political posts in various artistic associations and government bodies dealing with culture and was active in Jewish organizations, especially in the field of culture. He also taught at the School of Drama of the University of Belgrade. Amar was awarded three government decorations. (A. Rafailović, Znameniti Jevreji Srbije. Biografski leksikon, 20-21).

¹⁸Aleksandar Levi (Jagodina 1915 – Belgrade 1999). Levi lived in Belgrade and graduated law at the University of Belgrade in 1939. He was one of the founders of the Jewish male choir. After his release from the POW camp, Levi joined the Partizan army and took part in the final military operations in western Yugoslavia. In post-war Yugoslavia he held the post of Assistant District Attorney of Serbia 1953-1977. Levi was very active in Jewish organizations and served twice as the president of the Jewish Community of Belgrade. He edited the Jewish Almanac and also published in mainstream Serbian periodicals. He revived the Braća Baruh Choir and served as its president for several decades. Levi was awarded five government decorations. (A. Rafailović, Znameniti Jevreji Srbije. Biografski leksikon, 134-135)

¹⁹Sima Karaoglanović (Belgrade 1910 – Belgrade 1982) lived in Belgrade and graduated law and literature. He was a member of the Communist Party of Yugoslavia (CPY) since 1933 and as such arrested several times during the thirties. He was a contributor of the main communist periodical Proleter. During the war Karaoglanović was a member of the Camp Committee of the CPY in POW camps Nüremberg and Osnabrück. Immediately after the liberation of the camps, Karaoglanović edited the periodical „Voice of Liberated Prisoners” advocating repatriation to Yugoslavia. In post-war Yugoslavia he worked as a journalist and editor in the national press agency Tanjug, the official newspaper of the CPY Borba and was editor in chief of „Filmske novosti” (J. Romano, Jevreji Jugoslavije 1941-1945. Žrtve genocida i učesnici Narodnooslobodilačkog rata, Belgrade, 1980, 404; interview of K. Vidaković-Petrov with Ms. Mira Janković).

²⁰Karaoglanović spent years gathering materials from the camp with the intention of writing a book about camp experiences and publishing some of

As mentioned above, the Jewish POWs were a heterogeneous group: they came from all parts of Yugoslavia, belonged to various age groups, were engaged in different professions, featured different degrees of religious affiliation, had different political inclinations. However, the picture is quite different when we look at the relatively few accounts of camp experiences they left behind. All of the authors considered in this article come from one region of Yugoslavia – Serbia. Due to their age, two of them had previous war experiences (Vinaver and Lebl in World War One). Four were from Ashkenazi families, three of Sephardic background. Regarding profession, among them was one rabbi (Helfgott), one writer (Vinaver), one art historian and journalist (Bihalji-Merin), one historian (Lebl), one engineer (Kozinski) and several lawyers (Amar, Karaoglanović and Levi). With regard to political affiliation, three of them were members of the communist party prior to the war (Bihalji-Merin, Lebl, Karaoglanović), while the rest did not have any party affiliation. All except one (Kozinski) survived the camp. All except one (Helfgott) were repatriated to Yugoslavia after the liberation of the camps.²¹

How did they write about their camp experiences?

the materials. He managed to publish only Kozinski's diary and write an article on the camp "press" (S. Karaoglanović, "Štampa' u logorima za zarobljenike", Zbornik Istorijskog muzeja Srbije, Beograd, 1979, 15-16, 105-122). He passed away before he could write the indented book. His family donated part of his materials to the Museum of the City of Belgrade. Unfortunately, it was not possible to access them because the building of the Museum was under reconstruction at the time we were conducting our research. We were, however, able to see some of the materials courtesy of Ms. Biljana Stanić from the archives department of the Museum, and read Amar's 60- page handwritten text, edited and typed by A. Levi. The Museum organized an exhibition of prisoners' drawings from the Karaoglanović collection (B. Stanić and L. Petrović-Čirić, *Likovni radovi iz zarobljeničkih logora. Zbirka Sime Karaoglanovića*, Beograd, 1997). Karaoglanović's own diary consisting of several notebooks is currently in the possession of his daughter Ms. Mira Janković, who plans to transcribe and publish it.

²¹Most Yugoslav POWs survived and were later repatriated. Some Serbian POWs refused to return to Yugoslavia because they did not agree with the new communist regime. Most Jewish POWs returned to Yugoslavia, although at least one of them (and there might have been more) declined to do so.

4. The first testimony: Stanislav Vinaver

Chronologically speaking, the first testimony on the POW camps was Stanislav Vinaver's *Godine poniženja i borbe. Život u nemačkim 'Oflazima'*.²² It was written immediately after his liberation and repatriation, and published in 1945.

At the time of imprisonment, Vinaver was already a 50-year old man that had experienced the Great War. He was an outstanding Serbian/Yugoslav/Jewish intellectual and writer, a journalist and a literary translator. Already at that time, he was a well-known public figure, unlike most of the other authors considered in this article. Today, he is still considered a key writer of 20th c Serbian literature.

His book begins with a motto, a quote from “The land of the Dead”, a section of the *Odyseey* (XI: 14). This is the land of the Cimmerians, a people enveloped in mist and darkness, which the protagonist must experience in order to be able to return home. The two paratextual elements – the title and the motto – are complementary. While the first one states the theme as a concrete reality, the second one provides a metaphorical reflection generated by a functional intertextual link. The identification of the German POW camp as “the land of the dead” and the experience of it as that of “humiliation and struggle” offers an effective introduction to the narrative that follows. It will basically evolve along the lines marked by two themes announced in the title. One is negative: the

---

²²Stanislav Vinaver (Šabac 1891 – Niška Banja 1955) began writing poetry and prose during his youth years in Belgrade. He studied mathematics, physics and music in Paris and graduated physics at the University of Belgrade. Vinaver participated in the Balkan Wars and in World War One. He travelled to Britain and France in 1916 as a member of Serbian diplomatic missions; he was in St. Petersburg in 1917 during the Russian Revolution. After World War One, Vinaver dedicated himself to his literary pursuits, becoming one of the leading modernists. Vinaver joined the Yugoslav ministry of foreign affairs in 1927 and later worked in the Centralni pres biro [Yugoslav national press agency]. He was posted as press attache in Geneva, Berlin, and Prague. During World War Two he was deported to a POW camp in Germany. Vinaver was one of the most important Serbian writers of his time and was also a prolific translator, journalist and editor. (M. Radovanović, Znameniti Jevreji Srbije. Biografski leksikon, 56-57).

humiliation imposed on the prisoners. The other is positive: their struggle to resist and overcome it.

Vinaver was a poet and writer, but this book should be considered as an example of documentary memoir prose rather than literature, although he often uses intertextuality as a tool for interpreting the reality he experienced.

The authenticity of Vinaver's rendering of camp life is unquestionable, especially considering the brief time interval between the experience itself and its description and interpretation.

Vinaver's book was not written as a diary, although it should be assumed that in writing it he relied not only on his memory, but also on notes as markers of key dates and events. Although the author presents concrete details, his basic perspective is interpretative rather than descriptive. His book is divided into 17 chapters. The titles of the latter focus on inmates and events – the officers' corps, the Nüremberg Declaration, the Yugoslav community, the Kronprinz Camp, camp conditions – but even more so on pertinent issues reflected in the latter, such as the question of why and how Yugoslavia capitulated, the position of the POW's, the attitude of the Germans towards the prisoners, polarization among prisoners, the organization of inmates and their activities. All these are wrapped up in the concluding chapter titled "The Meaning of the Camp Experiment". The overall interpretation is given in the following paragraph from this chapter:

...Events teach people, and it is not in vain that history is written in flaming letters on all walls and all sites of destruction in Europe, the death factories, the concentration camps, in the uncountable spaces fenced by cowardly barbed wire, which threatened to engulf the universe in its spikes and high voltage. New tendencies are conquering the horizons, awakening the human conscience and mind, and they are radiating. There were people in the camp capable of interpreting events. But, first and foremost, we could discern in the example of the drunk Helots and the for-

mer big shots the ultimate fall of everything they stand for with so much blunt hatred, unconsciousness and blindness.²³

True to his literary vocation, Vinaver introduces two important references. One reference is to the *Book of Daniel*, i.e. the “writing on the wall”, which only the prophet was capable of decoding as the inevitable fall of a corrupt and evil power. Vinaver’s book was in fact mostly motivated by the need to interpret and defeat the forces of hatred, immorality and blindness – to decode the “flaming letters” written on walls all over the continent. The image he evokes is expanded and multiplied to cover Europe caught in a human cataclysm of Biblical, universal proportions. The second reference is to Helots, an enslaved population in ancient Greece (Sparta). When Vinaver writes about enslaved men (“drunk Helots”), he does not refer to literal but to metaphorical enslavement – prisoners of war who could not and did not resist the Nazis, acting instead in the latter’s interest due to arrogant blindness or in return for petty privileges.

Throughout Vinaver’s book it is evident that he views the fundamental polarization among the inmates as an issue of defending or abrogating human values and integrity, of responding to humiliation and degradation by resisting it or succumbing to it, whether consciously or not.

Vinaver describes this as a process. The first issue that polarized the inmates was the question of Yugoslav capitulation. Vinaver criticizes part of the inmates for believing German propaganda and accepting the idea of the invincibility of German military power and implementing German demands in a disciplined manner. When the German authorities released the Croats, Bulgarians, Hungarians, Rumanians and Italians (as these countries were their allies), retaining mostly Serbian and Jewish members of the Yugoslav army, some thought they too would achieve this privilege by conforming to German demands. The staunch anti-communism of others dampened their criticism of the Germans, while others were simply not capable of interpreting the complex reality

---

²³S. Vinaver, *Godine poniženja i borbe. Život u nemačkim ‘Oflazima*, Beograd: Međunarodna knjižarnica Milinković i Mihailović, 1945, 75-76.

they were confronted with. Still others were under the influence of the propaganda of the Nedić government in dismembered and occupied Serbia, which cooperated with the Germans.

All prisoners were treated as hostages “convenient for all kinds of retribution and camouflage during [Allied] bombings”. However, compared to other inmates Yugoslav POW’s were treated worse (except for Russian prisoner’s who were not protected by the Geneva Convention). However, the worst treatment among the Serbs/Yugoslavs (the Germans called them “Serbs”, while they referred to themselves as “Yugoslavs”) was reserved for two groups: the Jews according to racial identity and the anti-fascists according to ideological orientation. At some point and in some camps, Jews were required to wear the yellow star and were segregated to special “Jewish” barracks, while in some instances they were grouped together with antifascists.

The first phase in this process was the polarization into two groups: those who opted for resisting German authorities and those who were more inclined to conform. The second phase was active confrontation of two groups. In the restrictive conditions of the POW camp, this was reflected in several events. The first and most important event is one Vinaver calls the “most shameful episode of our enslavement”. This was the so-called Nüremberg Declaration that deeply polarized both Serbs and Jews. Several high-ranking Serbian generals had written a “declaration” advocating two political positions: support for the Nedić government and strong condemnation of “communist Russia”. Only a minority of inmates in the Nüremberg camp refused to sign:

Those who signed it contrary to their convictions, in a state mental depression or on disciplinary grounds, regretting their action later, would respond with rage if this was mentioned. However, their hatred towards the reactionaries who had tricked or pressured them into signing was by the same reason greater. (...) The discussion about the Nuremberg Declaration remained the most painful point in our prisoners’ life.²⁴

---

²⁴Vinaver, 42-43.

Vinaver's book provides not only a description of the life of Yugoslav inmates in German POW camps, but more importantly a lucid interpretation of many aspects of the latter. In the concluding chapter, Vinaver views political polarization in the POW camp as an aspect of a fundamental human and ethical question. The camp's internal reality is seen as a micro-cosmos of the world outside, a condensed version of the latter in which muddled reality becomes clear and transparent:

In the homeland, 'on site', in the density of action, the intertwining of events, basic threads are not discerned clearly, people not always realize what they are like completely. There is a multiplicity of relations. In the camp, however, under the most difficult conditions of enslavement, each individual is tested under pressure, everything appears cynically clear. Camouflage is ineffective, confusing nuances disappear. Everything is condensed, reduced to its essential formula. Thus, during four years of life in slavery one could appreciate each individual, see through deceptive veils like with X-rays, measure and gauge each individual. Rarely is it possible to see so many 'pretentious' individuals not only 'in their slippers', but without the Bengal fire of advertisement and legend, without the optical illusions that appear endlessly in contemporary life.²⁵

Vinaver experienced the camp as a situation in which the integrity of each individual was tested, in which deceit was rendered ineffective as each person's true personality was uncovered together with the ugly reality usually covered up by thick layers of make-up. Inmates were confronted not only with humiliation and hardship, but more importantly with the truth about themselves and others as well as the values they stood for. For Vinaver, it was a question of integrity and ethics rather than political polarization. And although he was a writer *par excellence*, and although spiced with literary references and intertextual links, this book is an example of documentary prose providing a lucid insight into camp reality.

Vinaver's answer to a fundamental question posed by war-time reality is an uneasy one. In the pre-war period Vinaver was a prolific writer, one of the founders of Serbian expressionism, well

---

²⁵Vinaver, 73-74.

known for his poetry books, anthologies, essays, etc. He had no leftist political inclinations. He criticized the Serbian surrealists both for their literary and political ideas. Vinaver was also a journalist, one of the contributors of the Belgrade newspaper "Vreme", that had a centrist political orientation, leaning towards the political right. From the very beginning of the war, Vinaver was a staunch anti-fascist and this basic attitude moved him closer to the communists in the camp. In the memoirs of Arpad Lebl,²⁶ a pre-war member of the CPY interned in the same camp, Vinaver is described as "an incredibly lucid intellectual, with a first-rate style, witty, an excellent writer, philosopher and philologist", who had previously been a member of "a reactionary group that would later embrace fascism"; although Lebl in initially described Vinaver from a militantly communist position, he noted Vinaver's gradual shift towards the position of the communists i.e. "sympathizers of the PLS [People's Liberation Struggle or NOB, led by Tito], antifascists and communists" on realizing that "we are the true patriots, while the camp fascists and reactionaries are also barbarians and traitors"; Lebl described how in Vinaver was "a brave anti-fascist on the political center, but never a communist".²⁷ Lebl also presents a scene in which Vinaver and he are discussing the communists. Here we have an insight into Vinaver's view of

---

²⁶Arpad Lebl (Kovačica 1898 – Novi Sad 1982) used several pseudonyms, one of them Žarko Plamenac. He studied at the School of Philosophy in Budapest, was recruited into the Austro-Hungarian army during World War One, became a member of the Social Democratic Party in 1917, organized a campaign against Austria-Hungary. After the fall of Austria-Hungary and the establishment of Yugoslavia, he returned to Pančevo in 1919, when he joined the Communist Party of Yugoslavia. Between 1921-1924 Lebl held several teaching posts in Yugoslavia as he had graduated history at the University of Belgrade in 1924. Lebl continued his teaching career, was arrested as a communist activist, posted as a teacher in Bitola, and forced to retire in 1939. In post-war Yugoslavia he continued his teaching career, received his doctorate in 1957 and held various political posts. He wrote books and articles on the history of Vojvodina and also published literary works (poetry, prose, essays). He began his literary career as an expressionist and member of the Dada group in Yugoslavia, but ended up embracing social realism. He wrote in both Hungarian and Serbian. (A. Rafailović, *Znameniti Jevreji Srbije*. Biografski leksikon, 129-130.)

²⁷Lebl, 186-187.

the communists: “I know exactly, even without you telling me anything. You proceed blindly, like horses, you and your people see in front of you only your goal [revolution], without looking left or right”.²⁸ Vinaver was an independent intellectual throughout his life, and although he supported the communist faction in the camp and the liberation of the country carried out by Tito’s Partisans, he later became deeply disappointed with the post-war communist regime, above all with its anti-democratic policies (abolishment of political pluralism, rigid intolerance, overwhelming control). The regime, on the other hand, tolerated Vinaver’s position because of his literary reputation and his impeccable wartime record.

One more question remains regarding Vinaver: what was his attitude towards religion? His book on camp life contains almost no references to religion. In two instances he mentions the Serbian Orthodox Church and its priests, who were also polarized politically. He also mentions manipulation of religion, but there is not a word on the Jewish faith. Vinaver has no doubts about his Jewish identity, he writes about anti-Semitism, but he does not refrain from mentioning that even some Jews signed the Nüremberg Declaration. It seems that Vinaver viewed both religion and ideology as restrictive. The only true value, according to Vinaver, was freedom: “The nightmares and illusions, diabolic images and black magic, the poisoned camp dreams – will be dispersed by freedom, which has an effect stronger than any wine and awakens one more effectively than any call of reason. How not to believe in freedom?”²⁹

5. Bihalji-Merin’s novel

Unlike Vinaver, Bihalji-Merin³⁰ was a very active Yugoslav communist involved in illegal activities in the pre-war period. He

---

²⁸Lebl, 225.

²⁹Vinaver, 73.

³⁰Oto Bihalji-Merin (Zemun 1904 – Beograd 1993) studied at the School of Art in Belgrade and the Academy of Art in Berlin (1924-1927). In 1928 he assisted his brother Pavle Bihali in establishing a new (leftist) journal and publishing house called *Nova literatura* (Nolit). In line with his leftist political affiliation, he joined the German workers movement and became secre-

participated in the Spanish Civil War as a journalist and published a book on this subject both in English (*Spain Between Death and Birth*, 1938) and Serbian (1946). He lived for a while in Germany, where he joined the German communist party and published articles in the latter's official newspaper. He also published art criticism in the journal *Linkskurve*, a mouthpiece of leftist intellectuals and artists (György Lukacs, among them). He studied art, but he is much more important as an art historian and critic than as an artist. In post-war Yugoslavia he published many outstanding books on Yugoslav art.

As a veteran and experienced communist, Bihalji-Merin played a central role in organizing the Jewish communist circle, expanding it, planning its activities, coordinating them with the Serbian leftist officers, and maintaining contact with the communist party in the homeland. These activities culminated in the Osnabrück period, when the Jews and Serbian communists were located in the same part of the camp, lumped together so-to-say, but not completely isolated from the rest of the inmates. Barrack number 37 and especially room number 7 became, so to say, the "headquarters" of Bihalji-Merin's circle. The main goal was to organize subversion and obstruction to the German authorities, but also to expand the leftist circle in the camp, strengthen the general spirit of resistance, and secure the leadership role of the party and

---

tary of the Federation of Proletarian-Revolutionary Writers; he contributed to the official organ of the German Communist Party (*Rotte Fahne*) and the journal for art and culture *Sturm*; he edited the journal *Linkskurve* and *Welt am Abend* (1932), and *Kultur und Kunst*, which was banned following Hitler's rise to power. Bihalji-Merin then transferred to Paris where he became secretary of the Institute Against Fascism. He attended the Congress of Soviet Writers in Moscow in 1934 and participated in the Spanish Civil War as a journalist. Bihalji-Merin returned to Yugoslavia in 1940 and was deported to a POW camp in Germany in 1941 as a reserve captain of the Yugoslav airforce. (Arrested by the Gestapo in May of 1941, his brother Pavle Bihali was shot in Belgrade two months later.) Oto Bihalji-Merin returned to Belgrade after the war, worked as editor of books, journals and newspapers, also as curator of exhibitions. He authored numerous books, essays and articles on Medieval art, naive art as well as modern painting, sculpture, and literature. He became a member of the Royal Belgian Academy in 1977 (M. Radovanović, *Znameniti Jevreji Srbije*. Biografski leksikon, 32-33).

its ideology. Among his closest associates were Arpad Lebl and Sima Karaoglanović, also pre-war party members.

In spreading the spirit of resistance, hope and belief in victory, communication was essential. The life in the camps was organized early on: various professional associations were established (lawyers, teachers, engineers, etc.) and courses were organized (of foreign languages and on a variety of topics), books were acquired (through international institutions such as the Red Cross and the YMCA). German radio was available to the inmates, but the German propaganda had to be countered. This was done by organizing “oral newspapers” and “publishing” handwritten newspapers, the means of spreading anti-fascist propaganda and news from non-German sources available thanks to radios smuggled into the camp. These Yugoslav, not specifically Jewish newspapers³¹ were “published” sometimes in a single handwritten copy. One of the first was called “Sedmica” [“Number 7”]. It was launched on November 1942 as an organ of the communist party. Its title referred to room number 7, where it was edited, but also to the October Revolution. At first the group in this room would gather and listen to one person reading the “newspaper” out loud, then a discussion would follow. After 12 issues the newspaper changed its title to “Tridesetsedmica” [“Number 37”]. The latter was published until May 1943 and targeted a wider audience as an antifascist, not specifically communist newspaper. All the inmates from barrack number 37 were invited to the reading and discussion. As the number of newspapers grew, they became a security threat, so it was decided to establish a single publication advocating the views of the communist party. This weekly called “Vesnik” [“Herald”] was published in ten copies.³² There were also “specialized” periodicals: “Kružok” [“Circle”] launched in 1943 dedicated to the Russian prisoners, humoristic newspapers, literary and other almanacs. The last newspaper was “12. čas” [“The Twelfth Hour”],

---

³¹S. Karaoglanović, “Štampa’ u logorima za zarobljenike”, Zbornik Istorijskog muzeja Srbije, 1979, 15-16, 105-122.

³²“Vesnik” had a hundred issues. However, due to security reasons, most of them were destroyed. Only three issues have been preserved (Karaoglanović, 109). Most of the other newspapers were also destroyed.

launched in Barkenbrügge and published until January 1945. Its editor in chief was Sima Karaoglanović, while the contributors, as in other periodicals, were both Serbs and Jews (among the latter: O.Bihalji-Merin, A. Gams, A. Lebl, L. Levental, A. Heron)

Another form of resistance and subversion were the various cultural activities organized by Serbs and Jews together: instrumental and vocal music events, theater, literature, lectures, and especially comic cabaret performances. They were designed to attract as large an audience as possible. Cultural events were not only an expression of resistance, but also of the creative potential of prisoners. They provided amusement and more importantly consolation, a cure for depression and a source of hope. The prisoners who were members of the Communist Party of Yugoslavia established a body they called the illegal “Anti-fascist Popular Council” designed to involve anti-fascists who were not communists, as well as a “Cultural Board” which functioned as a legal branch of the latter. Here is how Lebl interprets the thinking behind this effort:

The main reason for this organization was understandably derived from the fact that in Europe of 1941 only the Yugoslavs, led by the CPY, were fighting a war of liberation. Only the Yugoslav soldiers and officers in the camps were organized in illegal party cells and anti-fascist groups all the way up to the camp and inter-camp committees, establishing at the same time contacts with the Party in Yugoslavia. Only they proceeded with obvious – although banned – activities. Only they adopted and propagated the Marxist-Leninist doctrine, delivered lectures, held concerts and theater performances, edited and ‘published’ newspapers and journals, etc. in the spirit of the party ideology and anti-fascism, under the guard towers, watching the machine guns on the tower, which at times – even for no reason at all – ‘spoke up’ by killing our comrades.³³

Notwithstanding certain exaggerations, it is true that the communists were the major organized anti-fascist force among the Yugoslav prisoners. Lebl’s memoirs, however, show very clearly

---

³³Lebl, 5-6.

that for the Yugoslav Jewish communist the bond with fellow-communists was much stronger than the bond with fellow-Jews. Ideology was primary, Jewish identity came only in second place, and there was no place for religion. Therefore, collaboration with the enemy and appeasement of the German camp command, by Serbs and Jews alike, was strongly condemned. Here are a few examples from the memoirs of Arpad Lebl. Lebl criticizes a certain Horovic, who “surrounded himself with fascists, Jews like himself, as well as Serbs”, just as he denounces colonel Mevorah for considering that the Jews might be making their position even more difficult by engaging in overt political activity.³⁴ The third example refers to religion. Lebl describes how Bihalji-Merin and other Jews in barracks number 37 organized various cultural events and realized they needed to find a space that would serve as a reading room and discussion forum, a cultural “corner”. When a small room was designated for this purpose, Gustav Gavrin (Švarc)³⁵ was asked to paint the walls imitating sculptures and paintings by Rodin and other masters. A group of 10-15 elderly and religious Jewish officers thought that the room would be appropriate for religious

---

³⁴Moša Mevorah (Beograd 1890 - Israel 1982). As a young man Mevorah joined the Zionist organization «Gideon». He studied at the Trade Academy in Belgrade and the Export Academy in Vienna, where he joined the «Bar Giora» organization of Jewish students from the Balkans. He studied art with the Serbian painter Mihailo Petrović, worked for two years in Trieste and later in his father's trade company based in Belgrade. Mevorah participated in the Balkan Wars (1912-1913) and World War One, and was awarded several medals. He graduated law at the University of Belgrade and during the twenties and thirties worked in the trade business. Following the capitulation of Yugoslavia in 1941 he was deported to a POW camp in Germany, where he continued painting, making 600 portraits of his fellow inmates. In 1949 Mevorah emigrated to Israel, where he continued his artistic pursuits, painting portraits of Israeli writers and other outstanding personalities. (M. Mevorah, «Autobiografske beleške Moše Mevoraha», Zbornik Jevrejskog istorijskog muzeja, Beograd, 1992, 6, 442-447.; J. Petaković, «Moša Mevorah», Znameniti Jevreji Srbije. Biografski leksikon, Beograd, 152-153). Lebl, 211-213.

³⁵Gustav Gavrin (Švarc) from Zagreb was a film director. Gavrin and Kosta Hlavaty directed the first post-war film on the Jasenovac death camp operated by the Ustasha in Croatia (1945), a 16-minute documentary including footage from Ustasha archives. Later he directed a feature film based on Bihalji-Merin's novel Good-bye in October.

services, but the first time they went in, they immediately ran out, shouting how “the communists” had desecrated their temple. The discussion that ensued, between the atheist communist Jews and the apolitical religious Jews ended in a compromise: whenever the room was used for services, the wall paintings would be covered with white sheets that would be removed for other cultural events. Lebl describes this as a positive achievement:

Thus we achieved unity within the ‘camp in the camp’ [the camp in which the Jews were segregated], so we could proceed to organize our events as the Jews accepted them as joint events. So, since in 1942 May First coincided with a Saturday, we first gave a bigger room in the barracks to the ‘religious’ for their holy service, and when it was over, we began the celebration of May First with militant speeches and songs. The ‘old’ Jews first withdrew to their own rooms, but later returned one by one and participated in our celebration....³⁶

Here we see an interesting phenomenon. The grouping of Jewish officers in a single separate barracks created a Jewish ‘micro-unit’ in which all factions would be in contact: young and old, atheists and believers, leftists and rightists, Zionists and integrationists, those who were politically committed and those who were apolitical.

Lebl’s attitude is clearly profiled. It is in fact coded in his discourse: ‘we’ are the communists, ‘they’ are the religious, but also others in the category defined as ‘non-communists’, including Zionists. Lebl also comments on another fellow prisoner – Evgenije Kozinski – who is in a dilemma: whether to move closer to the Zionists or the communists. Kozinski has conversations with Albert Vajs,³⁷ whom Lebl characterizes as “a pre-war and post-war

---

³⁶Lebl, 190.

³⁷Albert Vajs (Zemun 1905 – Beograd 1964). Before the war, Vajs was vice-president of the Ashkenazi community of Belgrade and a member of the Yugoslav Zionist Federation. In the camp he was chief editor of “Number 37”, one of the editors of “The Twelfth Hour” and also a prominent member of the Antifascist Council. In post-war Yugoslavia he was a member of the State Commission for the Investigation of Crimes Committed by the Occupying Forces and their Collaborators. He participated in the preparation of the Yugoslav materials for

leader of the Yugoslav Jews and professor at the School of Law in Belgrade, who began his activities in the camp with a series of lectures on Zionism, speaking ever more convincingly, eloquently and frequently as he observed that our camp was against Zionism and against the focus on Palestine, a separate ‘Eretz’ Israel.”³⁸ For “us” (characteristically, Lebl writes as a representative of the communist collective rather than as an individual), he wrote, the homeland was Yugoslavia, where “we” wanted to build a new and better life, while Vajs remained “a Jew”, albeit “a good and active anti-fascist”. Vajs returned to Yugoslavia after liberation and unlike half of the Yugoslav Jews who survived the Holocaust and made *aliyah* to Israel after the establishment of the Jewish state, Albert Vajs remained in Yugoslavia.

Compared to other Yugoslav communist Jews, Lebl was perhaps the most militant, fitting quite well the profile given above by Vinaver (in his conversation with Lebl). His negative attitude towards being “a Jew”, a religious Jew and a Zionist was not shared by all of his ideological comrades. On the contrary, most of them adopted a moderate stance on these issues. Even Bihalji-Merin, the *spiritus movens* of the Jewish communist group was moderate in this respect.

Although Vinaver was completely immersed in literature, he wrote about his camp experience in a book of documentary prose. On the other hand, Bihalji-Merin, who was not a poet or prose writer, decided to express his camp experiences in a literary genre – a 500-page novel titled *Good-bye in October*.

At the end of the novel is a note explaining how Bihalji-Merin began this project:

---

the Nüremberg Trials, the extradition demand for Ustasha police minister Andrija Artuković (who was an immigrant in the USA), and for the Eichmann Trial. He held many other important positions in government bodies associated with war crimes and international law. Vajs was vice-president of the Federation of Jewish Communities of Yugoslavia (1945-1948) and later president of the latter until his death. He was also a member of the Executive Board of the World Jewish Congress. (A. Rafailović, Znameniti Jevreji Srbije. Biografski leksikon, 50-51).

³⁸Lebl, 191.

– Here are Ženja's [Evgenije Ženja Kozinski] notes, – said Sima [Karaoglanović] placing three notebooks on my desk. – If you add them to your own notes from the camp years, you could write the book you so often talked about.

– I will, I replied.³⁹

It took Bihalji-Merin a few years to write the novel based on real events stored in his own memory and that of his comrades. Most of the notes and diaries prisoners had written during detention were destroyed due to censorship or lost in the final march they had to endure after leaving Barkenbrügge. Little was preserved and that little thanks to Sima Karaoglanović. When the exhausted prisoners were throwing away their coats and everything else in order to survive the march, Karaoglanović had the strength to carry one diary – that of his close friend Kozinski. It was as if he were paying his debt to Kozinski, who had not betrayed his comrades under torture and who died at the hands of the Gestapo.

Only the diary of Kozinski, wrote Bihalji-Merin, was completely preserved.⁴⁰ Bihalji-Merin explicitly states that his novel is based on Kozinski's written account and the memories of a certain Jovan Vidak called Buljooki, who is in fact Bihalji-Merin.⁴¹ The author is careful to indicate that the novel intertwines reality and fiction. Although he pleads with the readers to resist the urge to identify the “mostly imaginary” characters, the latter are only superficially disguised if at all: the real Ženja Kozinski appears as Ženja, his wife Klara as Klarisa, Rafailo Blam as Blum, etc. Nonetheless, Bihalji-Merin seeks to distance himself from autobiography by presenting himself as one of the characters rather than the narrator. Dissociating himself from the narrator (switching from “I” to “he”) he seeks to enhance the “objectivity” of the narrative. In fact the only time the narrator proceeds to speak in the first person (“I”) is in two chapters indicated as the original

---

³⁹O. Bihalji-Merin, *Dovidenja u oktobru*, Beograd: Prosveta, 1947, 518.

⁴⁰This was what Bihalji-Merin knew at that moment. However, other diaries have also survived the camp as well as their authors, among them Helfgott and Amar.

⁴¹Bihalji-Merin's nickname was Buljooki, the “goggle-eyed”.

“notes of Ženja Kozinski”. By stressing the fictional nature of the characters the author wants to reduce the responsibility of being a 100% truthful on every step of the narration. Bihalji-Merin’s goal was not to write a documentary account, but to provide a literary interpretation of the documentary material or what had been preserved of it in memory, and to highlight the subjective drama of the prisoners’ experience.

There are, however, several problems with this novel. This was the first and only novel Bihalji-Merin wrote and his lack of experience with this complex genre are obvious. The novel is too long and less than perfectly structured. Although from beginning to end Kozinski is one of the main protagonists, there are too many digressions, topics, and characters, so the author cannot avoid a loose structure and having a hard time keeping all the narrative threads and pieces together. The novel is certainly an interesting example of the combination of documentary material and fiction, but its literary merit is questionable.

In 1950, only three years after its publication (1947), there was an attempt to transfer the novel to another medium – film. Several former POWs participated in this project: Karaoglanović wrote the screen-play, Aleksej Butakov composed the music, the title of the feature film, “Red Flower”, was taken from a song composed by Rafailo Blam in the camp, the director was Gustav Gavrin. Prominent actors played the roles of POWs. We have no data on the reception of the movie by the audience, but Lebl in his memoirs (1975) comments that both the novel and the film have “long been forgotten”.⁴² This might have been the indirect result of a tendency in the sixties to marginalize the POW narrative. The historical narrative fed into public memory favored the armed struggle of the Partisans in the homeland, while the resistance in the POW camps was a secondary element of the war narrative. Vinaver had passed away, Bihalji-Merin was writing and publishing outstanding studies on Yugoslav art, Karaoglanović was a film producer, Yugoslavia was looking forward and away from its wartime past except for the mainstream war narrative promoted

---

⁴²Lebl, 248.

in domestic public memory, but also seeking international resonance. Interest was focused on feature films describing the epic struggle of the Partisans, Richard Burton playing the role of Tito in one of them.

Bihalji-Merin's novel, written quickly and published only two years after liberation, contains many interesting details regarding camp life, individual officers, activities of the communists, cultural events, etc. However, the Jewish issue seems tucked away in the myriad details of the 500 page long narrative. As a staunch communist, Bihalji-Merin did not have strong interest in this issue. Nonetheless, it appears overtly in the narrative segments based directly on Kozinski's manuscript.

Thirteen years after Bihalji-Merin's novel and ten years after its film version, Sima Karaoglanović,⁴³ thanks to whom Kozinski's three notebooks had been preserved, decided to publish them under the title *The Diary of Ženja Kozinski* (1961). However, the book contains not Kozinski's original notes, but an edited version of the latter done by Karaoglanović. Since the original has seemingly been lost, we may never be able to check the extent of Karaoglanović's intervention in Kozinski's text: whether he suppressed some parts or not, changed others, etc. We assume he edited Kozinski's "notes" only to turn them into a fairly consistent narrative. Karaoglanović might have also complemented them with information from his many conversations with Kozinski.⁴⁴ Semantically, the Kozinski segments in Bihalji-Merin's novel essentially coincide with the segments dealing with the same topics in Karaoglanović's edited version, although they differ in the specific wording.

In any case, the *Diary of Ženja Kozinski* published in 1961 by Karaoglanović is one of the most interesting testimonies on the POW experience and also exceptional in several ways. Unlike Vinaver, Bihalji-Merin and Lebl, Kozinski's text is a diary rather

---

⁴³For Sima Karaoglanović's biography, see note 19.

⁴⁴According to Karaoglanović's daughter Ms Mira Janković, he complemented the original notes with information from his many conversations with Kozinski in the camp. The two were close friends sharing the same room in the barracks. Karaoglanović added a segment to Kozinski's text in which he described why and how Kozinski was killed.

than a memoir: his writing coincides with the described events in real time. Also, while Helfgott had the advantage of hindsight in the process of adapting his diary many years after the events, Kozinski's text remained closer to its original form. Finally, unlike the other authors considered in this article, who were born in Yugoslavia and had more or less profiled identities on arrival in the camp, Kozinski was an outsider with more complex identity issues. What is most interesting about Kozinski's text is that it is first and foremost a very personal quest of identity unfolding in specific, extraordinary and hostile camp conditions. It is the drama of a man, a Jew born in Russia and raised in Yugoslavia, moving through the camp experience, making choices at every twist and turn, and ultimately paying for his decisions with his life. Only Kozinski's testimony was concluded by death rather than liberation, by final closure rather than a rebirth in freedom. The final chapter Karaoglanović added to Kozinski's text describes how Karaoglanović read through Ženja's diary after his arrest, as if searching for an answer to the question: will Ženja betray his comrades under Gestapo torture? Karaoglanović quotes the following passage from Ženja's diary: "I want to work, struggle, give everything I have for it. Yes, but how much is everything? Will I give up my life after so many years of enslavement and suffering, at the very moment when the war is coming to a close, when the wish for life is so overwhelming? Will I give it up for something important to me? And is it so important as to give my life for it?"⁴⁵ Kozinski was the only one of the authors confronted with this final dilemma that hovers like a shadow over the interpretation of his diary.

6. The diary of Ženja Kozinski

Who was Ženja Kozinski?⁴⁶ He was born in Russia (Kiev) in a Jewish fairly wealthy family. However, his uncles had married

---

⁴⁵Kozinski, 280.

⁴⁶Evgenije Ženja Kozinski (Kiev 1912 – Osnabrück 1944). He came from an Ashkenazi family from Kiev. His father was a civil engineer, his mother a medical doctor. His mother managed to obtain a job in a sanatorium located in Slavuta, a town in Western Ukraine located on the border with Poland, which en-

Russian wives and converted to Christianity. His father remained a Jew and married a Jewish wife. His parents were professionals – an engineer and a medical doctor – and were to some extent assimilated. They spoke only Russian and were not religious: “We celebrated family holidays”, wrote Kozinski, “instead of religious ones”. The family fled to Yugoslavia after the Revolution. During Kozinski’s youth, his best friends were children of white Russian emigrants in Belgrade. However, he had a problem with them due to their anti-Semitism, so later he identified much more with his Serbian friends. After graduating civil engineering, he married a medical doctor from a Sephardic family, whose traditions seemed to him “archaic” and “slightly smelled of mold”.⁴⁷ He was apolitical and his social status did not encourage any sympathy for leftist ideologies, which he viewed as “fuzzy utopias”.

The pressures of camp life forcefully posed the question of Kozinski’s self-perception. His quest of identity went through four phases: probing his Russian identity, exploring the Judaic faith, considering the Zionist option, finally identifying with communist ideology.

The Russian element of his identity was put to the test at the very beginning of his camp experience. Since he declared himself as a Russian rather than a Jew, Kozinski was automatically grouped with the Yugoslav Russians. Although he identified with them on a linguistic and cultural level (especially because his birth and earliest memories were associated with Russia), their anti-Semitism naturally distanced Kozinski from them. When the Germans offered the Yugoslav Russian officers freedom in exchange for their commitment to fight against “the Bolsheviks”, Kozinski refused,

---

abled them to flee the country. They settled in Yugoslavia at the urging of Ženja’s uncle Yevsey, also a medical doctor, who had come to Serbia as a volunteer during the First Balkan War (1912) and had stayed in Serbia. Ženja Kozinski lived and studied in Belgrade, graduated civil engineering, married Clara (a young medical doctor from Belgrade, from a Sephardic family). In 1941 he was deported to a POW camp in Germany and was tortured and killed by the Gestapo in 1944. (Kozinski’s biography reconstructed by K. Vidaković-Petrov from data included in his diary).

⁴⁷Kozinski, 109.

realizing at the same time that further “life with these czarist Russians that hate and despise me will be difficult”.⁴⁸ Kozinski saw Russia as a cultural rather than a political entity, a lost homeland, but not a homeland for the future.

He then applied for transfer to the main camp. When he came to Nüremberg, the Jews were required to wear the yellow star. Although he was not registered as a Jew, he realized that some right-wing Serbian officers had anti-Semitic attitudes. This raised doubts as to whether Yugoslavia could be his true homeland, leading him to consider the Zionist option. He then declared himself a Jew, but once again he felt estranged, this time in the Jewish environment: “They were my brethren only by misfortune. Otherwise, they were alien to me, foreign. I felt much closer to the Serbs and Russians. Frankly, I never appreciated Jews”.⁴⁹ One of the elements of estrangement was religion. Kozinski was raised in a secular Jewish environment in which ethnic identity did not coincide with religion. Here is how Kozinski described his attitude towards religion:

I began thinking of god. I was not raised in a religious spirit. My liberal mother told me when I was a boy: “When you grow up you can choose the religion you like”. I never attended classes in religion. Nevertheless, I had a god of my own. I spoke to him in ordinary language. I addressed him when I wanted something my parents could not do for me or when I wanted to achieve something. I could not understand why people go to church, why they pray to god in a language incomprehensible to them. I never prayed in war or in the toughest moments of imprisonment. But now I needed help. I could not go on living. Without doubt, without thinking, I addressed the gentle god of my childhood. Later I remembered my thoughts on religion. ‘Only weaklings, only the defeated needed to believe in something supernatural. (...) When man cannot endure, he prays to god, the earth, his father or his mother.’ All of that was now gone. I’ve been speaking to god for days.⁵⁰

---

⁴⁸Kozinski, 61.

⁴⁹Kozinski, 72.

⁵⁰Kozinski, 67-68.

Kozinski's secular family environment influenced his view of personal faith and institutionalized religion: the former was accepted as necessary, but the latter was rejected as superfluous. He described the Jewish camp in the following way: "A few days later I found myself in the same cage with two hundred people of all sorts, united only by one thing – the imaginary faith of Moses".⁵¹ However, although he maintained his distance from the Jewish faith, Kozinski did overcome a problem he had felt for a long time – that of feeling uneasy about his Jewishness. Thus he stated that for many years the fact that he was Jewish was "embarrassing", while now when he was surrounded by Jews he could be comfortable with his Jewish identity.

The next phase of Kozinski's quest of identity involved Zionism. When cultural activities developed in the camp, there were many courses and lectures the prisoners attended. Albert Vajs, mentioned above, held a course in Jewish history and spoke about anti-Semitism. Kozinski was especially receptive to Vajs's lectures. It seemed, he wrote, that Vajs spoke his language and read his thoughts, clearly presenting what he had felt as a nightmare in his heart and mind. "We Jews", said Vajs, "will always suffer from anti-Semitism because it has existed in the past and will be there in the future. The only solution is: to build our own country, our own home."⁵² Thus Kozinski was introduced to Zionism, which he was ready to adopt, essentially as a response to anti-Semitism. This prompted him to enroll in a Hebrew language course held by the rabbi (whose name he doesn't mention): "Parallel to the course in socialism, I continue attending the course taught by the rabbi. I'm studying Hebrew. My decision to emigrate to Palestine after the war is still in place."⁵³

However, once Kozinski was transferred to room number 7 in Osnabrück, he came under the direct influence of Bihalji-Merin's communist group. Gradually he distanced himself from Zionism as he began adopting ideas of the communist ideology. Here is an indication of the initial step in this process:

---

⁵¹Kozinski, 74.

⁵²Kozinski, 75.

⁵³Kozinski, 159.

I didn't give up learning Hebrew. They laughed at me, asking:
– What do you need that for?

I responded with jokes. Then I told them seriously:

– Perhaps in the end I will go to Palestine. Who knows?

Actually, I felt the effort I had already invested in this was wasted.

Then things worked out for me. The course was temporarily interrupted. Our Serbian comrades were being moved into the barracks where the courses were held. So I could discretely drop out.⁵⁴

There is another interesting episode in Kozinski's text. It is a reference to Moša Mevorah (mentioned above in Lebl's memoirs). Kozinski describes how the communists mocked Mevorah's apolitical stance. Later on, however, Kozinski thought that perhaps Mevorah was right in thinking that the Jews should keep away from politics and not get involved: "I haven't yet cleared this up in my mind. The thing about going to Palestine, that seemed to have been partly clarified. But the Jews getting involved in politics..."⁵⁵ However, this issue was resolved in his conversations with Lebl: "He convinced me completely. Never again did I ask myself: why we, the Jews?"⁵⁶ This opened the way to Kozinski's gradual identification with the Yugoslav Jewish communists.

Bihalji-Merin and his closest associates in room number 7 identified as Yugoslavs/Serbs rather than Jews. They saw the solution of the Jewish issue in revolution rather than Zionism, and they scorned religion, including Judaism, because they viewed religion as such as "opium for the masses". Kozinski would adopt all three elements of the communist ideology. It is important, however, to note that Kozinski absorbed the latter through two channels. One was rational, while the other was emotional. The latter was involved in his quest of identity, which essentially boiled down to a question of belonging to a group, a collective body, the need

---

⁵⁴Kozinski, 172-173.

⁵⁵Kozinski, 191.

⁵⁶Kozinski, 192.

to not be alone like an excommunicated individual.⁵⁷ In Kozinski's previous life, the primary social group he belonged to was the family. Separated from his parents and his wife, of whom he had little or no news, Kozinski yearned for a "family" in the camp, and he finally found one. It was the communist cell of room number 7: "Everything has changed. My strength has grown a hundred times. Now I am part of something, part of my friends' circle (...) Each day I feel closer and closer to my friends and their views."⁵⁸ Camp conditions divided Kozinski's life into past and present. What his family was in the past, the communist cell was in the present. This feeling was reinforced when the Serb anti-fascists were joined with the Jews, when "cultural" (political) activities were intensified and Kozinski became more involved in them: "What we predicted finally happened. They have fenced us in, surrounded us with barbed wire, posted special guards. Our comrades the Serbs are now with us. The best among them. The Germans have established an elite camp. Only anti-fascists were in it."⁵⁹

This sealed Kozinski's identification with the communists. In the last episode of his life in the camp, Kozinski took on the responsibility of maintaining liaison with the Russian prisoners in the other part of the camp. Now the latter were overwhelmingly Red Army officers. Kozinski viewed them as ideological comrades rather than Russians because his quest of identity had been completed.

7. The diary/memoirs of Hermann Helfgott

Hermann Helfgott (Zvi Asaria)⁶⁰ was born in Yugoslavia in a traditional Ashkenazi family. His father, a rabbi, had migrated from

---

⁵⁷Unlike Kozinski, who yearned to be part of a group, Vinaver appreciated being an independent individual, often confronted with "groups." The difference between them can be explained by discrepancy in age, experience, maturity, personality, etc.

⁵⁸Kozinski, 178, 208.

⁵⁹Kozinski, 229.

⁶⁰Zvi Azarija / Hermann Helfgott (Beodra/Novo Miloševo 1913 – Savion, Israel 2002). Helfgott became a POW as a captain of the Yugoslav Army. Being a rabbi, he organized a small synagogue in the camp and held Hebrew language courses. Helfgott emigrated to Israel in 1948 and achieved the rank of major by

Poland to Vojvodina, a region of Austria-Hungary that after World War One became part of Yugoslavia. After graduating from the Jewish Theological Seminary in Sarajevo, Helfgott received a grant to continue his studies in Vienna. After the Anschluss, he moved to Budapest where he completed his studies, received his doctorate, and returned to Yugoslavia to assume the post of rabbi in Veliki Bečkerek (Zrenjanin). At the moment of capitulation, he was the only Jewish officer posted in Štip, a small town in Macedonia. Together with other Yugoslav officers and soldiers he was deported to a POW camp in Germany. After liberation, he was among a group of former inmates selected by the new Yugoslav government to act as liaison officers with the Allies in Germany. Having heard about the horror in the just liberated camp of Bergen-Belsen, he went there and initially worked on the repatriation of Yugoslav survivors of the camp. Unlike many other Yugoslav Jewish POWs, he did not return to Yugoslavia, but stayed in Germany instead. During 1945-1948 he acted as chief rabbi in the British Occupation Zone in Germany. That was the point when he parted ways with his fellow Yugoslavs from Osnabrück and Barkenbrügge, and more importantly, with the new Yugoslav government: “On July 11, 1945”, wrote Helfgott, “the document given to him by the Yugoslav Command, appointing Hermann as liaison officer, was taken from him through a ruse. That same month, he received a letter from the Anti-Fascist Council, signed by Sima Karaoglanović (a Jew), saying that Hermann’s work was contrary to Marshal Tito’s orders”⁶¹ Helgott’s meeting with the Jewish Brigade sealed his new position:

1953, when he was involved in the work in the committee for reparations and the latter’s negotiations in Germany. Later he assumed the post of rabbi in Köln. «During 1956 there were negotiations with the Jewish community of Yugoslavia regarding his return to Yugoslavia. Both parties were interested, but the transfer did not happen because in 1958 the Yugoslav authorities issued an official paper saying they could not consent to his engagement. He returned to Israel, where he became rabbi in Savion». He later moved to Germany, where he was rabbi until 1970. For many years he was president of the Yugoslav section of the Veterans’ Association of World War Two and vice-president of the Hitahdut. (T. Spasojević, *Znameniti Jevreji Srbije*. Biografski leksikon, 5-6).

⁶¹H. Helfgott, *We Are Witnesses* [English edition], The International Institute for Holocaust Research, Yad Vashem, Jerusalem, 167, 291-294.

The meeting with the men of the Jewish Brigade was a meeting with Eretz Israel itself. Their mission was one of confidence and unity. It breathed new spirit into the *She'orit ha-Pleita* and gave back to the Magen David its true connotation. This Shield of David, which in the days of the Holocaust had become a symbol of shame and death, now became a symbol of courage, honor, hope, and aspiration for a new life. Every meeting with the Brigade was a kind of redemption.⁶²

Remaining in Germany for four years, “he worked among the surviving remnant, contributed to locating children, and facilitated the survivors’ immigration to Eretz Israel”⁶³. After making *aliyah* to Israel, where he changed his name to Zvi Asaria, he served in the army until 1953, later served as rabbi in Köln, returned to Israel where he assumed the post of rabbi in Savion, then again served as rabbi in Germany. He published various books on the Jews in Germany, Jewish holidays and customs, philosophy.⁶⁴

We Are Witnesses was first published in Hebrew (1970). It is a book of memoirs encompassing the period from 1941 till 1967, when Helfgott began writing it. Therefore, the POW experience is only a part of Helfgott’s biography covered by the memoir. That specific part was described in a diary he had written during captivity in the camp (the original diary is housed in the archives of Yad Vashem). However, the part of *We Are Witnesses* describing the camp experience – the section titled “In Captivity” consisting of 100 pages out of a total of around 280 – is not the original diary, but a version of the latter rewritten more than twenty years later from a new perspective. “The waiting period prior to the Six-Day War, days of battle and victory,” wrote A. Shalev in his *Foreword* to Helfgott’s memoir, “intensified for Rabbi Dr. Zvi Asaria – Hermann Helfgott thoughts about the path of his life and the life of his people...(…) Now, through the new perspective in the Land of Israel this awareness comes into clear focus – we must bear wit-

---

⁶²Helfgott, 167.

⁶³A. Shalev, “Foreword” to *We Are Witnesses*, 11.

⁶⁴T. Spasojević, *Znameniti Jevreji Srbije*. Biografski leksikon, 5-6.

ness, and this became an existential compulsion since ‘You are my witnesses’⁶⁵

Helfgott’s diary stands apart from all the other texts considered in this article because of the profile of the author: he was the only rabbi among the Yugoslav POWs. On arrival in the camp, he immediately organized religious services for the Jewish officers. In his original diary, the segmentation of time is given in the form of a chronological sequence marked by Sabbath and religious holidays. Unlike the other authors, who stressed the tendency of the Jews to organize or participate in activities of resistance together with the Serbs, Helfgott’s diary highlights the opposite tendency – of Jews distancing themselves from the Serbs into a sort of voluntary withdrawal to an exclusively Jewish circle. The comparison of testimonies regarding the camp suggests that there was a polarization of Jewish officers: on one extreme were those directly involved in the activities of the communist resistance (centered around Bihalji-Merin), on the other were religious Jews (centered around Helfgott) and then there were those in the middle, who participated in the activities of both or none.

One example of a member of the middle group was Rafailo Blam, one of the main protagonists and organizers of very popular music events in the camp.⁶⁶ Helfgott mentions him in the context of organizing a choir for religious services. At one point Helfgott records a conversation with Blam, who asked for his consent to organize a big choir that “a few non-Jews would join”.⁶⁷ Blam’s ac-

---

⁶⁵Shalev, 9.

⁶⁶Rafael (Rafailo) Blam (Belgrade 1910 – Belgrade 1991). Blam lived in Belgrade, worked as an electrical engineer, graduated from the School of Music (violin), was a member of the Jewish music society «Lira». He established the first jazz band in Belgrade and became a member of the Belgrade Philharmonic. After Yugoslavia capitulated, he was deported as a POW to Germany. Blam was awarded a medal for his activities during the war and also received a medal from the Serbian Orthodox Church. After the war he continued his music career as a member of the Belgrade Radio Orchestra and Belgrade Philharmonic (M. Radovanović, *Znameniti Jevreji Srbije*. Biografski leksikon, 36-37).

⁶⁷Helfgott, 101.

count⁶⁸ of these events is much more detailed. Blam, who was in the same camps as Helfgott, described numerous music events – concerts of the small and big orchestras, “operas and symphonies”, cabaret performances, the participation of professional and amateur musicians and singers, many Serbs as well as Jews. In Helfgott’s account there is no record of any of these events, except for the singing performed at the religious services. Another member of the middle group was Isak Bata Amar. All the authors who have written on music activities in the camp mention him as an excellent singer. Indeed, before the war he was one of the founders of the Jewish Academic Choir in Belgrade and one of the outstanding singers in the Serbian-Jewish Singing Society. In his unpublished diary Amar describes how “the rabbi” (whose name he doesn’t mention), having heard about this, asked him to attend religious services regularly and sing in the choir. Amar responded that he was not religious, but would come to sing for Sabbath and the holidays.⁶⁹ It seems that members of the middle group attended religious services (although they might not have been religious in the strict sense of the word), just as they attended events organized by the communist Jews (although they might not have been communists, strictly speaking).

There were two centers of exclusively Jewish activities: an improvised prayer room for the religious, and the “Hebrew Circle for Language, History and Literature” that organized courses of Hebrew, lectures on Jewish history, and other specifically Jewish topics for the Zionists. Whereas the Zionists (religious or not) identified themselves primarily as Jews (from Yugoslavia), the communists identified themselves primarily as Yugoslavs (of Jewish background). The coordinates set by ethnicity, culture, ideology, and religion established a dynamic space in which individuals moved towards or away from one extreme or the other.

---

⁶⁸R. Blam, “Sećanja iza bodljikavih žica”, *Muzika iza bodljikavih žica: zbornik sećanja jugoslovenskih ratnih zarobljenika, interniraca i političkih zatvorenika, za vreme narodnooslobodilačkog rata 1941-1945 godine* Jelena Bosnić (ed.), Beograd: Savez udruženja muzičkih umetnika Jugoslavije, 1985; see also <http://elmundosefarad.wikidot.com/secanja-na-zarobljenicki-logor>).

⁶⁹Amar, 35.

Many former “ardent Zionists” became communists, many “could not make up their minds”, which led to “friction, quarrels, and insults”.⁷⁰ Among some of them, there was little or no contact at all. Bihalji-Merin, for example, doesn’t mention “the rabbi”, while Helfgott mentions Bihalji-Merin only once, recording the following conversation on socialism, communism and Zionism:

Bihalji takes a walk with the Rabbi, and explains, “I was a communist even before the war, and yet I am not at all opposed to a socialist Jewish state.”

“Bihalji,” remarks the Rabbi, “one must stress the idea of a *state*. It is difficult to say in advance what precise form that state will take...”

“That’s right! But what will happen if the Revisionist-Fascists come to power?”

“I don’t like the term ‘Fascist’ in connection with the revisionists. I have never been a member of the party and I am not afraid of chauvinism. The people of Israel, in its long history and national consciousness, have prevailed over many kinds of philosophies and over prejudices. Party differences, kingship, priestly rule – all these are archaisms. Does any one really need to teach us socialism? Do you not remember that in one of our talks, you praised the Prophet Amos as the first socialist in the history of mankind?”

“Yes. I don’t deny my words. But let’s not forget that was religious socialism.”

“And I am convinced that Marx and Lasalle imbibed not a little of that socialism. And even more, let me tell you, Bihalji, you have often praised the Germans and their culture, and the pre-war communists, too. Where are they today, these men of culture and progress?”

“Rabbi! Even if it will take time, in the end the great day will come. Don’t forget that we are living in a world cut off by barbed-wire fences, and our powers of judgment have been affected. You’ll see what the communists will do in Germany!”

---

⁷⁰Helfgott, 72.

“For now, I see that they do everything the Fuehrer commands.”⁷¹

Kozinski mentions “the rabbi”, without naming him, in association with the Hebrew language course he attended for a while. Helfgott mentions Kozinski only once, and it is in connection with his work with the Russian prisoners:

The prisoners study the Russian language as well as Russian songs, from the Soviet prisoners whom they encounter at the clinic. This place serves as a center for the secret dissemination of information. J. Kosinsky is an expert at this, since Russian is his mother tongue, and he faithfully carries out the duties given him by the ‘Technical Council’ composed of a few members. This council draws the lines for different activities. In the Hebrew classes, the students learn Hebrew and history and prepare programs for the festivals, while the ‘progressives’ study the theory of Marxism in their more limited groups.⁷²

Most of the Jewish names appearing in Helfgott’s account are not found in the testimonies of the other authors, and vice versa. Which of these groups was “more limited” is hard to determine. What is beyond doubt is that the activities of the group of “progressives”, planned and carried out together with the Serbs, are far better documented. Almost all the Jewish POWs were repatriated to Yugoslavia, where the revolution had been victorious and the communist regime established. Although in the post-war period the position of Jews was much better in Yugoslavia than in other socialist countries,⁷³ the official general policy was to stem rather than encourage religious activity.

---

⁷¹Helfgott, 81.

⁷²Helfgott, 87.

⁷³“Since the 1950’s the Yugoslav Jewish community has maintained itself intact with little change. It is unquestionably the freest Jewish community in any of the Communist countries, no doubt because of the nature of Yugoslav Communism under Marshall Tito. The community is to some extent limited in its activities, on the one hand, by the subtle pressures that flow from the general disapproval of religion common to Communist systems and, on the other hand, by the official government opposition to Israel, but these restrictions have thus

Confronted with the reality of the POW camp, the humiliation and hunger, the final 38 day and 400 kilometer long march from Barkenbrügge to Alexisdorf, and then further south, coupled with the news coming in about the death camps, massacres and suffering of their loved ones in the Holocaust, many prisoners questioned the basic tenets of their beliefs, secular as well as religious. From the first days in the camp, rabbi Helfgott was approached by fellow inmates who expected from him not only solace, but assistance in their effort to understand these realities. At that time, the rabbi, who had only just begun his career, was at a loss to explain these events even to himself. He realized, as did other prisoners, that they had become “slaves”, and not only “slave to the Germans, but slave to the senses” – hunger, thirst, cold, sleep deprivation, etc.⁷⁴ Prayers, writing (of diaries, poems, stories), discussions, establishing organizations, holding and attending courses, performing (plays, concerts, operas and cabarets), painting and drawing, lectures – all these were forms of resisting reality and providing a temporary escape from the latter. However, they could not answer the essential questions regarding evil and the human response to it.

The POW camp environment was not one in which a rabbi could write theological treatises. On the contrary, it was a situation in which all the theological treatises he might have read previously were put to a serious test. In addition, the rabbi was a spiritual leader who was expected to interpret the tenets of faith to others less erudite than himself.

Early on, a fellow Jewish officer asked the rabbi if he believed in fate. Before the rabbi could respond, another prisoner offered his own interpretation: fate was the reaction of an individual or nation to the tribulations they were confronted with, this was so since the times of Abraham and that is because “the people

---

far not proved seriously debilitating.” (H. Pass Freidenreich, “The Jewish Community of Yugoslavia”, in *The Balkan Jewish Communities*, Laham – New York – London: University Press of America, 1984, 12-58, p. 57).

⁷⁴Helfgott, 39.

of Israel are a nation in perpetual dialogue with its Creator⁷⁵ The first prisoner admitted this was “beyond his grasp”.

Another discussion between two prisoners dealt with the same issue, but in connection with the Maccabees:

- The Maccabees fought for a lofty idea, more exalted even than the idea of the Homeland, as one of the Church Fathers Aurelius Augustus (354-430) wrote: ‘For liberty, faith and truth.’ That is why the Maccabees to this day earn the admiration of other peoples, and serve as a model of freedom, and even churches have been built to commemorate them.
- Cut the pathos, Comrade! Where are the Maccabees in our times?⁷⁶

One time, overwhelmed by hunger and stench, Helfgott was reading the *Ethics of the Fathers*. These were his reflections: “In spirit, he is hovering near Rabbi Akiba, near Hillel and Shammai. ‘Everything is foreseen yet freedom of choice is given.’ Hermann repeated the words, reflecting, ‘What freedom of choice is given to me, in this situation?’⁷⁷ The issue of predestination and man’s freedom to act was posed over and over again, but to the imprisoned rabbi it seemed that the spiritual strength of an individual was powerless to change reality: “You have freedom of choice and willpower, and yet you must sit by helplessly, and go on living in the knowledge of being powerless. You are logical and strong but are still a mere leaf driven from the tree!”⁷⁸

In his prayer Helfgott recognized that the world of the Creator was not the world of man, but this only led to the next question: “But have You no connection with all this? (...) Are You, none other than a Supreme Power, an abstract concept, that exists and creates but has no further interest in Your creatures? Are we then

---

⁷⁵Helfgott, 29.

⁷⁶Helfgott, 83.

⁷⁷Helfgott, 37.

⁷⁸Helfgott, 63.

condemned to live in captivity in Your world, trapped in the chain of causes, in the struggle for survival and control?”⁷⁹

The two essential questions imposed by the prisoners’ condition were: how to understand the force of evil in a world created by the Supreme Power and how to interpret man’s purpose in such a world? These would haunt Hermann Helfgott not only in the POW camp, but even more so after liberation, when he fully realized what had happened in the Holocaust. He was able to provide an answer only many years later and in the epilogue of his memoirs. “Judaism”, he wrote, “has its own answer to that, and it is most original and convincing: Revelation. Not experience, not the senses, not even the intellect are capable of giving us an answer”.⁸⁰ Helfgott adopts a specifically Jewish answer:

I no longer wish to know the whys and wherefores, but this only: Am I walking the path of my people’s distinctiveness and particular destiny – the historical uniqueness that our people has maintained ever since we became a nation, until the present....(…) More than 4,000 years of our history testify to this, and our generation can only confirm it. For we are witnesses to this on our own soil, revelations of the Spirit of Israel in every soul in Israel. (...) We must not be mute witnesses but witnesses of light. Our generation is a generation of witnesses, whose duty it is to give testimony to every revelation of our lives; to be a ‘witness unto the nations’, to be witnesses – witnesses of the Lord.⁸¹

This is why Helfgott’s memoirs are titled *We Are Witnesses*. Nonetheless, his camp diary projects questions rather than answers, just like the other writings of POWs. Many of his answers date from the post-war period and are based on new experiences and hindsight. This explains the disparity between his unpublished original diary written in real time and his memoirs published many years later.

---

⁷⁹Helfgott, 63.

⁸⁰Helfgott, 268.

⁸¹Helfgott, 271, 277.

8. Conclusion

All the POWs sought to understand their situation as a real experience, but also as a reality viewed in the broader framework of their lives prior to captivity, their convictions, emotional ties, self-perceptions and world views impacting their interpretations of individual and collective identity – ethnic, religious, social, political, cultural. They approached these complex issues from various angles depending on their age, experience, convictions, professional interests, talent, and personality profile. Their writings reflect the ambiguity and variation of their responses to an experience probing their concepts of life and death, integrity, sacrifice, system of values. Their experience of POW camps, although much less excruciating than those of inmates in death camps, tested their perceptions of self and others, opening a process of change, adaptation, and resistance. All the currents regarding identity, culture, religion and political ideology present in the pre-war Jewish community of Yugoslavia were reflected in the camp.

However, the war, camp conditions and the urge to resist had the general effect of strengthening the leadership role of the communists and their vision of the solution of the Jewish issue: revolution in the homeland identified as Yugoslavia. Thus Vina-ver moved from the political center towards the left; so did many Zionists who supported the Jewish State, but remained in post-war Yugoslavia; and the apolitical such as Amar and Kozinski, who at the end joined the CPY (Amar) or died protecting the communist conspirators in the camp (Kozinski), while the communists (Bihalji-Merin, Lebl, Karaoglanović) returned to Yugoslavia as staunch supporters of the new Yugoslavia reconstructed by the regime imposed by the war triumph of the armed resistance led by Tito and the CPY. The close association of religion and Zionism coupled with the resistance towards leftist ideology represented by the only rabbi in the camp, Helfgott, was a minority position, or so it seems from the diaries and post-war memoirs of the POWs.

In post-war Yugoslavia there were even ways to reconcile religion and leftist ideology. An interesting example was Cadik Danon, long time Chief Rabbi of Yugoslavia. He came from a Sephardic family of Sarajevo and, like Helfgott, he graduated from the Jewish Theological Seminary a few years prior to the war. He was posted as rabbi first in Priština (Kosovo and Metohija) and later in Split (Croatia). Like Helfgott, he was arrested as a POW in Macedonia (Skopje). However, he managed to escape while the POWs were on Bulgarian territory on their way to the German POW camp. Having acquired false Bulgarian ID papers Danon managed to reach Split. He spent most of the war years in Split and camps in Italy. After the war he returned to Yugoslavia and worked in the Yugoslav ministry of Foreign Affairs. Following his retirement, Danon served as the Chief Rabbi of Yugoslavia (1972-1998). As a young rabbi in Priština, Danon had been attracted to the political left and later, during the war years in Split, he became actively engaged in the resistance organized by the Yugoslav communists. He explained the reconciliation of religion and communism on a personal level in the following way: “I considered my rabbinical vocation as an obligation to my parents and a duty, while the other thing, the idea of revolution, was exclusively my personal choice”⁸².

Holocaust survivors – POWs, death camp survivors, Partisan fighters – who adopted the communist ideology or at least sympathized with it, assumed a fairly privileged status in post-war Yugoslavia, while the survivors – with stronger Zionist inclinations, some less prone to ideas of the political left, some even more on the left than the Yugoslav mainstream after the 1948 split between Tito and Stalin, but also some who had lost all the members of their families and felt a strong need to compensate this with a new Jewish expanded family (society) – decided to make *aliyot* to Israel mainly between 1948 and 1952, but also later. Yugoslavia had supported the creation of the Jewish State and did not hinder emigration to Israel. Thus the heterogeneous pre-

---

⁸²C. Danon, “Životni put jednog rabina” (<http://elmundosefarad.wikidot.com/zivotni-put-jednog-rabina>)

war Yugoslav Jewish community was not only decimated in the Holocaust, but also to some extent politically homogenized in the post-war period.

In the first post-war period the POW story was part of the general war narrative promoted in public memory. By the sixties, the POW story somehow slipped out of the mainstream narrative. At that time, it was mostly the Jewish communist POWs who made an effort to retain it in public memory. In the post-Yugoslav period, the war narrative dominant in the previous period became subject to questioning, while the POW story had been relegated to oblivion.

Our research has been focused on texts – diaries, notes, memoirs – written by Jewish Yugoslav officers in the Oflag. However, it should be noted that in addition to these written documents, there were many other forms of documents pertaining to visual art, music, theater, sculpture. We owe to Sima Karaoglanović the existence of a valuable collection of items saved from the POW camps – documents, art, posters, letters, poems, music scores, décor for theater performances, photographs – and it is commendable that his family donated the collection to the Museum of the City of Belgrade. Part of the visual art from this collection was presented to the public in 1997 at the exhibition titled *Artwork from the POW Camps. The Sima Karaoglanović Collection*.⁸³ Among the exhibits were drawings, watercolors, cartoons, etc., and the most numerous, according to subject matter, were portraits and self-portraits made by both trained and untrained artists.⁸⁴ However, only two Jewish artists (Bihalji-Merin and Janusz Alchimowicz) were included in this exhibition.

⁸³Biljana Stanić, Lidija Petrović-Ćirić, *Likovni radovi iz zarobljeničkih logora. Zbirka Sime Karaoglanovića, Muzej grada Beograda, Katalog izložbe – 48, Beograd, 1997*. A year earlier there was an exhibition focusing on theater in the POW camps: Mirjana Gaković, *Pozorišta jugoslovenskih zarobljenika u Drugom svetskom ratu, Katalog izložbe, Muzej pozorišne umetnosti Srbije, Beograd, 1996*.

⁸⁴B. Stanić, L. Petrović-Ćirić, “*Likovni radovi iz zarobljeničkih logora iz zbirke Sime Karaoglanovića*”, in *Likovni radovi iz zarobljeničkih logora. Zbirka Sime Karaoglanovića*, 9.

In 2003 the Jewish Historical Museum held the exhibition *From the Prisoner of War Camps. The Collection of Drawings and Watercolors of the Jewish Historical Museum in Belgrade* at the Multicultural Center, presenting its own collection⁸⁵. This year (2015) the Jewish Historical Museum organized another exhibition reviving the memory of Jews in the POWs. It was dedicated to a single artist, Moša Mevorah, and titled *Officers of the Kingdom of Yugoslavia – Portraits from the German POW Camps 194186*. The current exhibition, *Jews of Serbia – Officers of the Royal Yugoslav Army*, offers additional and important data on Jews in POW camps, as well as new perspectives on their experiences that are in fact part of the turbulent and complex history of Yugoslavia, providing first and foremost an insight into personal, individual dramas repeated in history, posing over and over again questions on the forces of evil and deception, faith and hope, values and illusions, sacrifice and freedom. The fate of the inmates of German prisoner of war camps remind us today, when "fences" around us have not disappeared, that freedom "has an effect stronger than any wine and awakens one more effectively than any call of reason".

Sources and bibliography

Arhiv Muzeja grada Beograda

N. Albahari (ed.), *Ratni zarobljenici*, Sarajevo, 1976

I. Amar, *Dnevnik Isaka Amara* (manuscript), Muzej grada Beograda

O. Bihalji-Merin, *Doviđenja u oktobru*, Beograd: Prosveta, 1947

J. Bosnić, *Muzika iza bodljikavih žica: zbornik sećanja jugoslovenskih ratnih zarobljenika, interniraca i političkih zatvorenika, za vreme*

---

⁸⁵Nada Šuica, Vojislava Radovanović, *Iz zarobljeničkih logora - zbirka crteža i akvarela Jevrejskog istorijskog muzeja u Beogradu*, Beograd 2003.

⁸⁶Vojislava Radovanović, Branka Džidić, Barbara Panić, exhibition of drawings by Moša Mevorah *Officers of the Kingdom of Yugoslavia – Portraits from German Prisoner of War Camps*, author of text B. Panić, Jewish Historical Museum, Belgrade, May of 2015.

narodnooslobodilačkog rata 1941-1945 godine, priloge za Zbornik prikupila Jelena Bosnić, Beograd: Savez udruženja muzičkih umetnika Jugoslavije, 1985

C. Danon, “Životni put jednog rabina” (<http://elmondosefarad.wikidot.com/zivotni-put-jednog-rabina>)

M. Gaković, *Pozorišta jugoslovenskih zarobljenika u Drugom svetskom ratu*, Katalog izložbe, Muzej pozorišne umetnosti Srbije, Beograd, 1996

H. Helfgott (Zvi Asaria / Hermann Helfgott), *We Are Witnesses* [English edition] Jerusalem: Yad Vashem, 2010

Iz zarobljeničkih logora. Likovna izložba, Jevrejski istorijski muzej – Multikulturni centar, Beograd, 2003

S. Karaoglanović, “Štampa’ u logorima za zarobljenike”, *Zbornik istorijskog muzeja Srbije*, Beograd: Istorijski muzej Srbije, 1979, 15-16, 105-122

Ž. Kozinski, *Dnevnik Ženje Kozinskog*, ed. by S. Karaoglanović, Beograd: Prosveta, 1961

Ž. Krasojević, *Zarobljenička spomenica 1941-1945*, Ženeva, 1946

A. Lebl, *Lutanja i saznanja*, Novi Sad: Institut za izučavanje istorije Vojvodine, 1975.

Partial list of Jewish POWs (<http://elmondosefarad.wikidot.com/skoropotpuni-spisak-jevreja-ratnih-zarobljenika>)

Narodnooslobodilačka borba u zarobljeničkim logorima 1941-1945, Beograd: Prosveta, 1945

H. Pass Freidenreich, *The Jews of Yugoslavia. A Quest for Community*, Philadelphia: The Jewish Publication Society of America, 1979

H. Pass Freidenreich, “The Jewish Community of Yugoslavia”, in *The Balkan Jewish Communities. Yugoslavia, Bulgaria, Greece and Turkey*, Lanham-New York-London: University Press of America, 1984, 12-58

J. Presburger, “Oficiri Jevreji u zarobljeničkim logorima u Nemačkoj”, *Zbornik Jevrejskog istorijskog muzeja*, Beograd, 1975, 3, 225-275

J. Romano, *Jevreji Jugoslavije 1941-1945. Žrtve genocida i učesnici Narodnooslobodilačkog rata*, Beograd, 1980

A. Shalev, “Foreword”, in Zvi Asaria – Hermann Helfgott, *We Are Witnesses*, Jerusalem: Yad Vashem, 2010, 9-12

- B. Stanić, L. Petrović-Ćirić, *Likovni radovi iz zarobljeničkih logora. Zbirka Sime Karaoglanovića*, Beograd: Muzej grada Beograda, 1997.
- A. Tartakower, "Foreword", in Zvi Asaria – Hermann Gelfgott, *We Are Witnesses*, Jerusalem: Yad Vashem, 2010, 13-15
- S. Vinaver, *Godine poniženja i borbe. Život u nemačkim 'Oflazima'*, Beograd: Međunarodna knjižarnica Milinković i Mihailović, 1945
- N. Vujanović, *Front u žicama*, Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1979
- Znameniti Jevreji Srbije. Biografski leksikon*, Beograd: Savez jevrejskih opština Srbije, 2011
- R. Žižić, *Osnabrički zvuci i odjeci*, Beograd: Narodna knjiga, 1981

CATALOGUE

MILITARY FILES / DOCUMENTS AND PHOTOGRAPHS

David (Isak) Albala, reserve medical service colonel and doctor, (Beograd 1886 – Washington 1942). Participant in the Balkan wars and in the Great War, 1912–1918 in the Serbian army.

Hajim (Ašer) Abravanel, reserve officer, lawyer, (Pirot 1906 – ?).

Bela (Adolf) Acel, reserve officer, merchant, (Sombor 1898 – ?). Admitted from the former Austro-Hungarian army in 1927.

Avram (Lazar) Albahari, reserve officer, pharmacist, (Požarevac 1904 – ?). Participant in the Great War 1914–1918 in the Serbian army.

Prisoner of War in Germany 1941–1945.

Borivoje (Isak) Beraha, reserve officer, doctor, (Pirot 1879 – ?). Participant in the Balkan wars and in the Great War, 1912–1918 in the Serbian army. Decorations: Silver Medal for Zealous Service in 1915, Order of Saint Sava of the 4th class in 1929, Medal of the Yugoslav Crown of the 5th class in 1930.

Jaša (Avram) Alfandari, reserve officer, doctor, (Beograd 1894 – ?). Participant in the Great War 1914–1918 in the Serbian army.

Nisim (Rafajlo) Alfandari, reserve officer, clerk, (Požarevac 1911 – ?). Prisoner of War in Germany 1941–1945.

Nisim (Josif) Almozlino, reserve officer, pharmacist, (Beograd 1882–1941). Participant in the Balkan wars and in the Great War, 1912–1918 in the Serbian army. Decorations: Commemorative Medal for the Balkan war and Kosovo Avenged 1912, Albanian Retreat Commemorative Medal 1915, WWI Commemorative Medal 1914–18 and the Silver Red Cross, Order of Saint Sava of the 5th class 1920,

Order of the White Eagle of the 5th class 1927, Order of Saint Sava of the 3rd class 1932, and Medal of the Yugoslav Crown of the 3th class in 1933.

Participant in the WWII, killed in battle 1941.

Samuel (Isidor) Altarac, reserve officer, veterinarian, (Banja Luka 1908 – Jasenovac 1945). Participant in the WWII. Killed in the Usta-sha death camp of Jasenovac, Croatia, 1945.

Moric (Hajim) Demajo, reserve officer, merchant, (Beograd 1893 – ?) Participant in the Great War 1914–1918 in the Serbian army.

Jakov (Hajim) Kalderon, reserve officer, dentist, (Beograd 1900 – ?). Decorated for zealous service 1940. Prisoner of War in Germany 1941–1945.

Andraš – Andrija (Aleksandar) Gams, reserve officer, Ph.D. in legal sciences, (Subotica 1911 – Beograd 1997). Prisoner of War in Germany 1941–1945.

Jožef – Josip (Mark) Presburger, reserve officer, Ph.D. in legal sciences, (Subotica 1911 – Beograd 1990). Prisoner of War in Germany 1941–1945.

David (Avram) Alkalaj, reserve officer, lawyer, (Beograd 1897 – ?). Prisoner of War in Germany 1941–1945.

Isak (Avram) Alkalaj, reserve officer, clerk, (Beograd 1883 – ?). Participant in the Balkan wars and in the Great War, 1912–1918 in the Serbian army. Decorated with the Order of Saint Sava of the 5th class 1933. Prisoner of War in Germany 1941–1945.

Isak (Izrail) Eškenazi, major, doctor, (Beograd 1886 – ?). Participant in the Balkan wars and in the Great War, 1912–1918 in the Serbian army. Decorations: Silver Medal for Zealous Service 1912, Charity Cross 1913, Golden Medal for Zealous Service 1915, Golden Medal for Zealous Service 1920.

Hugo (Samuilo) Horovic, reserve officer, doctor, (Beograd 1883 – ?). Participant in the Balkan wars and in the Great War, 1912–1918 in the Serbian army.

Ašer (Lj ?) Fransević, reserve officer, pharmacist, (Skoplje 1876 – ?). From the Turkish army entered into the Serbian army 1912. Par-

participant in the Balkan wars and in the Great War, 1912–1918 in the Serbian army. Decoration: Albanian Retreat Commemorative Medal 1914–1918.

Isidor (Benjamin) Georgenberger, major, doctor, (Russia, 1883 – ?). Joined the Serbian army in 1913, and participated in the Great War 1914–1918. Decoration: Silver Medal for Zealous Service 1917.

Josif (Haim) Haim, reserve officer, doctor, (Beograd 1884 – ?). Participant in the Balkan wars and in the Great War, 1912–1918 in the Serbian army. Decorations: Silver and Golden Medal for Zealous Service (years not indicated).

Arpad (Adolf) Lebl, reserve officer, professor, (Kovačica 1898 – Novi Sad 1982). Admitted from the former Austro-Hungarian army in 1927. Prisoner of War in Germany 1941–1945. For his political activities was decorated with the Commemorative Medal of the Partisans of 1941.

Avram (Josif) Berah, colonel, (Pirot 1879 – ?). Participant in the Balkan wars and in the Great War, 1912–1918 in the Serbian army. Decorations: Silver and Golden Bravery Medal 1912-13, 1914-18, Albanian Retreat Commemorative Medal, the Greek War Cross and the Italian officers' cross 1918, Order of Saint Sava of the 4th class 1926, Order of the Yugoslav Crown of the 3rd class 1933.

Henrih (Avram) Fingerhut, reserve officer, university student and Radio Beograd announcer (Beograd 1910 – Djepište 1941). Died heroically in the first days of War fighting against the occupation forces in the south of Serbia 1941.

Jakov – Žak (Lazar) Konfino, reserve officer, doctor, (Leskovac 1892 – Beograd 1975). Participant in the Great War 1914–1918 in the Serbian army. Prisoner of War in Italy 1941–1943.

Samuilo (Biti) Jakovljević, reserve officer, engineer, (Šabac 1895 – ?). Participant in the Great War 1914–1918 in the Serbian army.

David (Avram) Levi, reserve officer, secretary of the Federation of Jewish Communities of the Kingdom of Yugoslavia, (Bijeljina 1898 – ?). Admitted from the former Austro-Hungarian army in 1922. Prisoner of War in Germany 1941–1945.

David (Jisahar) Levi, reserve officer, merchant, (Beograd 1864 – ?). Participant of the 1885-1886 wars, Balkan wars 1912-13 and the Great War, 1914 –18, in the Serbian army. Decorations: Golden Medal for Zealous Service and Military Merit Medal.

Daniel (Haim) Ozmo, reserve officer, painter, (Olovo 1912 – Jasenovac 1942). Participant in the WWII. Killed in the Ustasha death camp of Jasenovac, Croatia, 1942.

Haim (Mošo) Samokovlija, reserve officer, construction technician, (Goražde 1895 – ?) Previously in the Austro-Hungarian army. Voluntarily joined the Serbian army in 1918, during the defense of Sarajevo.

Bukić (Čelebon) Pijade, reserve officer, doctor, (Šabac 1879 – Beograd 1943). Participant in the Balkan wars and in the Great War, 1912–1918 in the Serbian army. Decorations: Orders of Saint Sava of the 5th class 1915, 4th class 1922, 3rd class 1928, 2nd class 193(?); Orders of the White Eagle of the 5th and the 4th class 1928. Killed in the German concentration camp in Banjica 1943.

Aleksandar (Isak) Levi, reserve officer, lawyer, (Beograd 1915 – Beograd 1999). Prisoner of War in Germany 1941–1945. After his return from POW captivity took part in the final combats for liberation of Yugoslavia 1945.

Leon (Hajim) Tajtacak, reserve officer, merchant, (Smederevo 1893 – ?). Participant in the Great War 1914–1918 in the Serbian army. Prisoner of War in Germany 1941–1945.

Marselj (David) Davidović, reserve officer, clerk, (Požarevac 1894 – ?). Participant in the Great War 1914–1918, one of the 1300 CORPORALS. Decorations: Golden Bravery Medal.

Salamon (Bencion) Pinto, reserve officer, teacher, (Sarajevo 1895 – ?). Admitted from the former Austro-Hungarian army in 1923. Decorated with the Order of the Yugoslav Crown of the 5th class 1930. Interned to the Italian concentration camp of the island of Rab 1941–1943, then joined Yugoslav underground resistance 1943–1945.

Hugo (Samuilo) Klajn, reserve officer, psychiatrist, (Vukovar 1894 – Beograd 1981). Admitted from the former Austro-Hungarian army in 1921.

Ilija (Nisim) Baruh, military tailor, (Niš 1881 – ?). Participant in the Balkan wars and in the Great War, 1912–1918 in the Serbian army. (Father of the Yugoslav national heroes and fighters in the WWII, Bora, Isidor and Josif Baruh.)

Samuilo (David) Gaon, reserve officer, pharmacist, (Požarevac 1904 – Beograd 1995). Prisoner of War in Germany 1941–1945.

Velizar (Samuilo) Pijade, II class captain, doctor, (Beograd 1886 – ?). Participant in the Balkan wars and in the Great War, 1912 – 1918 in the Serbian army.

PHOTOGRAPHS

Ivan (Zoltan) Segedi, lieutenant, (Bukin – Mladenovo near Bačka Palanka 1913 – Novi Sad 1967). Prisoner of War in Italy 1941– 1943. Being a Jew, in German concentration camp Bergen-Belsen 1943–1945. (Photos: property of the son, Dimitrije Segedi, Novi Sad.)

Samuilo (David) Gaon, reserve officer, pharmacist, (Požarevac 1904 – Beograd 1995), prisoner of war in Plovdiv, Bulgaria, prior to deportation to the POW camp in Germany, 1941 – 1945. (Photos: property of the son, Aleksandar Gaon, Beograd.)

Lavoslav – Laci (Tobijas) Kadelburg, reserve officer, Ph.D. in legal sciences, (Vinkovci 1910 – Beograd 1994). Prisoner of War in Germany 1941–1945. (Photos: property of the son, Zoran Kadelburg, Beograd.)

Daniel (?) Kampos, reserve officer, clerk, (Sarajevo 1909 – 2000). Witnessed the assassination of Prince Ferdinand in Sarajevo 1914. Prisoner of War in Germany 1941–1945. (Photos: property of the granddaughter Ivana Vučina Simović, Beograd)

Cadets of the Officers' School in Sarajevo, 1926/27, infantry and artillery, make their oaths. The Sarajevo Rabbi Maestro is blessing them. (Archive of the Jewish Historical Museum, Beograd.)

Reserve medical service officers' training academy, Serbia, (town?), around 1930. (Archive of the Jewish Historical Museum, Beograd.)

Officers of the Yugoslav Royal Army, (Novi Sad?), around 1930–1935.

(Archive of the Jewish Historical Museum, Beograd.)

Dr. David (Isak) Albala in the course of his first mission – successful lobbying in the USA for assistance to Serbia, marching at the head of American Jews – Zionists down the Fifth Avenue in New York 1918.

(Archive of the Jewish Historical Museum, Beograd.)

Moša (Jakov) Mevorah, reserve officer, clerk, (Beograd 1884 – ?). Participant of the Balkan wars and the Great War 1912–1918 in the Serbian army.

Photo taken in Beograd 1935.

(Archive of the Jewish Historical Museum, Beograd.)

Moša (Avram) Mevorah, reserve cavalry officer, clerk and painter (Beograd 1890 – Israel 1982). Participant of the Balkan wars and the Great War 1912–1918 in the Serbian army.

Prisoner of War in Germany 1941–1945.

(from the MEMORIAL OF YUGOSLAVIAN JEWISH PRISONERS OF WAR IN GERMANY, Association of the Second World War Veterans in Israel, the Yugoslav Group, Editor in Chief Ženi Lebl, Tel Aviv 1995.)

OBJECTS

Infantry officer's cockade;

Infantry officer's dagger;

Sash;

Excellent shooter medal;

Lieutenant shoulder straps;

Olive color officer's Shapka (military cap);

Serbian ADRIAN helmet with Kingdom of Yugoslavia coat of arms;

Officer's saber M1920

All items are property of Mr. Branko Jevtić from Beograd, and belonged to the captain of the Yugoslav Royal Army, Miodrag – Bata Jevtić. All items are borrowed for this exhibition thanks to the colonel Dragan Krsmanović.

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

355.082(=411.16)(497.1)"1918/1945"(082.834)
355.48(497.1)"1918/1945"(082.834)

ВИДАКОВИЋ Петров, Кринка, 1947-

Јевреји Србије-официри Војске краљевине Југославије
/ Кринка Видаковић Петров, Драган Крсмановић, Војислава
Радовановић ; [преводилац Светлана Ђурић] = Jews of
Serbia-Officers of the Royal Yugoslav Army / Krinka Vidaković Petrov,
Dragan Krsmanović, Vojislava Radovanović ; [translator Svetlana
Đurić]. - Београд : Јеврејски историјски музеј : Савеза јеврејских
општина Србије = Belgrade : Jewish Historical Museum : Federation
of Jewish Communities of Serbia, 2015 (Београд : Лион). - 142,
XVI стр. : илустр. ; 21 x 15 cm

Срп. текст и енгл. превод. - Тираж 500. - Напомене и
библиографске референце уз текст. - Библиографија: стр. 67-68.

ISBN 978-86-88113-11-3

1. Крсмановић, Драган, 1959 - [аутор]

2. Радовановић, Војислава, 1960 - [аутор]

а) Јевреји - Официри - Југославија - 1918-1945 - Изложбени
каталози

б) Југославија - Војна историја - 1918-1945 - Изложбени каталози

COBISS.SR-ID 219601932